

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav translatologie
Translatologie

Disertační práce

Mgr. Martina Kutková

JUDEOŠPANĚLŠTINA V ČESKÝCH PŘEKLADECH

Judeo-Spanish in Czech Translations

Vedoucí práce prof. PhDr. Jana Králová, CSc.

2024

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 9. února 2024

Mgr. Martina Kutková, v. r.

Ráda bych srdečně poděkovala své školitelce prof. PhDr. Janě Králové, CSc. za důvěru, kterou ve mě a můj projekt vložila na začátku doktorského studia, za bezpočet cenných rad a postřehů nejen k této práci, ale i k celému průběhu studia, za nesmírnou motivaci a za vždy laskavé přijetí v rámci konzultací. Dále věnuji svůj velký dík panu Milanu Jančovi, kurátorovi textilu Židovského muzea v Praze, a Magdaleně Jehličkové, která mi laskavě poskytla materiály potřebné ke zpracování svých překladů.

Tuto práci věnuji přátelům z Universidad Castilla-La Mancha a jmenovitě Anne-Marie Chatein (1957–2023), již jsem poznala při návštěvě míst, které její předci před více než pěti sty lety opustili.

Abstrakt

Tato práce si klade za cíl najít a analyzovat české překlady z judeošpanělštiny, a navázat tak na české i mezinárodní bádání translatologie v oblasti minoritních jazyků. Práce je prvním výzkumem svého druhu v českém prostředí, a proto je jejím dalším cílem rozšířit dějiny českého překladu z románských jazyků.

První, teoretická část práce popisuje společensko-historický kontext výchozího i cílového jazyka a nastiňuje jejich vzájemný vztah či spíše „nevztah“ v minulosti i v současnosti. Vymezuje také užívaný terminologický rámec a detailně se zabývá výzkumem v oblasti dějin překladu s důrazem na „neknížní“ překlady, vztahem translatologie k minoritním jazykům a také etikou v překladu. Metodologicky se opírá o českou i zahraniční teorii překladu od druhé poloviny 20. století až po publikace vydané v posledním desetiletí.

Druhá, praktická část disertace představuje a analyzuje nalezené prameny, přičemž se rozsáhle opírá o paratexty a tam, kde je to nutné pro pochopení pramenů, přesahuje terminologii translatologie směrem k judaistice. Korpus objevených pramenů zahrnuje nápisy na synagogálních textiliích, orální poezii a fragmenty v knižních překladech. Tento materiál je analyzován na makrotextové i mikrotextové úrovni.

Závěr shrnuje veškeré poznatky a odpovídá na výzkumné otázky a hypotézy vytyčené na začátku práce. Zároveň nastiňuje možná pokračování výzkumu pro další badatele. Práce přispívá do dějin českého překladu z románských jazyků a tím, že zkoumá translatologií dosud zcela opomenuté téma, otevírá cesty pro další směřování této disciplíny.

Abstract

The aim of this work is to find and analyse Czech translations from Judeo-Spanish, thus building on Czech and international research in Translation Studies in the field of minority languages. However, the thesis is the first research of its kind in the Czech environment, and therefore its next goal is to expand the history of Czech translation from Romance languages.

The first, theoretical part of the thesis describes the socio-historical context of the source and target languages and outlines their mutual relationship, or rather “non-relationship” in the course of history. It also defines the terminological framework used and deals in detail with research in the field of the history of translation with an emphasis on “non-book” translations, the relationship of Translation Studies to minority languages and ethics in translation. Methodologically, it relies on Czech and foreign translation theory from the second half of the 20th century to the latest publications.

The second, practical part of the dissertation presents and analyzes the found sources, relying extensively on paratexts and, where necessary for the understanding of the sources, goes beyond the terminology of Translation Studies towards Jewish Studies. The corpus of discovered sources includes inscriptions on synagogue textiles, oral poetry and fragments in book translations. This material is analyzed on both a macrotextual and a microtextual level.

The conclusion summarizes all findings and answers the research questions and hypotheses outlined at the beginning of the work. At the same time, it outlines the possible continuation of the research for other researchers. The work contributes to the history of Czech translation from Romance languages and, by examining a topic that has so far been completely neglected by Translation Studies, opens the way for the further direction of this discipline.

Klíčová slova

dějiny překladu, judeošpanělština, ladino, minoritní jazyky, Sefardové

Key words

history of translation, Judeo-Spanish, Ladino, minority languages, Sephardic Jews

Obsah

Úvod	10
1 Základní terminologie	14
1.1 Sefarad.....	14
1.2 Judeošpanělština	16
2 Výchozí a cílový polysystém	19
2.1 Sefardský kulturně-historický a literární polysystém.....	20
2.2 Český kulturně-historický a literární polysystém	26
2.3 O (ne)vztahu obou polysystémů	28
3 Teoreticko-metodologický rámec	31
3.1 Dialekt či minoritní jazyk.....	31
3.2 Translatologie a minoritní jazyky	33
3.3 Dějiny překladu.....	36
3.4 Etika v překladu.....	39
3.5 Textová analýza	40
4 Synagogální textilie	42
4.1 Synagogální textilie a jak je číst.....	42
4.1.1 Drapérie.....	43
4.1.2 Opona	44
4.1.3 Pláštík.....	47
4.1.4 Povijan.....	47
4.2 Sefardské textilie ve sbírce Židovského muzea v Praze.....	48
4.2.1 Transliterace a transkripce judeošpanělštiny	50
4.2.2 Prameny: synagogální opony	52
4.2.3 Prameny: synagogální pláštíky.....	60
4.3 Závěry analýzy	66
5 Orální poezie	68
5.1 <i>Coplas</i>	68
5.2 <i>Romances</i>	70
5.2.1 <i>Romance v Novém Orientu</i>	71
5.2.2 <i>Romance v Sarajevu, městu poezie</i>	75
5.3 <i>Cantigas</i>	79
5.3.1 <i>Partitury z rukopisu českého malíře</i>	80
5.4 Prameny v bookletech k CD a jejich analýza.....	81
5.4.1 <i>Adio querida</i>	83

5.4.2 Esta montaña d'enfrente / Esta montanya d'enfrente / Esta montaña.....	86
5.4.3 Hija mia mi querida.....	88
5.4.4 Por que llorax blanca niña / Por que llorax / Por qué llorax blanca niña	91
5.5 Titulky k filmu <i>Po stopách ladina</i>	95
6 Knižní překlady	101
6.1 Canetti, <i>Zachráněný jazyk</i>	101
6.2 Gauß, <i>Vymírající Evropané</i>	105
6.3 Kraus, <i>Obchodník se sny</i>	108
6.4 Samokovlija, <i>Šalomounova pečeť</i>	113
6.5 Semelová, <i>Láska pro začátečníky</i>	118
6.6 Tahmišćić (ed.), <i>Sarajevo, město poezie</i>	119
6.7 Wagenstein, <i>Daleko od Toleda</i>	124
6.8 Jehošua, <i>Pan Mani</i>	129
6.9 Závěry analýzy	132
Závěr	134
Bibliografie	140
Seznam zkratk.....	159
Přílohy.....	160

Úvod

Cílem práce je najít a analyzovat české překlady z judeošpanělštiny, a to nejen překlady knižní, neboť na začátku výzkumu jsme si byli vědomi jednoho pramene, a sice překlady judeošpanělských písní obsažených v bookletu k nosiči CD. Jak upozorňuje Julio-César Santoyo, součástí dějin překlady nejsou pouze překlady knižní, ale i neoborné překlady, technické, náboženské, filozofické a další texty, vzkazy či dopisy.¹ Tato práce chce tedy přispět k zaplnění zcela prázdného místa v translatologii, jakým až dosud bylo studium judeošpanělštiny, začlenit výzkum do mezinárodního kontextu translatologie, a to konkrétně do oblasti zabývající se překladem z a do minoritních jazyků, rozšířit znalosti týkající se dějin českého překlady z románských jazyků a v neposlední řadě přispět i k obohacení poznání česko-španělských kulturních vztahů.

Judeošpanělštinu v současnosti nelze studovat na žádné z českých univerzit. Větší pozornost si zatím nezískala ani v rámci hispanistiky či romanistiky, ani na poli židovských studií, navzdory tomu, že například studium jidiš v Česku možné je v rámci různých oborů na vícero univerzitách. Tato situace samozřejmě má co do činění se skutečností, že němčina je ve srovnání se španělštinou českým zemím mnohem bližší a že české země spadají spolu s Německem, severní Francií a dalšími zeměmi střední a východní Evropy do oblasti obývané tzv. Aškenazy, kdežto oblastí tzv. Sefardů je původně Pyrenejský poloostrov a země v oblasti Středomoří, hovoříme-li v obou případech o období předcházejícím migracím do Severní a Jižní Ameriky.

Nelze opomenout, že na českých univerzitách vznikly jednotky kvalifikačních prací zabývající se judeošpanělským jazykem a literaturou. Zmíňme např. rigorózní práci Kateřiny Garcii *Aspekty soluňské varianty judeošpanělštiny*,² diplomovou práci Naděždy Moučkové *Sefardské texty ve vídeňském archivu* či bakalářské práce Lenky Volfové *Sefardští Židé v Sarajevu* a Marie Kukučkové *Política lingüística del judeoespañol hoy día*. Také profesor Pavel Trost (1907–1987), někdejší pedagog Masarykovy, Palackého a Karlovy univerzity a odborník mj. na slovanské a baltské jazyky a jidiš, se judeošpanělštinou zabýval.³

¹ SANTOYO, Blank Spaces in the History of Translation, 2006, s. 16.

² Za zmínku stojí též článek GARCIA, Singing the Memory of Sepharad: Traditional Sephardic Song and its Interpretation, 2017. O autorce bude dále pojednáno i v kapitole 5.

³ KURZOVÁ, Pavel Trost (3. 10. 1907 – 6. 1. 1987), 1987; ČERMÁK, Pavel Trost a jeho celostní filologie, 2010.

Kromě silné osobní motivace autorky dané její jazykovou vybaveností tato práce vzniká i v návaznosti na dvě konkrétní události, které se odehrály ve Španělském království v horizontu několika málo let před odevzdáním práce a souvisely se zachováním jazyka a kultury sefardských Židů.

Dne 24. června 2015 vstoupil v platnost zákon o udělení španělského občanství sefardským Židům původem ze Španělska. Tento zákon definoval jako Sefardy (heb. *Sefardim*)⁴ „Židy žijící na Pyrenejském poloostrově, a především jejich potomky, kteří si po ediktech z roku 1492, jež nutily k násilné konverzi, či k vyhnání, zvolili tuto [druhou,] drastickou cestu“.⁵ Do 1. října 2019, kdy vypršela platnost tohoto zákona, podalo žádost o občanství na základě zmíněného kritéria více než sto padesát tisíc zájemců, necelých sedmdesát tisíc z nich občanství opravdu získalo.⁶ Tito lidé museli doložit svůj „španělský“ původ a úspěšně složit zkoušku ze španělského jazyka, španělské ústavy a španělských kulturních a společenských reálií.⁷ Zákon přitom nebyl prvním svého druhu v zemi: královský dekret z 20. prosince 1924 také Sefardům umožňoval získat španělské občanství; tuto možnost využily do roku 1930, kdy platnost zákona skončila, tři tisíce lidí.

Druhou událostí, která nás motivovala k bližšímu studiu judeošpanělštiny, bylo otevření Národní akademie pro ladino (*Academia Nacional del Ladino*) roku 2020 v Izraeli. Již v roce 2015 si plénum Španělské královské akademie (*Real Academia Española*, RAE) zvolilo osm akademiků odborníků na judeošpanělštinu, a dalo tak najevo, že si je vědomo důležitosti zachování tohoto jazyka. V roce 2018 RAE oznámila záměr vybudovat v Izraeli Národní akademii pro ladino a v lednu 2020 se konalo první plenární zasedání dvaceti dvou akademiků této instituce, kteří zvolili prezidentkou Oru R. Schwarzwald. Jak se lze dočíst na stránkách RAE, „instituce vzniká s cílem chránit sefardské dědictví a judeošpanělštinu, variantu španělského jazyka, která má odhadem pět set tisíc mluvčích na světě, z toho tři sta tisíc žijících v Izraeli“.⁸ Při slavnostním

⁴ Terminologii v češtině přebíráme z *Religionistické encyklopedie* Sociologického ústavu AV ČR z roku 2003; NOSEK, Sefardové, online [cit. 2023-03-05].

⁵ MINISTERIO DE ASUNTOS EXTERIORES, UNIÓN EUROPEA Y COOPERACIÓN, Ley 12/2015, de 24 de junio, en materia de concesión de la nacionalidad española a los sefardíes originarios de España, online [cit. 2023-07-01]. O ediktech bude pojednáno dále.

⁶ Dle dat publikovaných k 30. červnu 2023 španělským Ministerstvem spravedlnosti se jednalo přesně o 153 774 žádostí, z nichž bylo skutečně přijato 68 468; MINISTERIO DE JUSTICIA, Datos estadísticos básicos de nacionalidad a 30/06/2023, online [cit. 2023-06-07].

⁷ Detailní informace viz v odkazu k pozn. 5.

⁸ REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, El director de la RAE participa en la presentación de la Academia Nacional del Ladino, online [cit. 2023-09-01]. Podle projektu *eSefarad* má judeošpanělština asi sto padesát tisíc

otevření této instituce ředitel RAE Santiago Muñoz Machado oznámil zahájení procesu začlenění této akademie do Asociace akademií španělského jazyka (*Asociación de Academias de la Lengua Española*).

Tato práce je rozdělena do šesti kapitol, přičemž první tři kapitoly zahrnují kontextualizaci tématu a teoreticko-metodologická východiska a zbylé tři kapitoly obsahují představení a analýzu nalezených pramenů. Úvod zdůvodňuje výběr dané tematiky a její relevanci pro současný vývoj translatologie. Zároveň konkretizuje výzkumné otázky a hypotézy.

První kapitola vysvětluje a komentuje nejdůležitější termíny pro tuto práci, konkrétně se jedná o pojmy Sefarad, sefardští Židé (Sefardové) a judeošpanělština. Odborná literatura není v jejich užívání jednotná, a proto variantní úzy představujeme a argumentujeme úzus zvolený pro tuto práci.

Druhá kapitola nastiňuje kulturně-historický a literární kontext výchozího a cílového polysystému a jejich vzájemný (ne)vztah. Jsme si vědomi toho, že o Sefardech by jistě bylo možné pojednat podrobněji, ovšem nepřestáváme mít na paměti, že tato práce není produktem ani judaistiky, ani historie, a ani literární vědy, nýbrž translatologie. Tato kapitola tedy nabízí takové informace, které pro uvedení translatologického výzkumu shledáváme relevantními. V zahraničí ostatně vyšlo k tomuto tématu velmi mnoho publikací, a ty si případný zájemce o danou problematiku může dohledat; pro základní orientaci některé autory zmiňujeme dále v textu.

Třetí kapitola stanovuje teoreticko-metodologický rámec výzkumu. Vysvětlujeme zde, proč přítomný výzkum chápe judeošpanělštinu jako minoritní jazyk. Dále zde práci zasazujeme do kontextu vývoje translatologie v oblasti výzkumu minoritních jazyků, dějin a etiky překladu. Kapitola se také věnuje výchozí metodologii pro analýzu nalezených pramenů.

Čtvrtá kapitola se soustředí na prameny nalezené v Židovském muzeu v Praze. Jedná se o synagogálních opony a pláštiky sefardské provenience, jejichž donační nápisy byly přeloženy z judeošpanělštiny do češtiny pracovníky této instituce. Pátá kapitola je věnována pramenům z oblasti sefardské orální poezie. Tato kapitola rozvádí žánry *coplas*, *romances* a *cantigas* a analyzuje ukázky vybraných pramenů, které existují ve vícero

mluvčích celosvětově, zatímco My Jewish Learning (židovská mediální organizace v USA) hovoří o sto šedesáti až třech set tisících lidech, kteří mají nějakou znalost tohoto jazyka, přičemž padesát až osmdesát tisíc z nich žije v Izraeli; ESEFARAD, El Ladino, online [cit. 2023-05-05]; KUSHNER, Ladino Today, online [cit. 2023-11-08].

překladech. Rovněž se zabývá orální poezií přeloženou ve formě filmových titulků. Jak čtvrtá, tak pátá kapitola je doplněna o obrazový materiál v Příloze.

Poslední, šestá kapitola se zaměřuje na „knižní“ překlady z judeošpanělštiny, resp. na překladovou literaturu, jejíž předlohy obsahují kratší či delší judeošpanělské pasáže. Zvláštní pozornost zde věnujeme problematice příznakového jazyka a přepínání kódů a tomu, jak ovlivňují překladatelskou strategii.

Základní výzkumné otázky jsou: co bylo přeloženo z judeošpanělštiny do češtiny? Jedná se o překlady splňující normu uměleckou či reprodukční? Jaká byla motivace pro jejich vznik? Kdo jsou překladatelé? Kdo jsou zadavatelé? V jakém výchozím kontextu předlohy vznikaly a v jakém cílovém kontextu byly převedeny? Do jaké míry jsou (ne)existující překlady ovlivněny odlišnými polysystémy? Jaké má translatologie v oblasti českých překladů z judeošpanělštiny dluhy?

Závěr práce shrnuje nalezené prameny a jejich analýzu a odpovídá na výše vytyčené otázky. Zároveň nastiňuje další možná směřování výzkumu. Již zde si však dovoluujeme zmínit, že práce je prvním výzkumem svého druhu a poprvé tedy přináší seznam českých překladů z judeošpanělštiny a jejich analýzu. Tímto obohacuje dějiny českého překladu a konkrétními ukázkami aspiruje také na obohacení hebraistiky a hispanistiky o poznatky, které zatím stály zcela stranou pozornosti veškerých vědeckých disciplín v českém prostředí. Současně náš výzkum navazuje na již tematizovanou problematiku hebrejských textů sefardské provenience a snaží se v této linii pokračovat tematizací překladů z judeošpanělštiny. Dalším cílem, jehož (ne)splnění není možné v tuto chvíli predikovat, je přitáhnout pozornost české odborné i laické veřejnosti k tomuto specifickému tématu, přiblížit jej českému čtenáři a také jej rozšířit v rámci české akademické obce.

1 Základní terminologie⁹

1.1 Sefarad

Existují spekulace/legendy o tom, že Židé mohli na Pyrenejský poloostrov dorazit spolu s Féničany již na konci druhého tisíciletí před Kristem, tedy v době, kdy bylo založeno např. město Cádiz: *Král [Šalomoun] totiž měl na moři vedle Chíramova loďstva také zámořské lodě, které připlouvaly jednou za tři roky a přivážely zlato a stříbro, slonovinu, opice a pávy.*¹⁰ Dle středověkých kronikářů mohl být dalším momentem příchodu Židů na Pyrenejský poloostrov rok 587 př. Kr., kdy první dobytí Jeruzalémského chrámu Babylóňany způsobilo odchod části místního obyvatelstva do celého Středomoří.¹¹ I druhé dobytí Jeruzalémského chrámu roku 70 po Kr. a povstání Bar Kochby v letech 132–135 bývají spojovány s židovskou migrací na Pyrenejský poloostrov.

Purificación Ubric např. označuje za první důvěryhodné zmínky vypovídající o vztahu Židů k Pyrenejskému poloostrovu záznamy v První knize Makabejské, sepsané ve 2. století př. Kr., a dále tvrdí, že „Pavel by býval nebyl vyjádřil touhu evangelizovat tyto země [Pyrenejský poloostrov] a nebyl by je býval upřednostnil před těmi bližšími Itálii, kdyby se tam byly nenacházely důležité židovské obce“.¹²

Ovšem první materiální doklady o přítomnosti Židů na Pyrenejském poloostrově můžeme klást až do 2. století po Kr. Z tohoto období byl v Méridě nalezen náhrobní kámen jistého Justina; o století později je pak datován náhrobek malé dívky jménem Salomónula, nalezený v Adře (Almería). Za zmínku také stojí archeologický nález z La Alcudii (Alicante), kde byly objeveny pozůstatky synagogy ze 4. století po Kr. Ze stejného období pocházejí také kánony z koncilu v Elvíře, které se explicitně o Židech zmiňují.¹³

Samotné slovo Sefarad lze nalézt v *Hebrejské bibli*:¹⁴

⁹ Kapitola částečně vychází z článku KUTKOVÁ, Volver a la patria, 2021, s. 78-80.

¹⁰ 1Kr 10,22. Viz také NOSEK, Sefardové, online [cit. 2023-03-05].

¹¹ RUIZ SOUSA, La llegada de los judíos a la Península Ibérica y la leyenda del nacimiento de Sefarad, online [cit. 2023-08-18]. Tito kronikáři snad měli chtít touto datací vyvrátit jakékoli spojení Židů žijících na Pyrenejském poloostrově s úmrtím Krista, viz: UBRIC RABANEDA, ¿Cuándo llegaron los primeros judíos a España?, 2011, s. 28.

¹² UBRIC RABANEDA, ¿Cuándo llegaron los primeros judíos a España?, 2011, s. 28. Autorka používá výraz *aljamas* (sg. *aljama*), který bychom mohli přeložit hebrejským *kehilot* (sg. *kehila*), tedy [židovské] obce.

¹³ Tamtéž, s. 29, 31, 33.

¹⁴ Vzhledem k zaměření práce, která se dotýká témat oboru judaistiky, záměrně užíváme výrazu *Hebrejská bible* namísto *Starého zákona*.

Obyvatelé Negevu získají Ezauovu horu, obyvatelé podhůří pak filištínský kraj; získají také kraj Efraim a Samaří, Benjamín pak získá Gileád. Vojsko izraelských vyhnanců obsadí Kanaán až po Sareptu a Jeruzalémští vyhnanci v Sefaradu obsadí města v Negevu. Zachránění vystoupí na horu Sion, aby vládli nad Ezauovou horou. A nastane království Hospodinovo.¹⁵

Biblické verše knihy Abdiáš nás informují o tom, že jistá skupina Židů žijících v diaspoře pobývá na místě zvaném Sefarad, jež někteří badatelé identifikovali s nejzápadnějším cípem Středozeemí, pro Římany známým jako *Finis terrae* – Pyrenejský poloostrov.¹⁶ Jiní badatelé však tuto teorii vyvrátili poukazem na to, že biblický Sefarad odkazoval na jisté město na Blízkém východě.¹⁷

Dnes, tedy v moderní hebrejštině, ivritu, slovo Sefarad označuje Španělsko. Otázkou však zůstává, odkdy se biblický termín Sefarad začal identifikovat se „židovským Španělskem“. Pravděpodobně o mnoho později, než naznačují výše zmíněné teorie. V roce 1992 arabista Emilio García Gómez přišel s názorem, že slovo Sefarad ve středověkém Španělsku nikdy nebylo v souvislosti s židovskou komunitou použito a začalo se užívat až po vyhnání Židů ze země, tedy po roce 1492, kdy rabínské autority chtěly tímto označením odlišit Židy původem ze Španělska od ostatních.¹⁸

Chajim Vidal v tomto směru upozornil na existenci zjednodušující dichotomie, dle níž stojí na jedné straně Aškenázové, jimž je vlastní užívání jidiš, a na druhé straně všichni ostatní Židé, tedy Sefardové. Ovšem považovat všechny příslušníky sefardského ritu za potomky Židů vyhnaných ze Španělska není možné.¹⁹

Na základě uvedených poznatků tedy budeme na následujících stranách používat výraz Sefardové či sefardští Židé pro období po roce 1492, a to pouze v souvislosti s komunitou, která vznikla vyhnáním ze Španělska téhož roku, a jejími potomky. Pro období dřívější lze hovořit o Židech žijících na území muslimského či křesťanského Španělska.²⁰

¹⁵ Abd 1,20–22. V celé práci užíváme překladu Bible 21.

¹⁶ MANRIQUE, Los sefardíes, testigos de mundos desaparecidos, online [cit. 2023-04-11]. Viz také NOSEK, Sefardové, online [cit. 2023-03-05].

¹⁷ PÉREZ, *Los judíos en España*, 2005, s. 12. Tuto teorii vyvrací i Purificación Ubric.

¹⁸ PÉREZ, *Los judíos en España*, 2005, s. 12.

¹⁹ VIDAL SÉPHIHA, Yiddish and Judeo-Spanish, a European Heritage, online [cit. 2023-03-23].

²⁰ Tamtéž. K historiografii zabývající se židovskou přítomností ve Španělsku doporučujeme přehledový článek: CADAVID OTERO, „El camino desde Sefarad“. La historiografía de la presencia judía en España, 2009.

1.2 Judeošpanělština

Judeošpanělština je „varietu španělštiny, kterou hovoří Sefardové, především v Izraeli, Malé Asii, severní Africe a na Balkáně, a kterou charakterizuje zachování množství znaků kastilštiny používané před 16. stoletím“. Takto definuje judeošpanělštinu Slovník Španělské královské akademie (*Diccionario de la Real Academia Española, DRAE*).²¹ Jak poznamenává Aitor García,²² tato definice nutně vzbuzuje řadu doplňujících otázek. Tak např. víme, že se jedná o varietu španělského jazyka, kterou hovoří Sefardové, ale nevíme, kdy. Dále – také podle *DRAE* – víme, že „Sefardové jsou Židé původem ze Španělska“;²³ používají tedy tuto varietu španělštiny Židé, kteří žijí ve Španělsku dnes? Nebo ji užívali již Židé žijící na Pyrenejském poloostrově ve středověku?

V této práci chápeme judeošpanělštinu tak, jak ji definoval Aitor García:

Judeošpanělština – jazyk potomků Židů vyhnaných z Pyrenejského poloostrova (Sefardů), kteří se usadili při pobřeží Středozemního moře a především na území bývalé osmanské říše – je hispánská lingvistická varietu, který vzešla z *koiné* [...] různých ibero-románských jazyků existujících v době vyhnání a rozvinula se v lingvistickém kontaktu s portugalským, italským, turečským (stejně tak nověji s francouzským) a v nepřetržitým ideologicko-mentálním kontaktu s hebrejštinou; toto vše v situaci nízkého normativního tlaku, jež dobře ilustruje vysoký stupeň polymorfismu. Varieta variet je perfektním příkladem lingvistického diasystému s dialektálním kontinuem, který nejen prošel evolucí v průběhu téměř pěti staletí, ale také představuje různé úrovně jazyka diafazického či diastratického typu.²⁴

Jak vidíme, termín judeošpanělština lze užívat – stejně tak jako termín Sefarad – až od roku vyhnání z Pyrenejského poloostrova, tedy 1492. Do tohoto data lze hovořit o židovských varietách středověkých ibero-románských jazyků. Spojením židovské variety rozumíme ibero-románské jazyky obsahující elementy hebrejštiny, aramejštiny,

²¹ REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la Real Academia Española*, online [cit. 2024-01-20].

²² Zde vycházíme z přednášky Aitora Garcíi na Universidad Castilla-La Mancha 6. července 2022 a ze skript k této přednášce, in: *Sefarad: lengua, historia y cultura en Toledo. Curso II*, 2022, s. 96.

²³ REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la Real Academia Española*, online [cit. 2024-01-20].

²⁴ GARCÍA MORENO, *El judeoespañol*, 2018, s. 15; autor v definici vychází také z: QUINTANA RODRÍGUEZ, *Geografía lingüística del judeoespañol*, 2006; a BUNIS, *Types of Nonregional Variation in Early Modern Eastern Spoken Judezmo*, 1982.

židovské řečtiny, latiny či židovské ibero-arabštiny. Jelikož nejvíce Židů žilo v oblasti Kastilie, židovská kastilština měla největší počet mluvčích (a byla to tudíž po roce 1492 i „nejexportovanější“ varieta); Židé si přitom ve specifických podobách osvojovali i výrazy užívané Nežidy či výrazy hispánského, ale nikoli kastilského původu. Dále však můžeme hovořit i o židovských varietách leónštiny, andaluzijštiny, galicijštiny, portugalštiny, aragónštiny a katalánštiny.²⁵

Výše uvedené definice pracují s termínem judeošpanělština, nezřídka se však v literatuře lze setkat i s jinými označeními jazyka, a proto považujeme za nutné vysvětlit, proč i v přítomné práci volíme právě toto pojmenování.²⁶

Židé středověkého Pyrenejského poloostrova, stejně jako jejich potomci a jiní Židé žijící v oblastech, kde se mluvilo románskými jazyky, používali jako označení své lokální variety židovského románského jazyka slovo *laaz* nebo *loez*,²⁷ které v *Hebrejské bibli* označuje „cizí jazyk“.²⁸ V kontextu *Mišny* totéž slovo označovalo řečtinu a ve středověku přešlo do významu románského či židovského románského jazyka. Aby jej však Židé žijící na území Pyrenejského poloostrova oddělili od ostatních židovských variet románských jazyků, nazývali jej též *laaz sefaradi*.²⁹

Židé žijící v osmanské říši 16. století dále používali označení vycházející z románských jazyků jako např. *ladino*, *romanse* nebo *espanyol*.³⁰ Zastavme se na okamžik u pojmu *ladino*, s nímž jsme se setkali již v názvu nové izraelské jazykové akademie. Dle Chajima Vidala slovo *ladino* označuje kalk vzniklý pravděpodobně ve 13. století doslovným překladem hebrejštiny či aramejštiny do španělštiny, kde dochází k mísení španělského lexika s hebrejskou gramatikou a syntaxí. Jelikož se jednalo o překlady z hebrejštiny a aramejštiny, hovoříme o „jazyku“ sloužícím k překladu svatých textů.³¹ David Bunis však této teorii oponuje a tvrdí, že mnoho textů ukazuje, že slovo *ladino* má ve skutečnosti řadu významů, mezi nimi „překlad“, „význam“ a především „vernakulární jazyk Sefardů (jak psaný, tak mluvený), obzvláště v opozici k hebrejštině“ (v hebrejských textech označované jako *lešon ha-kodeš* neboli svatý jazyk). Slovo *ladino* má však

²⁵ BUNIS, Judezmo (Ladino/Judeo-Spanish): A Historical and Sociolinguistic Portrait, 2018, s. 185.

²⁶ Podrobný přehled různých termínů viz tamtéž, s. 185-187.

²⁷ Používáme zde transliteraci hebrejštiny, která vychází z pravidel navržených zde: ČECH a SLÁDEK, Transliterace a transkripce hebrejštiny. Základní problémy a návrhy jejich řešení, 2009, s. 332-334.

²⁸ Viz Ž 114,1.

²⁹ BUNIS, Judezmo (Ladino/Judeo-Spanish): A Historical and Sociolinguistic Portrait, 2018, s. 185-186.

³⁰ U termínů nepocházejících z hebrejštiny ponecháváme formu zápisu užitou v Bunisově článku Judezmo (Ladino/Judeo-Spanish): A Historical and Sociolinguistic Portrait, 2018.

³¹ VIDAL SÉPHIHA, Yiddish and Judeo-Spanish, a European Heritage, online [cit. 2023-03-23].

v současné španělštině i negativní význam „zchytralý“, po dobytí Latinské Ameriky získalo rovněž význam „mestic“³² a nemůžeme zapomínat ani na fakt, že tímtéž slovem lze označovat příslušníky etnické skupiny žijící v severní Itálii.³³

Bunis dále poukazuje na pozdější výraz *franko*, který již zcela postrádá odkaz na Pyrenejský poloostrov a znamená „západoevropský jazyk“. Možná se jednalo o židovskou adaptaci tureckého *Frenkçe*, které označovalo jazyk používaný obyvateli „křesťanské západní Evropy“. V 18. století se začínají v židovské komunitě objevovat termíny *levantino* a *djudezmo* či *djudiό/djidiό* neboli „židovský jazyk“. Právě termín *djudezmo* Bunis upřednostňuje coby výraz používaný dodnes mluvčími jazyka i odborníky a odkazující také na velké komunity Sefardů v Soluni, Monastiru nebo na Rhodu.³⁴

Na závěr zmiňme také termín *haketía*, kterým se označuje vernakulární jazyk, resp. judeošpanělština užívaná židovskou komunitou na severu Maroka,³⁵ či *tetuani*, hovořímeli o oblasti okolo města Oran v severním Alžírsku.³⁶

Z existujících termínů pro tuto práci volíme výraz judeošpanělština, protože je to označení, které se: zaprvé, již objevilo v kvalifikačních pracích obhájených na českých univerzitách;³⁷ zadruhé, používají jej mezinárodně uznávaní odborníci na danou problematiku (García, Vidal, Romero);³⁸ zatřetí, domníváme se, že je to nejvýmluvnější a nejobecnější označení, které lze použít, a zároveň nevede k nedorozuměním.

³² BUNIS, *Judezmo (Ladino/Judeo-Spanish): A Historical and Sociolinguistic Portrait*, 2018, s. 186.

³³ Viz např. BRITANNICA, *Ladin language*, online [cit. 2023-05-09].

³⁴ BUNIS, *Judezmo (Ladino/Judeo-Spanish): A Historical and Sociolinguistic Portrait*, 2018, s. 187.

³⁵ K tomuto tématu viz např.: ALEXANDER a BENTOLILA (eds.), *La cultura Judeo-Española del Norte de Marruecos*, 2008.

³⁶ VIDAL SÉPHIHA, *Yiddish and Judeo-Spanish, a European Heritage*, online [cit. 2023-03-23].

³⁷ Viz Úvod.

³⁸ Elena Romero (ale i García) používá kromě judeošpanělštiny také výraz *sefardí* ve spojení *lengua sefardí* neboli sefardský jazyk. Viz literaturu v pozn. 52.

2 Výchozí a cílový polysystém

Vzhledem k vymezenému terminologickému rámci by podkapitola věnovaná výchozímu polysystému měla začínat rokem 1492. Domníváme se však, že nelze zcela opomenout alespoň stručný nástin historie židovské komunity na Pyrenejském poloostrově, kterou takřka na pět set let přetnul tzv. dekret z Alhambry. Pokud je židovská přítomnost na poloostrově doložena od 2. století po Kr., pak zde hovoříme o období cirka tisíc tří set let. V možnostech této práce, jak již bylo naznačeno v Úvodu, není celé toto období (a dále ani období po vyhnání) pokrýt; koneckonců není to ani jejím cílem. O tématu vzniklo velmi mnoho odborných publikací³⁹ a jsme přesvědčeni, že shrnout je není něco, co by mělo v disertační práci své místo. Na druhou stranu je však tento historický „exkurz“ relevantní pro dějiny české translologie, neboť existují české překlady hebrejských a arabských předloh středověké poezie, filozofie a středověkých cestopisů, napsaných židovskými autory původem ze Španělska.

Stejně tak se i podkapitola věnovaná cílovému polysystému zaměří konkrétně na období, odkdy datujeme české překlady z judeošpanělštiny (první nalezený překlad je z roku 1962, většina překladů pak vznikla po roce 1989). Považujeme však za nezbytné zmínit i vybrané kapitoly z historie Židů v českých zemích, a to – vzhledem k tomu, že hovoříme o období přesahujícím tisíc let – opět především s důrazem na jejich literární produkci a její jazyky. Tímto způsobem nastíníme, jak málo se výchozí a cílový systém střetávaly a o to je dle našeho soudu nález překladů pozoruhodnější.

³⁹ K historii Židů na Pyrenejském poloostrově do roku 1492 včetně zmiňme např.: BENBASSA a RODRIGUE, *Historia de los judíos sefardíes: de Toledo a Salónica*, 2004; PÉREZ, *Historia de una tragedia. La expulsión de los judíos de España*, 1993; PÉREZ, *Los judíos en España*, 2005; SUÁREZ FERNÁNDEZ, *La expulsión de los judíos de España*, 1994; BAER, *Historia de los judíos en la España Cristiana*, 1945; BEL, *Sefarad: los judíos en España*, 1997; KAMEN, *La inquisición española. Una revisión histórica*, 1999; LEÓN TELLO, *Judíos de Toledo*, 1979; LÓPEZ ALVAREZ a IZQUIERDO BENITO (eds.), *Juderías y sinagogas de la Sefarad medieval*, 2003; DE LA CRUZ MUÑOZ (ed.), *Historia de Toledo. De la prehistoria al presente* 2010; PASSINI, *La judería de Toledo*, 2011; AGUILERA CASTRO (ed.), *Vida cotidiana en la España medieval. Actas del VI Curso de Cultura Medieval*, 1994; LADERO QUESADA, *España en 1492*, 1978; MACKAY, *La España en la Edad Media: De la frontera al imperio 1000–1500*, 1980; NIRENBERG, *Comunidades de violencia: La persecución de las minorías en la Edad Media*, 2001. V české odborné literatuře se téma objevuje spíše jako doplňující, ale rozhodně nechybí, viz literaturu dále v této podkapitole. Také považujeme za nutné zmínit, že prostředí židovské komunity ve středověkém Španělsku inspirovalo řadu romanopisců, viz např.: COHEN, *Španělský doktor*, 2000; LLÓRENS, *La saga de los malditos*, 2003; CASTELL, *Luz de Sefarad*, 2015; FEUCHTWANGER, *Židovka z Toleda*, 1969.

2.1 Sefardský kulturně-historický a literární polysystém

Pakliže přítomnost Židů na Pyrenejském poloostrově můžeme spolehlivě datovat do 2. století po Kr., znamená to, že tato komunita žila nejprve pod nadvládou Římanů, dále Vizigótů, kteří se na Pyrenejském poloostrově definitivně usadili roku 507, muslimů, již téměř celý poloostrov dobyli roku 711, a opětovně křesťanů, kteří od 8. století chtěli poloostrov na muslimech získat zpět (tzv. *reconquista* neboli dosl. „znovudobývání“) a roku 1492 se jim to definitivně podařilo. Pyrenejský poloostrov byl tedy od 8. století do roku 1492, kdy nejenže dochází k vyhnání Židů, ale také k pádu poslední muslimské bašty v Granadě, místem tří koexistujících náboženství.

Tyto proměny odehrávající se v průběhu téměř tisíce let, tedy od usazení Vizigótů do pádu muslimské Granady, a jejich vliv na život místních Židů lze ilustrovat na historii města Toleda. Právě tam se v polovině 6. století usídlil vizigótský král Athanagild a tam se také psaly dějiny přestoupení krále Rekkareda z ariánství ke katolicismu roku 589, které vymáhal i na obyvatelích svého území. Roku 711 se město dostalo do područí muslimů, přičemž islám (na veškerém svém území) poskytoval ochranu „členům jiných zjevených náboženství pod podmínkou uznání a přijetí jeho dominantní role, placení daně z hlavy a souhlasu žít v souladu s islámskou jurisdikcí týkající se nemuslimů“.⁴⁰ Židé tedy získali status „chráněného obyvatelstva“, *ahl al-dhimma*, a v Toledu jim byl vyhrazen zvláštní prostor, *Madinat al-Jahud*. Roku 1085 ovšem Alfons VI. město dobyl, a to se vrátilo pod nadvládu křesťanů. Koexistence tří náboženství však přetrvala a spolu s tím i vysoký stupeň arabizace, která sehrála důležitou roli v tzv. Escuela de Traductores de Toledo (Toledské překladatelské škole). Ve 12. a 13. století se v Toledu⁴¹ z arabštiny překládala klasická díla oborů astrologie, astronomie, filozofie, medicíny, logiky, alchymie, matematiky, fyziky, mechaniky, geometrie a dalších. Nejednalo se však o „školu“ v dnešním slova smyslu, tedy vzdělávací instituci, dokonce nemůžeme hovořit ani o žádném konkrétním fyzickém místě, kde by se překlady realizovaly. V první fázi této tzv. „školy“ (1124–1151) Židé sehrávali důležitou úlohu jako znalci arabštiny, tedy jazyka předlohy, ze kterého překládali *viva voce* do románského jazyka (*la lingua tholetana*)

⁴⁰ BOUŠEK, Právní postavení Židů v islámských zemích ve středověku, 2011, s. 92. Dodejme, že politika almohadské berberské dynastie (1130–1269) se s řečeným „tolerujícím“ postojem neshoduje a v tomto období je zaznamenáno množství formálních konverzí Židů k islámu či útěky do těch částí Španělska, které Almohadům nepodléhaly. Viz BOUŠEK, Náboženské pronásledování Židů Almohady a otázka Maimonidovy konverze k islámu, 2012.

⁴¹ Překladatelská činnost probíhala i v jiných městech, v Seville, Zaragoze, Barceloně, Murcii, Tarazoně, Segovii, Leónu, Pamploně, Tolose atd.

a z něj následně jiný překladatel, křesťan, překládal do latiny. V druhé fázi „školy“ (1252–1284), za vlády Alfonse X. Moudrého, se překládalo z arabštiny přímo do románského jazyka a Židé v tomto směru stále plnili svou úlohu.⁴² I toto přispělo k faktu, že toledská židovská komunita byla ve 13. století tou nejbohatší a nejvlivnější kastilské koruny. Někteří Židé dokonce zastávali důležité pozice u královského dvora.⁴³ Přestože nelze říci, že by se koexistence tří náboženství v Toledu vždy obešla bez projevů antijudaismu, zhoršení poměrů nastalo ve 14. století v návaznosti na ekonomickou recesi, vypuknutí moru a politickou krizi, které od roku 1391 vyústily ve velké protižidovské útoky, zvýšení počtu konverzí z judaismu ke křesťanství, ustanovení inkvizice, která měla tyto nové křesťany „dozorovat“, a vypovězení Židů.⁴⁴

Katoličtí králové, Isabela Kastilská a Ferdinand Aragonský, měli k vyhnání Židů politické, ekonomické, sociální a především náboženské důvody. V rámci tehdejší královské politiky musela jít teritoriální jednotu dosažená dobytím Granady ruku v ruce s jednotou náboženskou. Dne 31. března 1492 proto králové schválili tzv. dekret z Alhambry (také známý jako edikt z Granady), kterým byli Židé vypovězeni z jejich území, tedy Kastilie a Aragónu; na zařízení potřebného a odchod měli lhůtu do konce července téhož roku. Dekret na začátku uvádí, že od roku 1480 museli Židé žít odděleně od křesťanů a že kvůli tzv. „špatným křesťanům“ (*malos cristianos*), tedy „falešným konvertitům ke křesťanství“, kteří podrývali „svatou katolickou církev“ (Santa Fe Católica), byla téhož roku zřízena inkvizice. Vypovězení se týkalo všech Židů bez ohledu na věk, postavení apod. a mělo platnost „navždy“ (*que no sea permitido nunca regresar*, dosl. „že [jim] nebude nikdy dovoleno se vrátit“). Setrvání v zemi či návrat by byl trestán smrtí a konfiskací majetku. Taktéž dekret hrozil postihem těm, kdo by Židy ukrývali.⁴⁵

⁴² Více k tématu např. v: GIL, *La Escuela de Traductores de Toledo y sus colaboradores judíos*, 1985; AZAOLA PIAZZA, *La Escuela de Traductores de Toledo: presente, pasado y futuro*, 2007.

⁴³ Zmiňme, že Židé dosáhli vysokých postů i ve službách muslimů, např. Chasdj ibn Šaprut (ca 915 – ca 970), diplomat působící na dvoře umajjovského chalífy Abd al-Rachmána III. (912–961), či talmudista a granadský vezír Šemuel ha-Nagid (993–1055/6). Tyto jedinci však samozřejmě nevypovídají o situaci celé židovské komunity na Pyrenejském poloostrově, byť romány zasazené do tohoto prostředí mají tendenci koexistenci tří náboženství idealizovat.

⁴⁴ Zde vycházíme z přednášky Ricarda Benita Izquierda na Universidad Castilla-La Mancha 21. června 2021 a ze skript k této přednášce, in: *Sefarad: lengua, historia y cultura en Toledo. Curso I*, 2021, s. 14-55; a z přednášky Álvara Abelly Villara na téže univerzitě 23. června 2021 a z příslušného oddílu týchž skript, s. 86-127.

⁴⁵ Znění dekretu dostupné ze stránky FLORIDA ATLANTIC UNIVERSITY, *El decreto de la Alhambra 1492 – Edicto de la Expulsión de los Judíos de España*, online [cit. 2023-07-25].

Pro mnohé Židy tedy bylo řešením konvertovat ke křesťanství. Přestože se v literatuře často opakuje, že podle ediktu mohli Židé zemi buď opustit, nebo přijmout křesťanství, Paloma Díaz-Mas upozorňuje, že edikt nedával nikomu na výběr mezi odchodem a konverzí; Židé museli území opustit, konvertité však už za Židy považováni nebyli, takže se jich edikt netýkal a mohli zůstat.⁴⁶

Tomáš Pěkný, autor monografie k historii Židů v Čechách a na Moravě, dokonce označil tento akt za nejzávažnější událost židovských dějin od 2. století:

Vypovězení Židů z Iberského poloostrova, k němuž pak došlo na konci 15. století, představuje nejzávažnější událost židovské historie od 2. století o. l., kdy bylo Římany poraženo a velmi krutě pomstěno povstání Šimona Bar Kochby. Vykořenilo civilizaci, která vstřebala duchovní hodnoty židovské, arabské i antické kultury a zprostředkovala ji křesťanské Evropě, ukončilo více než tisícileté židovské osídlení jihozápadní Evropy a zakončilo celou jednu éru pobiblických dějin.⁴⁷

Přestože se v literatuře číselné údaje o počtu židovských obyvatel Španělska a těch, kteří odešli do exilu, liší badatel od badatele, podle jmenované Palomy Díaz-Mas se vyhoštění týkalo přibližně sta tisíc lidí. Ještě do roku 1496 se tito lidé mohli rozhodnout pro život v sousedním Portugalsku, ovšem po sňatku Manuela I. Portugalského a Isabely Kastilské, dcery katolických králů, roku 1497 byli Židé vyhnáni také z tohoto území, přestože nakonec zde docházelo k nuceným konverzím (tzv. port. *crístãos novos*, šp. *cristianos nuevos*, „noví křesťané“, despektivně *marranos*).⁴⁸

Židé (a i konvertité ke křesťanství) se z Pyrenejského poloostrova vydali několika směry, a tak vznikaly sefardské komunity ve městech Bayonne, Bordeaux a na dalších místech jihozápadní Francie; v Antverpách a Amsterdamu; v Itálii pak byly významné komunity v Livornu, Anconě a Ferrare; a dále na severu Německa v Hamburgu (Altona). Z Belgie a Nizozemska se sefardské komunity rozšířily i do Anglie a nizozemských

⁴⁶ Přednáška Palomy Díaz-Mas na Universidad Castilla-La Mancha 4. července 2022, in: *Sefarad: lengua, historia y cultura en Toledo. Curso II*, 2022, s. 14-41.

⁴⁷ PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2001, s. 209. Autor věnuje Sefardům s. 198-216.

⁴⁸ Jedním z nových křesťanů byl i Šelomo Molcho, který se roku 1525 navrátil k judaismu, odešel z Portugalska do osmanské říše a dále v Itálii hlásal vykoupění. V roce 1532 se pokoušel pro křesťansko-židovské výpravy proti Turkům získat císaře Karla V., ten však Molcha předal inkvizici a ještě téhož roku byl upálen. Jeho dva prapory a roucho se dostaly do pražské Pinkasovy synagogy a byly uctívány jako relikvie. Dnes jsou k vidění v pražské Maiselově synagoze.

a portugalských kolonií na americkém kontinentu. Tito Sefardové jsou označováni termínem „západní“. Naproti tomu „východními“ Sefardy se rozumí ti, kteří se usadili na území osmanské říše, která od 15. do 19. století zahrnovala Turecko, balkánské země, část Středního východu a sever Afriky až po dnešní Alžírsko a Tunisko. Díky systému tzv. *millétů* (označení pro oficiálně uznané náboženské skupiny), který organizoval život nemuslimů v zemi, jim byla dopřána jistá autonomie v otázkách náboženské praxe nebo legislativy vnitřních záležitostí.⁴⁹ Další skupinou jsou „maročtí“ Sefardové, přičemž nejvýznamnějšími komunitami byla města Fez, Tetuán, Tanger a Laraš. V místech nového usazení se Sefardové organizovali v rámci tzv. *aljamas* (sg. *aljama*),⁵⁰ tedy židovských obcí s vlastní sociální a komunitní organizací v souladu s židovským právem (heb. *halacha*), které kopírovaly zažitou praxi z Pyrenejského poloostrova. A právě v tomto prostředí se vyvinula judeošpanělština a její literatura.⁵¹

Elena Romero sefardskou literaturou rozumí:⁵²

Všechna literární díla napsaná Židy vyhnanými ze Španělska na konci 15. století až dodnes v jazyce – judeošpanělštině –, který jim sloužil jako prostředek k vyjadřování a literární tvorbě. Jedná se o jazyk v počátku založený na různých ibersko-středověkých dialektech z období vyhnání [...]. Do počátku 20. století byla tato díla psána výhradně tím, co nazýváme *aljamiado*, tedy hebrejskými písmeny, což znamená, že aby byla tato díla přístupná hispanistům a zájemcům, nejprve je potřeba přepsat tyto texty do latinky.⁵³

⁴⁹ ÁLVAREZ SUÁREZ, *La organización de los no musulmanes en el Imperio Otomano*, 2012, s. 24.

⁵⁰ Dle *DRAE* jde o termín z arabštiny označující středověkou muslimskou a židovskou komunitu. *DRAE* ovšem také uvádí, že se jedná o označení čtvrti, kde židovská komunita žila. V tomto případě se ale v literatuře užívá šp. pojmu *judería*, tedy židovská čtvrť. *Aljama* naproti tomu odpovídá hebr. *kehila*, termínu, který se používá pro označení komunity i v českých zemích.

⁵¹ Přednáška Palomy Díaz-Mas na Universidad Castilla-La Mancha 4. července 2022, in: *Sefarad: lengua, historia y cultura en Toledo. Curso II*, 2022, s. 14-41.

⁵² Literatura k tématu např. v: ROMERO, *La creación literaria en lengua sefardí*, 1992; ROMERO, *Los yantares de Purim: coplas y poemas sefardíes de contenido folclórico*, 2011; ROMERO, *Entre dos (o más) fuegos: Fuentes poéticas para la historia de los sefardíes de los Balcanes*, 2008; ROMERO, (ed.), *Voces hispanas nacidas en el exilio: Textos y estudios de literatura sefardí, Homenaje a Iacob M Hassán (z"l)*, 2014; BÜRKI a ROMERO (eds.), *La lengua sefardí, Aspectos lingüísticos, literarios y culturales*, 2014; ROMERO a ALBARRAL, *El libro bíblico de Ester entre los sefardíes de los Balcanes: Mitos y leyendas*, 2013.

⁵³ Přednáška Eleny Romero na Universidad Castilla-La Mancha 7. července 2022, in: *Sefarad: lengua, historia y cultura en Toledo. Curso II*, 2022, s. 116.

Romero periodizuje vývoj sefardské literatury následovně: zaprvé, 16. století – období usídlení se v novém prostředí; zadruhé, 17. století – období ticha; zatřetí, 18. století – zlatý věk sefardského písemnictví; začtvrté, 19. a 20. století – vznik nových literárních žánrů. Musíme také podtrhnout, že judeošpanělština je stále ještě živý jazyk, její literární produkce tedy 20. stoletím neskončila a vyvíjí se dodnes.⁵⁴

V průběhu těchto pěti staletí vznikly tisíce děl, která můžeme zařadit do žánrů prózy, poezie i divadla. Dále se jedná o náboženské texty (biblické komentáře a rabínská literatura) a množství novin a časopisů.⁵⁵

Próza, poezie i divadlo figurují již mezi prvními díly literární produkce západních Sefardů a souhlasí s dobovými tendencemi, přičemž se stylem i jazykem jen málo liší od renesanční a barokní literatury Pyrenejského poloostrova téže doby. Dále se zde objevují díla židovského obsahu týkající se náboženské praxe: liturgické knihy, kde je hebrejský text často doplněn doslovným překladem do románského jazyka, morální a mystická pojednání a tzv. *Ferrarská bible*, biblický překlad vytištěný v italském městě roku 1553.

Z produkce východních a marockých Sefardů v 16. a 17. století se dochovalo velmi málo. Zmíňme alespoň Mošeho Almosnina, soluňského rabína a autora např. *Kroniky osmanských králů* (*Crónica de los reyes otomanos*). Nejenže nevíme, jakou literaturu tyto komunity produkovaly, ale ani jakou konzumovaly. Ze 17. století se nedochovalo jediné dílo východních a severoafrických Sefardů v románském jazyce, ovšem zcela jistě tato literární produkce pokračovala, byť se nedochovaly doklady. Tento jev bývá vysvětlován náboženskou a kulturní krizí židovského světa, která se pojí k samozvanému mesiáši Šabataji Cevimu, jenž měl mnoho následovníků⁵⁶ a nakonec konvertoval k islámu roku 1666.⁵⁷ V této době se Sefardové obracejí více ke studiu hebrejštiny, což mohlo paradoxně přispět ke „zlatému věku“ 18. století.

Tento rozkvět byl pravděpodobně iniciován istanbulskou intelektuální elitou s rabínským vzděláním, usilující o vzdělávání svých souvěrců, kteří ve většině případů

⁵⁴ Detailněji se věnovat sefardské literární produkci není v možnostech této práce. V tomto ohledu lze doporučit akademickou internetovou stránku *Sefardiweb*, výsledek výzkumného projektu CSIC *Los sefardíes ante sí mismos y sus relaciones con España*, který od roku 2006 vede Paloma Díaz-Mas. Stránka nabízí základní informace o Sefardech, komentovanou bibliografii studií o nich, databázi „Kdo je kdo“ v sefardské literatuře, disertační práce na dané téma a další materiály a odkazy. Dále např. Instituto Cervantes nabízí na svých stránkách sefardskou bibliografii obsahující knihy z let 1847–2007.

⁵⁵ K orální poezii viz kapitolu 5.

⁵⁶ Šabataj Cevi ovlivnil i pražské Židy, v sedmdesátých a osmdesátých letech 17. století zde působil sociálně radikální šabatián Modrechaj ben Chajim Katzenellenbogen Eisenstradt (ca 1640–1683). PUTÍK, *Dějiny Židů v českých zemích v 10.–18. století*, 2015, s. 100.

⁵⁷ SEFARDIWEB, La literatura sefardí, online [cit. 2023-07-12].

hebrejsky neuměli. Nová sefardská literatura tedy musela být šířena prostřednictvím jazyka společného všem: judeošpanělštiny. Díky existenci hebrejského knihtisku v Istanbulu, Soluni, Smyrně, Jeruzalémě a dalších městech se aljamiované texty šířily nejen v rukopisné podobě či ústní formou, ale také tiskem. Hovoříme zde o novém překladu bible od Abrahama Asy, o judeošpanělském biblickém komentáři *Meam loez* a také o poetickém žánru tzv. *coplas* (viz dále).

Od poloviny 19. století byl vývoj sefardské literatury poznamenán sekularizací, jejíž počátek se pojil již k období židovského osvícenství, tzv. *haskaly*. Sefardské komunity v tomto období prošly politickými, sociálními, vzdělávacími a kulturními změnami. Na jejich život začala mít velký vliv francouzská kultura skrze Alliance Israélite Universelle a změnilo se i postavení žen.⁵⁸ Na konci 19. století došlo také migračním vlnám východních Sefardů do západní Evropy, na americký kontinent a také do Palestiny. Neznamená to však, že by se dál nevydávaly reedice náboženských textů; také se dál překládalo z hebrejštiny do judeošpanělštiny. Nyní ale silně pronikala i sekulární literatura a tzv. adoptované žánry jako publicistika, román, esej apod.

Židovské komunity se pak „rozpadaly“ vlivem zániku osmanské říše, vzednutí nacionalismu na Balkáně, první světové války, požáru v Soluni roku 1917, ekonomických krizí ve dvacátých letech a samozřejmě holokaustu, založení Státu Izrael a nezávislosti Maroka. Především v důsledku holokaustu v polovině 20. století drasticky ubylo Sefardů v Řecku a v dalších zemích Balkánského poloostrova. Řada z nich se dále usadila v USA, v Argentině, v Izraeli, v Kanadě atd. Udržet si judeošpanělský jazyk a původní tradice bylo za těchto podmínek velmi obtížné, a proto se judeošpanělština stala záležitostí velmi malé skupiny lidí žijících po celém světě (dnes především v Turecku, Řecku, v USA a Izraeli). Tváří v tvář zániku tohoto dědictví se v posledních letech objevilo čím dál tím více iniciativ na záchranu judeošpanělštiny (viz Úvod), a to jak na úrovni akademické, tak také osobní.⁵⁹

⁵⁸ Přednáška Elisy Martín Ortega na Universidad Castilla-La Mancha 8. července 2022, in: *Sefarad: lengua, historia y cultura en Toledo. Curso II*, 2022, s. 140-152. K tématu ženských básnířek viz např.: MARTÍN ORTEGA, Para una nómina de poetisas sefardíes posteriores al Holocausto, 2014. Dále viz např.: DÍAZ-MAS a MARTÍN ORTEGA (eds.), *Mujeres sefardíes lectoras y escritoras, siglos XIX–XX*, 2016; COONROD MARTÍNEZ, Rosa Nissán: Cultural Memory and the Mexican Sephardic Woman, 2004; COHEN, Judith R. Women and Judeo-Spanish Music, 1993.

⁵⁹ Viz pozn. 8 k projektu *eSefarad*, neziskovému projektu Liliany a Marcela Benvenistových z Buenos Aires, fungujícímu od roku 2008. K dějinám Sefardů viz např.: SCHMID, De Salónica a Ladinokomunita. El judeoespañol desde los umbrales del siglo XX hasta la actualidad, 2007; HARRIS, *Death of a language. The History of Judeo-Spanish*, 1994; HASSÁN a IZQUIERDO BENITO (eds.), *Sefardíes: literatura y lengua de una nación dispersa*, 2008; REFAEL, *Un grito en el silencio. La poesía sobre el Holocausto en lengua sefardí*, 2008; BEN-UR, *Sephardic Jews in America. A Diasporic History*, 2009; DÍAZ-MAS a SÁNCHEZ PÉREZ (eds.), *Los*

2.2 Český kulturně-historický a literární polysystém

Navzdory tomu, že Sefardové žili v sousedním Německu, ale také třeba ve Vídni, kde se i vydávala judeošpanělská díla,⁶⁰ z výše popsaného vyplývá, že české země nikdy nebyly jejich útočištěm. Moravské židovské komunity však přišly do styku s židovskými válečnými zajatci z osmanské říše poté, co Habsburkové dobyli Bělehrad roku 1688. Někteří z těchto zajatců se dostali až na moravské území; mezi nimi např. bělehradský rabín Moše Almosnino, který následně roku 1689 zemřel v Mikulově. Jiná skupina zajatců došla do Kroměříže, mj. i Almosninův spolupracovník Josef ibn Danon, který dále pobýval v Praze a nakonec zamířil do Amsterdamu. V moravských pramenech lze najít osoby, jejichž předci z osmanské říše pocházeli, např. Šelomo ben Jaakov Munian, rabín z Nového Rousínova, který se podepisoval jako „Šelomo ben Jaakov z bělehradských vyhnanců, z rodiny Munianů“, komunita si ho pamatovala pod jménem „Šelomo Munian ha-Sefardi ze svaté obce Bělehrad“. Jméno jeho syna je pak doloženo jako Perec ben Šelomo Tarkls a o dvě generace později byl Perecův vnuk označován jako Philipp Türkel.⁶¹

Rovněž považujeme za důležité zmínit, že posledních deset let svého života v Praze strávil sefardský rabín, filozof a lékař Josef Šelomo Delmedigo (1591–1655). Narodil se na Krétě, později studoval v Padově (např. i u Galilea Galileiho), dále žil v Egyptě, v Istanbulu, v Krakově, v Hamburku, v Amsterdamu, ve Frankfurtu a nakonec v Praze; jeho tumbu lze najít na Starém židovském hřbitově na Josefově. „Ovládal hebrejštinu, aramejštinu, a řečtinu, z níž překládal např. Hippokrata; aktivní byla rovněž jeho znalost latiny, plyně hovořil španělsky a zvládl také francouzštinu, němčinu a polštinu.“⁶²

Spojení mezi českými zeměmi a Židy žijícími na Pyrenejském poloostrově je však doloženo již mnohem dříve, v 10. století (z této doby pochází i nejstarší doklad o přítomnosti Židů v českých zemích, tzv. Raffelstettenský celní řád, 903–906). Kníže Boleslav I. (935–972) používal Židy v diplomacii a k jeho emisarům patřili i Šaul a Josef, kteří v letech ca 955–961 navštívili Córdoba, jak dokládá list výše zmíněného Chasdaje

sefardíes ante los retos del mundo contemporáneo: identidad y mentalidades, 2010; NAAR, *Jewish Salonica. Between the Ottoman Empire and Modern Greece*, 2016; MAHIR a HUALDE (eds.), *Sepharad as Imagined Community. Language, History and Religion from the Early Modern Period to the 21st Century*, 2017. I k období po vyhnání ze Španělska vznikla řada beletristických děl zasazených do prostředí Sefardů, viz např.: GORDON, *Poslední žid*, 2001; BENDAHAAN, *Déjalo, ya volveremos*, 2006; BENDAHAAN, *Tetuán*, 2017; NAVARRO, *Dispara, yo ya estoy muerto*, 2015; MIRA, *El olivo que no ardió en Salónica*, 2015; a dále viz kapitulu 6.

⁶⁰ Viz MOUČKOVÁ, *Sefardské texty ve vídeňském archivu*, 2008.

⁶¹ YOUNGER, *Mobility of Jewish Captives between Moravia and the Ottoman Empire in the Second Half of the Seventeenth Century*, 2015, s. 20-26.

⁶² SADEK, *Josef Šelomo Delmedigo z Kréty (k 400. výročí jeho narození)*. 1991-1992, s. 56.

ibn Šapruta. Dochovala se také zpráva Ibrahíma ibn Jakúba, Žida původem z Pyrenejského poloostrova, z roku 961 či 965, který popsal zemi knížete Boleslava a především Prahu; píše, že pražský trh navštěvovali Židé z Uher i muslimského Španělska. Existuje také právní dobrozdání z 11. století, které hovoří o židovských obchodnících z Istanbulu na území Prahy.⁶³

O užším kontaktu mezi českými zeměmi a španělskými Židy a později Sefardy či o početnější sefardské komunitě zde však nelze hovořit. Židům v Čechách a na Moravě byly vlastní hebrejšтина, staročestina, Juden-deutsch (dosl. „židovská němčina“, starší forma jidiš), němčina a čeština. Hebrejšтина byla vyhrazena náboženským textům, liturgii, byl to také literární jazyk, nikoli však užívaný v běžné komunikaci. V hebrejšтинě v českých zemích vznikala především náboženskoprávní literatura, což platilo pro celou oblast Aškenázu. Ze dvou hebrejských spisů – komentářů k talmudu a liturgii z 13. století, *Or zarua* (*Zaseté světlo*) od Jicchaka ben Mošeho a *Arugat ha-bosem* (*Záhon balzámu*) od Abrahama ben Azriela – vyplývá, že Židé tenkrát používali staročestinu, protože oba obsahují tisíce staročeských glos vysvětlujících hebrejské výrazy. V 15. a 16. století se pak prolínala hebrejšтина coby literární jazyk a jazyk učenců s Juden-deutsch, přičemž druhý zmíněný jazyk opět sloužil těm, kteří hebrejšтину dostatečně neovládali; od 15. století se rozšířil jako hovorový a nahradil češtinu. Kromě umělecké prózy psané v hebrejšтинě se na konci 16. století objevovaly i kroniky (*Cemach David*, *Ratolest Davidova* od Davida Ganse, 1541–1613), cestopisy (viz dále), historiografická próza, autobiografie, memoáry a naukové spisy z oblasti přírodních věd. V Juden-deutsch jsou doloženy různé příručky, ale i umělecká próza zábavného charakteru, překlady klasických vyprávění z hebrejštiny (*Majsebuch*, *Kniha příběhů*) nebo náboženské texty určené pro poučení žen. Pro období haskaly, tedy 18. a 19. století, byly pak kromě hebrejské prozaické tvorby typické i učebnice, biografie, různé studie apod. Na významu začala nabírat němčina, a to v důsledku působení jak stoupenců haskaly, tak politiky habsburské monarchie. Stala se komunikačním prostředkem českých Židů a byla jím ještě po první světové válce. Oproti tomu však haskala potlačovala užívání Juden-deutsch coby „pokleslého“ hovorového jazyka. V důsledku emancipace a asimilace židovských komunit (nejen v českých zemích) v 19. století poezie a próza v hebrejšтинě a Juden-deutsch začaly mizet a byly nahrazovány moderní židovskou literaturou v češtině a němčině.⁶⁴

⁶³ PUTÍK, *Dějiny Židů v českých zemích v 10.–18. století*, 2015, s. 7.

⁶⁴ ŠEDINOVÁ, *Literatura a jazyk Židů v českých zemích*, 2005, s. 28-32.

2.3 O (ne)vztahu obou polysystémů

Z uvedeného vyplývá, že se svět Židů Pyrenejského poloostrova, následně Sefardů, a Židů v českých zemích míjely geograficky, jazykově a také z pohledu časové osy: zatímco z 10. století pocházejí první doklady o přítomnosti Židů na našem území, na Pyrenejském poloostrově se začíná psát tzv. „zlatý věk“, období rozkvětu židovské kultury, kdy vznikla významná díla biblické exegeze, halachy a filozofie.⁶⁵

Zatímco Aškenázové se v oblasti poezie soustředili na tzv. *pijutim* (sg. *pijut*), tedy náboženskou poezii, včetně *selichot* (sg. *selicha*), tedy elegií o tragických událostech, židovská poezie v oblasti Pyrenejského poloostrova se od zmíněného 10. století vyvíjela pod vlivem arabské literatury a přebírala z ní jak metrum a strofickou stavbu, tak také obsah. Vedle náboženské tedy začala vznikat i světská poezie (oslava lásky, ženské krásy, dobrého vína). Dále existovala reflexivní, meditativní lyrika zabývající se otázkami života a smrti, dobra a zla, vztahu mezi člověkem a Bohem apod., která tvořila přechod mezi náboženskou a světskou poezií.⁶⁶

Řada středověkých hebrejských básní španělské provenience byla přeložena do češtiny; výrazný podíl na tom má hebraistka Jiřina Šedinová, která přeložila poezii „nejzářivějšího trojhvězdí klasiků hebrejské poezie ve Španělsku 10.–13. století“⁶⁷ a publikovala k těmto autorům také články. Tímto trojhvězdím jsou míněni Šelomo ibn Gabirol (1021–1055), Moše ibn Ezra (1055–1135) a Jehuda ben Šemuel ha-Levi (ca 1075–1141).

Životě a básnictví Šeloma ibn Gabirola věnuje Dita Rukliglová (dnes Válová) kapitolu v kolektivní monografii *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu*,⁶⁸ která je doplněna o výbor „Ze sefardské poezie“.⁶⁹ Připravila a přeložila jej Jiřina Šedinová a konkrétně se jedná o díla Šmuela ha-Nagida ibn Nagrily (993–1056) *Z ohlasů na knihu Kazatel a Pijácké písně*; Šeloma ibn Gabirola *Tochema (Modlitba k pokání)*, *Ofan (Hymnus ke čtení o tvoření světa)* a *Z milostných básní*; Mošeho ibn Ezry *Selicha*, *Z malých básní*, *Jablko* a *Básně o vínu*; Immanuela ha-Romiho (ca 1261–1328) *Prolog k makámě „dědictví“*.

Nelze opomenout, že zmíněná monografie obsahuje také kapitolu „Sefardové v Amsterdamu aneb Holandský Jeruzalém“ od Pavla Čecha, která pojednává o Židech

⁶⁵ ŠEDINOVÁ, Hebrejská světská poezie ve středověkém Španělsku a Itálii, 1972-1973, s. 103.

⁶⁶ ŠEDINOVÁ, Literatura a jazyk Židů v českých zemích, 2005, s. 32; ŠEDINOVÁ, Hebrejská světská poezie ve středověkém Španělsku a Itálii, 1972-1973, s. 103; ŠEDINOVÁ, Básník ibn Gabirol, 1992, s. 7.

⁶⁷ ŠEDINOVÁ, Čas moudrosti a čas zpěvu, 1992, s. 7.

⁶⁸ RUKLIGLOVÁ, Básník a filosof Šelomo ibn Gabirol, 2011, s. 196-254.

⁶⁹ ŠEDINOVÁ, Ze sefardské poezie, 2011, s. 254-267.

v západní Evropě 16. století, o vztahu Sefardů a Aškenázů v Amsterdamu či o jejich zobrazení v Rembrandtově díle.⁷⁰

Dále vyšly Šedinové básnické překlady v monografii *Židovské dějiny, kultura a náboženství*, konkrétně se jedná o díla *Básník a jeho píseň* od Šeloma ibn Gabirola a *Na moři* od Jehudy ha-Leviho.⁷¹ Zmiňme také časopisecky vydané překlady (kromě již zmíněných) Jehudy ben Šeloma al-Charíziho a Šeloma ben Mešulama da Piery.⁷² Ibn Gabirolovo dílo přeložili také Vladimír Sadek a Eva Štolbová,⁷³ konkrétně se jedná o ukázkou milostné poezie, a Jiří Langer (*Mraky*),⁷⁴ který byl zároveň posledním hebrejsky píšícím autorem v českých zemích (žil v letech 1894–1943).

Ze středověkých hebrejských textů španělské proveniencie Jiřina Šedinová přeložila také cestopis Benjamin z Tudely (původem z Navarry), který circa v letech 1160–1175 vykonal cestu po Evropě, východním Středomoří a severní Africe. Na začátku cestopisu lze číst:

Pravil rabi Benjamin bar Jona blahé paměti: Nejdříve jsem vyšel z města Zaragozy a po řece Ebro jsem plul do Tortosy. Odtud jsem pak šel dva dny do starobylého města Tarragony, které bylo vystavěno Kyklopy a Řeky, a stavby v něm nemají sobě podobných v celém Sefaradu čili Španělsku; a toto město leží u moře. Odtud jsou dva dny cesty do Barcelony, kde je svatá obec židovská s moudrými, vzdělanými a vzácnými muži, jako rabi Šešet, rabi Šealtiel a rabi Šelomo, syn rabi Avrahama ben Chisdaje blahé paměti. Je to malé a krásné město na břehu moře, kam přicházejí se zbožím obchodníci ze všemožných míst, ze země Javan, totiž Řecka, z Pisy, Janova a Cikilie, totiž Sicílie, z Alexandrie v zemi Micrajim čili Egyptě

⁷⁰ Autor v kapitole také rozebírá terminologii *marranos* a *conversos*, hovoří o zmíněném Šabataji Cevim či Baruchu Spinozovi; ČECH, *Sefardové v Amsterdamu aneb Holandský Jeruzalém*, 2011, s. 463-512.

⁷¹ SADEK, *Od středověku do nové doby*, 1992, s. 25-39. Kapitola Vladimíra Sadka pojednává obecně o historii Židů na Pyrenejském poloostrově a Sefardů a o nejvýznamnějších osobnostech. Dále také o židovské mystice pocházející ze Španělska (Moše ben Nachman – Nachmanides [1195–1270], Abraham ben Šemuel Abulafia [ca 1240–1290], původ knihy *Zohar*).

⁷² ŠEDINOVÁ, *Hebrejská světská poezie ve středověkém Španělsku a Itálii*, 1972-1973, s. 104-108. Viz také Šedinové článek „Čas moudrosti a čas zpěvu“ s překlady Jehudy ha-Leviho *Láska k Sionu* a *Na cestě k Sionu*; a článek „Jehuda ha-Levi – básník“, kde jsou přeloženy tři básně téhož autora *Z malých žalmů*, *Z milostných písní* a *Na moři*.

⁷³ SADEK a ŠTOLBOVÁ, *Středověká hebrejská a ‚ladino‘ poezie*, 1962, s. 235. Autoři v článku z roku 1962 upozorňují, že český čtenář byl s židovskou středověkou poezií obeznámen velmi okrajově prostřednictvím ojedinelých časopiseckých článků.

⁷⁴ SADEK, „Pramen života“ Šeloma ibn Gabirola, 1992, s. 7.

i ze Země izraelské a přilehlých krajin. Odtamtud je jeden a půl dne cesty do Girondy či Gerony, v níž se nachází malá židovská obec.⁷⁵

Na závěr zmiňme také české překlady Mošeho ben Majmona, Maimonida (1138–1204), rodáka z Córdoba, který kvůli zmíněným Almohadům opustil Andalusii a vydal se do severního Španělska, dále do Fezu, Svaté země a egyptského Fustátu. Maimonides byl jednou z největších postav židovských středověkých dějin, napsal responza, výkladové listy, právní, filozofické (*More nevuchim, Průvodce tápajících*) a lékařské spisy, básně či náboženskoprávní kodex *Mišne tora (Opakování Tóry)*. Česky vyšel jeho *Výběr z korespondence* (přeloženo z židovské arabštiny a hebrejštiny).⁷⁶

První české překlady hebrejských předloh židovské literatury Pyrenejského poloostrova se začaly objevovat v šedesátých letech 20. století stejně tak jako první překlad z judeošpanělštiny, jednalo se však o iniciativy jednotlivců hebraistů, nikoli o širší pronikání této literatury do českého prostředí. Díky rozvoji hebraistiky byla však středověká židovská literatura (hebrejská i judeoarabská) překládána čím dál tím více a z časopisecky publikovaných příspěvků se dočkala zpracování i v monografiích.

Jak dále uvidíme, judeošpanělská literatura zaznamenala na našem území větší pozornost po roce 1989, kdy se česká společnost více otevřela směrem do zahraničí a řada hudebních uskupení se ve svém repertoáru inspirovala sefardskými písněmi, jazykově i hudebně exotickými pro českého posluchače. K období po sametové revoluci taktéž musíme připočítat pětisté výročí vyhnání Židů ze Španělska, které se připomínalo v roce 1992 a ani českému prostředí toto výročí zcela neuniklo a vděčíme mu za některé dále pojednávané materiály.

⁷⁵ BENJAMIN Z TUDELY a PETACHJA Z ŘEZNA, *Dva středověké hebrejské cestopisy*, 2002, s. 7. Druhý cestopis obsažený v knize vypráví o putování Petachji z Řezna, který měl vztah k Praze. Zde svou cestu zahájil, a i když psal hebrejsky, jeho cestopis spadá do literatury českých zemí.

⁷⁶ Monografie obsahuje Dopis o pronásledování; Dopis do Jemenu; Odpovědi na dopis rabiho Ovadji, konvertity; Dopis rabimu Jefetovi, soudci; Dopis rabimu Pinchasovi, soudci; Odpověď do Aleppa ve věci muslimské hudby a vína; Z dopisů rabimu Josefovi ben Jehudovi ve věci sporu s představeným bagdádské akademie; Pojednání o zmrtvýchvstání; Dotaz rabínů z Montpellier a Dopis učencům do Montpellier o rozhodnutí hvězd; Doraz rabínů z Lunel a Dopis obci do Lunel; Dopis rabimu Šmuelovi ibn Tibonovi ve věci překladu *Průvodce tápajících*. K Maimonidovi vyšla česky také rozsáhlá kolektivní monografie RUKLIGLOVÁ et al., *Moše ben Majmon – Maimonides. Filosof, právník a lékař*, 2004.

3 Teoreticko-metodologický rámec

3.1 Dialekt či minoritní jazyk

Abychom mohli zde předkládaný výzkum zasadit do mezinárodního a tuzemského vývoje translatologie a do dějin překladu, považujeme za nutné definovat a vyargumentovat, zda judeošpanělštinu chápeme jako dialekt nebo minoritní jazyk. Z výše uvedené definice vyplývá, že RAE – a potažmo i Národní akademie pro ladino – chápe judeošpanělštinu jako varietu španělštiny. Chce tím tedy říct, že je judeošpanělština dialekt? Pokud by jím snad měla být, pak tedy zcela jistě ne nynější španělštiny, neboť – jak jsme výše popsali – o judeošpanělštině můžeme hovořit až od momentu vyhnání Židů ze Španělska roku 1492, což znamená, že dnešní španělština Pyrenejského poloostrova a judeošpanělština se vyvíjejí zcela samostatně v různých geografických kontextech již po více než pět set let. Židovská komunita zároveň odešla v momentu, kdy končilo období tzv. středověké španělštiny (12.–15. století) a začínalo období tzv. moderní španělštiny.⁷⁷

„Živoucí muzeum španělštiny 15. století“, takovým – lehce zavádějícím – spojením Chajim Vidal judeošpanělštinu označuje. Ovšem nemůžeme si pod tímto pojmem představovat, že judeošpanělština „zůstala stát na místě“ a po uplynulých pět století se nevyvíjela. Když Chajim Vidal o tomto hovoří, má tím na mysli, že judeošpanělština vykazuje jisté výslovnostní, lexikální, sémantické, morfologické a jiné rysy, které byly typické i pro středověkou španělštinu, rozhodně tím však neneguje její evoluci.⁷⁸ Aitor García však spojení „živoucí muzeum španělštiny“ označuje přímo za chybné a poukazuje na to, že je pouze omezený počet možností vývoje, k nimž může v jazyce dojít, a dále říká, že judeošpanělština nezakonzerovala středověkou španělštinu, ale přejala rysy jiných jazyků, které ji však připomínají, např.: *la mia casa* (v moderní španělštině *mi casa*) je

⁷⁷ Marcela Flores, Chantal Melis a Sergio Bogard v roce 2003 přišli s hypotézou, že v 19. století započalo třetí období vývoje španělského jazyka, viz: FLORES, MELIS a BOGARD, *La historia del español. Propuesta de un tercer período evolutivo*, 2003. Flores a Melis publikovaly k téže hypotéze i v brněnském periodiku *Études Romanes de Brno*; FLORES a MELIS, *Periodización del español. Evidencia para una tercera etapa evolutiva*, 2015. K tématu evoluce španělštiny dále viz např.: LAPESA, *Historia de la lengua española*, 1981; MENÉNDEZ PIDAL, *Historia de la Lengua Española*, 2005; QUILIS MORALES, *Introducción a la Historia de la Lengua Española*, 2003.

⁷⁸ VIDAL SÉPHIHA, *Yiddish and Judeo-Spanish, a European Heritage*, online [cit. 2023-03-23]; ANGELES VOLAIT, *El español más insólito: la judeohispanología. Entrevista con Haïm Vidal Sephiha*, París, 1982, s. 69.

spojení, které by znělo totožně i v italštině. Dle Garcíi se v jistých aspektech judeošpanělština vyvinula stejně jako latinskoamerické variety španělštiny.⁷⁹

Měli bychom zdůraznit, že definice pojmů „minoritní jazyk“ a „dialekt“ se u různých vědních disciplín a badatelů liší a často se překrývají. Bohemista Jan Chloupek hovoří v díle *Aspekty dialektu* o třech kritériích, jimiž se lze pokusit o vymezení dialektu vůči jazyku. Zároveň však upozorňuje na jejich nedostatečnost:

Hranice mezi dialektem a jazykem nejsou, jak známo, zřetelné, (a) Vymezí-li někdo tyto pojmy různou mírou kulturní prestiže, neříká zatím nic o struktuře dialektu, resp. jazyka, (b) Za reprezentanta jazyka bývá pokládán spisovný jazyk: ten funguje jako mluvený, nebo psaný, zato dialekt bývá dnes toliko mluvený. Ani tento fakt nemusí vždy kvalitativně vymežit dialekt proti (spisovnému) jazyku, (c) Tradičně pak je dialekt charakterizován jako řeč (venkovského) lidu; takové pojetí vyplývá ze starší vlastivědné orientace dialektologie a vadí mu především jak samo mlhavé pojetí „lidu“, ostatně dnes v naší současnosti v žádném případě neobhajitelné, tak i míšení kritérií lingvistických s etnografickými, sociologickými ap.⁸⁰

V souvislosti s vymezením španělštiny oproti judeošpanělštině snad můžeme vzít v úvahu Chloupkovu reflexi týkající se mluvené a psané podoby jazyka, přičemž jistá část judeošpanělského literárního dědictví byla po mnoho staletí předávána ústní formou. Týkalo se to orální poezie, tedy žánrů tzv. *coplas*, *romances* a *cantigas*.⁸¹ Oproti tomu se však dochoval rozsáhlý korpus literatury psané, jak bylo naznačeno výše.⁸²

Pokud se podíváme na definici Evropské charty regionálních či menšinových jazyků,⁸³ již zmiňuje i translatologická příručka *Handbook of Translation Studies*,⁸⁴ minoritní jazyky jsou:

⁷⁹ Osobní poznámky k přednášce Aitora Garcíi na Universidad Castilla-La Mancha 6. července 2022. K „živoucímu muzeu španělštiny“ viz např. také: CÁRDENAS, *Judeo-Spanish and the Living Museum Claim: A Synchronic View of a Diachronic Dilemma*, 2004.

⁸⁰ CHLOUPEK, *Aspekty dialektu*, 1971, s. 22.

⁸¹ Viz dále kapitulu 5 k sefardské orální poezii.

⁸² Viz literaturu v poznámce 39. Vzhledem k popularitě orální poezie a judeošpanělských písní, která se zachovala do dnešních dnů, bývá někdy mylně chápáno, že judeošpanělské literární dědictví bylo předáváno pouze či především ústní formou, není to však pravda. Viz výše podkapitulu 2.1.

⁸³ Viz např.: VLÁDA ČESKÉ REPUBLIKY, *Evropská charta regionálních či menšinových jazyků*, online [cit. 2023-03-21].

⁸⁴ BRANCHADELL, *Minority languages and translation*, 2010, s. 97-101.

Jazyky, které jsou (i) tradičně užívány na daném území státu občany tohoto státu, kteří tvoří skupinu početně menší než ostatní obyvatelstvo státu, a (ii) odlišné od úředního jazyka (úředních jazyků) tohoto státu, neoznačuje dialekty úředního jazyka (úředních jazyků) státu, ani jazyky migrantů.⁸⁵

Minoritní jazyky se dle citovaného mohou lišit počtem mluvčích, geografickými a ekonomickými okolnostmi a historickým pozadím předcházejícím jejich minoritní pozici. Navzdory těmto rozdílům sdílejí minoritní jazyky jeden společný rys, a sice podřízenou pozici vůči dominantnímu jazyku společnosti.⁸⁶ U citované definice však narážíme v dovětku na zásadní problém: sdělení nedefinuje ani pojem dialekt, ani pojem migrant. Sefardové sice původně pocházejí z Pyrenejského poloostrova, jak jsme vysvětlili výše, ovšem dají se snad i dnes potomci vyhnanců z roku 1492 stále označit za migranty? A jak se tato situace mění v souvislosti s „právem návratu“ popsaným v Úvodu?

Vzhledem ke zcela oddělenému vývoji dnešní španělštiny a judeošpanělštiny a skutečnosti, že judeošpanělština pochází z variet středověkých ibero-románských jazyků s příměsí hebrejštiny, aramejštiny, židovské řečtiny či latiny, k nimž se v průběhu pěti staletí přičítaly další výrazy z turečtiny, francouzštiny, slovanských jazyků atd., budeme s judeošpanělštinou pracovat jako s minoritním jazykem (viz další argumenty níže).

3.2 Translatologie a minoritní jazyky⁸⁷

Přestože v rámci translatologie minoritní jazyky nebyly (a stále nejsou) nejvíce studovanou problematikou, od devadesátých let 20. století se jim dostává čím dál tím větší pozornosti a zájem o toto téma je v mezinárodní translatologii patrný stále (například v roce 2017 pořádala Univerzita v Ottawě konferenci *Translation and Minority*, od roku 2009 v Řecku vychází translatologický časopis *mTm – minor translating major, major translating minor, minor translating minor*).

⁸⁵ Evropská charta regionálních či menšinových jazyků, dostupná z odkazu v poznámce 83.

⁸⁶ KUUSI, KOLEHMAINEN a RIIONHEIMO, Introduction: Multiple Roles of Translation in the Context of Minority Languages and Revitalisation, 2017, s. 139.

⁸⁷ Tato a další dvě podkapitoly částečně vycházejí z článku KUTKOVÁ, Volver a la patria: el renacer del judeoespañol desde la perspectiva de la lengua y cultura checas, 2021.

Již v roce 1978 Itamar Even-Zohan poznamenal, že minoritní jazyk obklopený majoritním jazykem tíhne k přebírání modelů z výchozího systému a jeho literatura je přirozeně slabší. Roku 1985 Gideon Toury tuto tezi potvrdil a vyjádřil přesvědčení, že by translatologové měli věnovat zvláštní pozornost překladům do minoritních jazyků, kdy překlad může přispět k uchování minoritního jazyka, dokonce jej může i dále rozvíjet. Zároveň si však Toury byl vědom skutečnosti, že minoritní jazyky mohou být náchylné k interferencím s majoritním jazykem a „nedbalý“ překlad by mohl minoritnímu jazyku naopak uškodit ve smyslu přebírání cizích jazykových prvků.⁸⁸

Mezník ve výzkumu o překladu minoritních jazyků, ne-li začátek seriózního badání v této oblasti,⁸⁹ představuje článek Michaela Cronina z roku 1995 „Altered States: Translation and Minority Languages“. Cronin zde *de facto* navazuje na předešlé badatele dvojakým přístupem k překladu z majoritních do minoritních jazyků: překlad udržuje minoritní jazyky při životě a zároveň může ohrozit jejich specifičnost a odlišnost. O tři roky později Cronin představil termín „zrcadlový obraz dominantního jazyka“, jímž pojmenoval minoritní jazyk ovlivňovaný opakujícími se interferencemi, obzvláště když jsou si oba jazyky blízké. V rámci kulturního obratu v translatologii v devadesátých letech začal být nerovnovážený vztah mezi minoritním a majoritním jazykem chápán jako faktor ovlivňující překladatelský proces a za minoritní byly v rámci translatologie označeny i jazyky s mnohem větším počtem mluvčích, než má judeošpanělština; hovoříme zde například o irštině, tibetštině či katalánštině.⁹⁰

Tento přístup přímo naznačuje, že z pohledu translatologie není jazyk definován jako minoritní počtem mluvčích, nýbrž vztahem k jinému jazyku stojícímu v majoritní pozici. Tak může být tentýž jazyk chápán v určité zemi jako majoritní a jinde jako minoritní (v této pozici se nachází například čeština majoritní v České republice, ovšem

⁸⁸ Překladům do judeošpanělštiny se věnuje především španělské nakladatelství Tirocinio, které mimo jiné vydává na pokračování judeošpanělský překlad *Dona Quijota*. Dále zmiňme významnou iniciativu dvou mexických spisovatelů Myriam Moscony a Jacoba Sefamího, kteří v roce 2013 publikovali pod názvem *Por mi boka* judeošpanělskou antologii fragmentů významných literárních děl jako například zmíněného *Dona Quijota*, *Martína Fierra* od Josého Hernándezze, *Dibaxu* od Juana Gelmana, *Meam loez* a další.

⁸⁹ KUUSI, KOLEHMAINEN a RIIONHEIMO, Introduction: Multiple Roles of Translation in the Context of Minority Languages and Revitalisation, 2017, s. 140.

⁹⁰ K irštině viz CRONIN, *Translating Ireland: Translation, Languages, Cultures*, 1996; k tibetštině RAINE, *Minority, Language and Translation in Tibet*, 2010; ke katalánštině GARCÍA DE TORO, *Translation between Spanish and Catalan today*, 2005. V souvislosti s katalánštinou zmiňme připravovanou disertační práci Michala Brabce *Katalánsky psaná literatura v českém překladu*, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

minoritní vůči angličtině, španělštině a jiným světovým jazykům).⁹¹ Z pohledu translatologie tak o judeošpanělštině lze bezpochyby hovořit jako o minoritním jazyce. Aby však bylo možné odlišit právě situaci např. češtiny, která je majoritní alespoň v České republice, a judeošpanělštiny, která není majoritní nikde, Albert Branchadell vytvořil termín „absolutně minoritní jazyk“. V rámci translatologie se rovněž objevil termín „minorizovaný jazyk“ podtrhující vnější zásah do vývoje daného jazyka. Lingvistka Tove Skutnabb-Kangas dokonce v roce 2012 představila termín tzv. „lingvistické genocidy“, který říká, že malé jazyky doslova mizejí vnějším zásahem. Vůči konotacím týkajícím se historického vývoje a počtu mluvčích minoritních jazyků v rámci translatologické terminologie se později vymezili Stefan Baumgarten a Edith Gruber užitím neutrálnějšího termínu „neúřední jazyk“ (ang. *non-state language*). Zmíněný Branchadell se také pokusil o terminologii zaměřenou na překladatelský trh: „méně překládané jazyky“ a „méně užívané jazyky“. I všechny tyto termíny bychom mohli na judeošpanělštinu aplikovat.

O judeošpanělštině hovoří i translatologický slovník *Notions d'histoire de la traduction*, konkrétně v rámci hesla „interlineární překlad“ (fr. *traduction interlinéaire*), kde upozorňuje na doslovné překlady biblických textů z hebrejštiny do judeošpanělštiny (*judéo-espagnol*) nebo Juden-deutsch (*judéo-allemand*). Zároveň slovník přebírá tezi Chajima Vidala Sephihy o oddělení tohoto kalku (ladina) od verkulárních jazyků „judéo-espagnol (*djudezmo*) des Séfarades et le judéo-allemand (*yiddish*) des Ashkénazes“.⁹²

Jelikož se tato práce zaměřuje na překlady z minoritních jazyků, čerpá inspiraci z prací Petry Mračkové Vavroušové *Las aventuras de la literatura checa en España* a Juana Antonia Albaladeja Martíneze *Diatopía, diacronía y diacultura: problemas en la traducción de la literatura austro-alemana al español*. Obě tyto práce se zaměřují na málo překládané oblasti, ovšem v případě prvního zdroje se jedná o překlady z minoritního jazyka (z češtiny do španělštiny), v druhém případě jde spíše o okrajový žánr překladové literatury z němčiny do španělštiny – vídeňské lidové divadlo. Obě práce narážejí na rozdílné literárně-kulturní a politicko-sociální kontexty podmiňující překlad a druhý zmíněný autor navíc reflektuje funkci příznakového jazyka v textech, což by pro nás mohlo být relevantní vzhledem k tomu, že určité prameny našeho výzkumu sestávají z knih obsahujících judeošpanělské pasáže různého rozsahu. Stejně tak se v těchto

⁹¹ KUUSI, KOLEHMAINEN a RIIONHEIMO, Introduction: Multiple Roles of Translation in the Context of Minority Languages and Revitalisation, 2017, s. 141-142.

⁹² DELISLE, *Notions d'histoire de la traduction*, 2021, s. 398.

pramenech zaměříme na tzv. přepínání kódů (*code-switching*) a budeme sledovat, jak se tyto jevy odrážejí v překladatelské strategii.

V rámci analýzy jednotlivých pramenů bezpochyby věnujeme pozornost jejich funkci v textu a překladatelským řešením. Souhrnně jsou pro nás obě zmíněná díla zajímavá jak metodologicky, tak z hlediska přístupu k dějinám překladu a jejich významu pro mezikulturní komunikaci.

3.3 Dějiny překladu

Jelikož problematika překladu judeošpanělštiny do češtiny stála dosud stranou pozornosti, prvním z hlavních cílů připravované disertační práce je konkrétní prameny nalézt. Před začátkem výzkumu jsme si byli vědomi existence pouze jednoho překladu z judeošpanělštiny do češtiny; jednalo se o překlad sefardské písně publikovaný v bookletu k nosiči CD. Vzhledem ke zdánlivému nedostatku pramenů jsme se proto již v prvotní fázi výzkumu rozhodli zaměřit nejen na vyhledávání v katalozích knihoven, ale rovněž i na archivy, muzea a jiné instituce, které by mohly skýtat další materiál. Zde se metodologie připravované disertační práce opírá o článek Kateřiny Středové „Archivní prameny v translatologickém výzkumu – kde je hledat a jak s nimi pracovat?“, kde autorka uvádí následující:

Při výzkumu v oblasti dějin překladu se translatologové stále častěji dostávají do situací, kdy musí kromě běžně využívaných textových pramenů, tedy především publikovaných textů, pracovat také s prameny historickými, nejčastěji archiváliemi. [...] Metodologie translatologického výzkumu se samozřejmě od toho historického liší – na otázky, co zkoumáme, proč to zkoumáme a co to o zkoumaném období vypovídá, si odpovídáme jinak – přesto mohou i translatologové využít při výzkumu metody historiků, jak získat k archiváliím přístup, jak je podrobit náležité kritice a jak je interpretovat.⁹³

Kateřina Středová ve svém článku hovoří také o pozoruhodných informacích, které lze vyčíst z paratextů doprovázejících překlady (předmluv, doslovů). Mnohdy je tento materiál v rámci translatologického výzkumu opomíjen, ovšem může z něj vystupovat

⁹³ STŘEDOVÁ, Archivní prameny v translatologickém výzkumu – kde je hledat a jak s nimi pracovat?, 2019, s. 93.

hlas samotných zadavatelů překladu či překladatelů, vysvětlující pozadí vzniku publikací. Středové články je pro účely této práce velmi přínosný zejména i proto, že část hledaných pramenů se nachází v Židovském muzeu v Praze.

Při zkoumání těchto pramenů se však coby translatologové dostáváme na rozcestí mezi translatologickým a historickým výzkumem. Tuto problematiku zpracoval Christopher Rundle. Dle jeho názoru čelí každý translatolog studující dějiny překladu volbě, zda se více ponořit do historické oblasti, kterou zkoumá, a mít tak blíže k historii, a tím pádem dál k translatologii, či naopak.⁹⁴ V tomto ohledu si bereme příklad z přístupu Paula Bandia, který řekl, že jedním z cílů historiků překladu je začít nahlížet sami sebe jako historiky spíše než jako translatology, čehož by mohli dosáhnout přejímáním relevantní historiografie a metodologie (jak naznačuje Středová).⁹⁵ Přesto se však Bandia dál primárně soustředí na translatologii a na to, co jí může historie přinést, než naopak. A tak i tato práce chce primárně přispět k dějinám překladu a tomuto cíli podřizuje výběr relevantních informací a způsob jejich podání v první, teoretické části, a jak se dále ukáže, zastavuje výzkum tam, kde už by další zjištěné informace nebyly pro translatology relevantní, nicméně ponechává otevřené otázky právě např. pro historiky, judaisty, etnology apod. Christopher Rundle také pokládá otázku, zda by historikové překladu měli cílit svůj výzkum na badatele netranslatology, kteří sdílejí stejný historický zájem.⁹⁶ V tomto ohledu se domníváme, že stejně tak jako historikové překladu přebírají pro svůj výzkum metodologii historiků, lze překročit hranice translatologie a aspirovat dosaženými poznatky na obohacení jiných vědních disciplín. Ostatně samotné vypracování této práce závisí na interdisciplinárním zázemí.

Tento interdisciplinární přístup shledáváme velmi souladným s tezemi obsaženými v publikaci *Archívny výskum (textov) v interdisciplinárnych súvislostiach*. Jeden z editorů publikace Igor Tyšš shrnuje současný mezinárodní náhled na dějiny překladu následovně: zaprvé, dějiny překladu je nutné humanizovat; zadruhé, při studiu dějin překladu je možné a žádoucí klást důraz na první část tohoto slovního spojení, tedy přispívat dějinami překladu k poznání dějin obecně. Zároveň publikace zmiňuje Rundleův

⁹⁴ RUNDLE, Translation as an approach to history, 2012, s. 232. Viz také RUNDLE, History through a Translation Perspective, 2011.

⁹⁵ V tomto ohledu také Paul Bandia a Georges Bastin formulují otázku, zda by translatologie v rámci výzkumu dějin překladu měla formulovat svou vlastní metodologii (viz literaturu dále).

⁹⁶ Tamtéž.

přístup k dějinám překladu a nezděrá se v souvislosti s tím použít termín „historiografický obrat v dějinách překladu“.⁹⁷

Pakliže jsme tuto práci zasadili do vývoje translatologie v oblasti studia minoritních jazyků, musíme tak učinit i v oblasti dějin překladu. Jak lze číst v monografii *Charting the Future of Translation History* (2006), od konce sedmdesátých let 20. století se dějinám překladu věnovala větší a větší pozornost, stále však nedosáhly té pozornosti, kterou by si zasloužily vzhledem ke svým přínosům a nelze je srovnávat s jinými typy výzkumů v rámci translatologie.⁹⁸ Monografie také shrnuje vývoj výzkumu v oblasti dějin překladu od „deskriptivního studia prvního světa“ směrem dál:

Zatímco se většina prací soustředila na „první“ svět (Evropu a Severní Ameriku) a jeho jazyky, nové přístupy inspirované disciplínami jako postkoloniální a genderová studia stejně tak jako výzkum širokého spektra tradic, např. indických, čínských, španělských či irských, přispěly k rozšíření oboru a učinily jej inkluzivnějším. Zatímco mnoho dřívějších prací bylo deskriptivních, popisovaly události a historická fakta, v posledních letech došlo k posunu směrem k výzkumu založeném na metodologii zakotvené v historiografii. Překlad v dějinách je nyní spojen s tématy jako jinakost, ideologie, manipulace a moc.⁹⁹

Pokud jsme si výše kladli otázku týkající se hranice mezi historickým a translatologickým výzkumem, musíme se také ptát, na jakém „množství“ textů lze vůbec vystavět dějiny překladu z určitého jazyka. Jak jsme již uvedli, pouze z judeošpanělštiny dosud nebyla do češtiny přeložena žádná kniha. Jestliže se podíváme například na publikaci Miloslava Uličného *Historia de las traducciones checas de literaturas de España e Hispanoamérica*, shledáme, že jsou do ní zahrnuty překlady pouze knižně vydaných španělskojazyčných děl, ať už se jedná o prózu, poezii, či drama.

Nalezli jsme ovšem překlady písní, synagogálních textů a fragmenty v románových překladech z jiných jazyků a položili si otázku, zdali tento náález legitimně přispívá k dějinám překladu. V této problematice jsme našli odpověď v teorii španělského translatologa Julia-Césara Santoya. Ve svém článku „Blank Spaces in the

⁹⁷ GROMOVÁ, RONDZIKOVÁ a TYŠŠ (eds.), *Archívny výskum (textov) v interdisciplinárnych súvislostiach*, 2021, s. 11.

⁹⁸ BASTIN a BANDIA (eds.), *Charting the Future of Translation History*, 2006, s. 2.

⁹⁹ Tamtéž.

History of Translation“ na jedné straně vysvětluje, že se globálně kroniky překladů vždy soustředily na *knihu*, a čím významnější byl originál, tím více byly studovány i jeho překlady (ať už se jednalo o Bibli, díla Shakespeara, či Miguela de Cervantese). Dle jeho názoru nelze popřít, že právě překlady světově nejznámějších děl krásné literatury zanechávají v dějinách překladatelského umění a řemesla největší stopy. Součástí traslatologického spektra jsou však i neodborné překlady, technické, náboženské, filozofické a další texty, vzkazy či dopisy; tedy i texty, jež nedosáhly knižní podoby. Pokud nahlížíme prameny našeho výzkumu právě popsaným prizmatem španělského traslatologa, nelze pochybovat o tom, že judeošpanělština své místo v dějinách českého překladu má.¹⁰⁰

3.4 Etika v překladu

Vrátíme-li se k pojmu „humanizace dějin překladu“, Igor Tyšš poznamenává následující: „Ide nám v prvom rade o to, aby sme obrátili pozornosť k ‚veciam človeka‘ vo výskume dejín prekladu a poukázali na nevyhnutnosť skúmania dejín kultúry v nadväznosti na archívne zdroje.“¹⁰¹ Takzvaný humanistický obrat v traslatológii předznamenal Anthony Pym již v devadesátých letech minulého století a na začátku milénia zpracovával téma velmi úzce spjaté i s touto prací, které mezi traslatology silně rezonuje i v současnosti: etiku překladu. Zmíněný traslatolog editoval v roce 2001 zvláštní vydání časopisu *The Translator* a ve svém úvodu s názvem „The Return to Ethics“ poznamenal, že etika není traslatology dále nahlížena jako pouhá jazyková ekvivalence a věrnost, nýbrž rozšiřuje své pole i na kontextuální otázky závislé na kulturním prostředí. Editor i přispěvatelé časopisu dále shledali, že by se pozornost traslatologie spíše než k textům měla upírat k osobám.¹⁰² Pym píše: „Přestože řada traslatológů v současnosti souhlasí, aby se hovořilo o etice, většina z nich by se nedohodla na tom, jak tuto oblast definovat.“¹⁰³ Andrew Chesterman se však v tomtéž svazku pokouší definovat čtyři modely etiky v překladu: zaprvé, etika ztvárnění (ang. *the ethics of representation*; originálního textu, autora), zadruhé, expandující etika služby (ang. *an expanding ethics of service*; založená na naplnění dohody s klientem), zatřetí, filozofičtější etika komunikace (ang. *a more*

¹⁰⁰ SANTOYO, Blank Spaces in the History of Translation, 2006, s. 16.

¹⁰¹ GROMOVÁ, RONDZIKOVÁ a TYŠŠ (eds.), *Archívny výskum (textov) v interdisciplinárnych súvislostiach*, 2021, s. 11.

¹⁰² PYM, The Return to Ethics, 2001, s. 136-137.

¹⁰³ Tamtéž, s. 130.

philosophical ethics of communication; zaměřená na výměně s někým druhým), začtvrté, etika založená na normě (ang. *a norm-based ethics*; kde etické chování závisí na očekáváníích specifických pro kulturní oblast).¹⁰⁴

V této práci se ztotožňujeme se třetím modelem etiky dle Chestermana. Domníváme se, že včlenění judeošpanělského jazyka do dějin českého překladu skutečně napomáhá k humanizaci dějin překladu, k poznání „věcí člověka“. Pokud se vrátíme k výroky Gideona Touryho k minoritním jazykům a k současné situaci judeošpanělštiny coby jazyka na pokraji vymizení, pak je snad i otázkou etiky touto problematikou se zabývat, když na základě dostatečného multidisciplinárního zázemí můžeme.

Jak dále uvidíme, etika má v českých překladech z judeošpanělštiny další rozměr, a sice hraje roli už ve fázi předcházející samotnému překladu: ve výběru předlohy. V paratextech k překladům (zejména v bookletech k CD) se tvůrci odvolávají na dvě katastrofy v dějinách Sefardů: vyhnání ze Španělska a holokaust, jako by tím ozřejmovali tematiku/repertoár a zároveň apelovali na čtenáře/posluchače.

Z dalších translatologů, kteří přispěli k danému tématu, zmiňme například Mariú del Carmen Áfricu Vidal Claramonte. K překladu uvádí: „Překlad je vždy odrazem druhu společnosti, která jej vytváří.“¹⁰⁵ Její přínos translatologii je pro náš výzkum obzvlášť důležitý a relevantní i z toho důvodu, že reflektuje pozici překladatele, k níž se pozornost translatologů upíná v posledních letech čím dál tím více, a také hovoří o etické stránce překladu v rámci multikulturní Evropy.

3.5 Textová analýza

Vzhledem k rozdílným kontextům výchozí a cílové kultury našeho výzkumu tato práce začíná shrnutím obou polysystémů, a velkou měrou se tak opírá i o polysystémovou teorii Itamara Even-Zohara, jež navazuje na Pražský lingvistický kroužek, studii Jana Mukařovského „Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty“ a na pojetí překladatelských norem Jiřího Levého.

Přistoupíme-li k samotné textové analýze nalezených překladů, prvním krokem bude zjistit, zdali se setkáváme se skutečnými překlady či s tzv. překlady z druhé ruky. Již v této fázi výzkumu jsme si totiž vědomi minimálně jednoho překladu z druhé ruky,

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ VIDAL CLARAMONTE, *A vueltas con la traducción en el siglo XXI*, 2009, s. 49.

konkrétně hovoříme o překladu titulků k izraelskému filmu *Po stopách ladina*, který převedla do češtiny prostřednictvím angličtiny Magdalena Jehličková.

Dále se při textové analýze budeme se opírat o teorii dvojí normy v překladu Jiřího Levého a u jednotlivých pramenů budeme sledovat, zdali splňují spíše normu reprodukční, či estetickou.¹⁰⁶ Tento postup vychází taktéž ze skutečnosti, že jsme před zahájením výzkumu věděli o jednom CD s překlady judeošpanělských písní a při prvním kontaktu s překladem jsme shledali, že se dle výše naznačené Levého terminologie jedná o překlady splňující spíše normu reprodukční než normu uměleckosti, a slouží tak posluchačům nahrávek k přiblížení obsahu písní bez hlubšího zaměření na umělecké převedení textů. U uměleckého překladu se budeme opírat i o analýzy formulované slovenským translatologem Antonem Popovičem.¹⁰⁷ V případě dokumentárních a instrumentálních překladů nám teoretický základ poskytne i dílo Christiane Nord *Text analysis in translation: theory, methodology, and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*.

¹⁰⁶ LEVÝ, *Umění překladu*, 1998.

¹⁰⁷ POPOVIČ, *Teória umeleckého prekladu*, 1975.

4 Synagogální textilie

Na následujících stranách představíme nalezené prameny ze sbírky textilu Židovského muzea v Praze (dále ŽMP). Jsme si vědomi, že práce s nalezeným materiálem vyžaduje vzdělání jak v oboru translatologie, tak hispanistiky a hebraistiky; jelikož se tato disertační práce jako celek řadí do prvního ze zmíněných oborů, považujeme za nutné předsadit ukázkám konkrétních pramenů krátký úvod do problematiky synagogálních textilií a donačních nápisů. Hebraistou či judaistou by tento úvod mohl být označen za příliš stručný či zjednodušující, píšeme jej však jako exkurz nutný pro pochopení praktické části této kapitoly; máme přitom na paměti, že směřujeme k translatologickému výzkumu, a chceme k němu postupovat přímo, jasně a věcně. Pokud následující strany obohatí kromě translatologů i začínající hebraisty a judaisty, budeme to pokládat za další přidanou hodnotu těchto řádek. Vzhledem k unikátní povaze nalezeného materiálu uvádíme snímky pramenů jak do samotného textu, tak do závěrečné obrazové přílohy.

4.1 Synagogální textilie a jak je číst

Hovoříme-li o synagogálním prostoru, nacházíme v něm řadu prvků, které přímo souvisejí s podobou Jeruzalémského chrámu, jenž se rozkládal na Chrámově hoře v Jeruzalémě přibližně mezi polovinou 10. a 6. století př. Kr. (tzv. První chrám)¹⁰⁸ a dále v letech od počátku 6. století př. Kr. do roku 70 po Kr. (tzv. Druhý chrám). První Jeruzalémský chrám, vystavěný králem Šalomounem, popisuje *Hebrejská bible* následujícím způsobem:

V nejnvtřnější části chrámu Šalomoun zřídil svatostánek pro umístění Truhly Hospodinovy smlouvy. Tento 20 loktů dlouhý, 20 loktů široký a 20 loktů vysoký svatostánek pokryl ryzím zlatem, kterým pokryl také cedrový oltář před ním. Šalomoun pokryl celý vnitřek chrámu ryzím zlatem. Také svatostánek pokryl zlatem a natáhl před ním zlaté řetězy. Pro svatostánek zhotovil dva cheruby z olivového dřeva. [...] Podobně zhotovil čtverhranné zárubně z olivového dřeva pro vchod do chrámové lodi [...]. [...] Král Šalomoun poslal pro Churama z Týru.

¹⁰⁸ Časové vymezení udáváme dle údajů přijímaných židovskou tradicí (tyto údaje uvádí i citovaná *Religionistická encyklopedie*), přestože někteří badatelé dobu krále Davida a Šalomouna zasazují o století později, viz např.: FINKELSTEIN a SILBERMAN, *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*, 2007, s. 132.

[...] Vytvořil dvojici bronzových sloupů. [...] Sloupy postavil v chrámové předsíni. Jeden sloup vztyčil vpravo a druhý vlevo a pojmenoval je Jachin, *Opora*, a Boáz, *Posila*. [...] Poté odlil kulatou nádrž zvanou Moře.¹⁰⁹

Z řečeného vyplývá, že nejdůležitějším prostorem Jeruzalémského chrámu byla tzv. velesvatyně (heb. *ḳodaš ha-ḳodašim*,¹¹⁰ dosl. svatosvatá svatyně),¹¹¹ obsahující schránu smlouvy s deskami, které – dle židovské tradice – předal Bůh Mojžíši na hoře Sinaj. Dle tohoto vzoru tvoří v synagoze nejposvátnější prostor tzv. svatostánek (heb. *aron ha-ḳodeš*),¹¹² v němž se – pokud se jedná o funkční synagogu – přechovávají svitky Tóry. Jak svatostánek, tak samotný pergamenový svitek může¹¹³ doprovázet řada textilií, plnicích ochrannou, ozdobnou a další funkce. Mezi těmito textiliemi lze mj. nalézt: drapérii, oponu, pláštík a povijan.¹¹⁴

4.1.1 Drapérie

Drapérie (heb. *kaporet*) je textilie podélného tvaru s dolním zakončením v podobě ikonograficky vyvedených laloků, která se umísťuje na horní hranu svatostánku, a opticky jej tak završuje. I drapérie má svůj původ v chrámovém vybavení; drapérii se označovalo víko archy úmluvy:

Vyrobíš k ní také příkrov z čistého zlata, totiž slitovnici [...]. Vytvoříš také dva cheruby. Zhotovíš je z tepaného zlata na obou koncích slitovnice [...]. Uděláte cheruby tak, aby vystupovali ze slitovnice na obou jejích koncích. Cherubové ať

¹⁰⁹ 1 Kr 6,19–7,23.

¹¹⁰ V této části práce používáme filologickou transkripci hebrejštiny, která na rozdíl od zjednodušené fonetické transkripce umožňuje rozlišit všech dvacet dva písmen hebrejské abecedy, a je proto vhodnější pro tuto kapitolu práce; ČECH a SLÁDEK, Transliterace a transkripce hebrejštiny. Základní problémy a návrhy jejich řešení, 2009, s. 328-332. Pouze písmeno *kof* nepřepisujeme jako „q“, nýbrž jako „k“. Písmeno *alef* nepřepisujeme na začátku slov, a pokud nemá funkci souhlásky.

¹¹¹ Českou terminologii zde přebíráme z PAPOUŠEK, Chrám online [cit. 2023-03-05].

¹¹² V sefardských komunitách se užívá spíše výrazu *hechal*, dosl. „palác“, „chrám“. Rozdílná terminologie odpovídá i odlišnému architektonickému řešení tohoto prostoru v aškenázských a sefardských synagogách, kdy v prvním případě se jedná o „skříň“ s dvířky a ve druhém případě o větší vyzděný prostor.

¹¹³ Záměrně užíváme slova „může“, protože užívání textilií se mění v závislosti na konkrétní synagoze. Například ve Staronové synagoze v Praze, která je užívána Židovskou obcí v Praze, tedy ortodoxní komunitou, lze u svatostánku najít i drapérii i oponu. Ve Španělské synagoze, užívané reformní komunitou Bejt Praha, však u svatostánku nelze najít ani jednu z těchto dvou textilií, a dřevěná dvířka svatostánku jsou tak vidět přímo.

¹¹⁴ Podrobněji k textiliím a donačním nápisům např. v ŠEDINOVÁ, Dedicatory Inscriptions of Synagogue Textiles, 2003; KOSÁKOVÁ et al., *Slovník judaik*, 2006.

mají rozpjatá křídla, jimiž budou zastiňovat slitovnici. [...] Slitovnici pak položíš jako příkrov na truhlu, do níž vložíš Svědectví, které ti dám. Tam se s tebou budu setkávat. Z místa mezi oběma cheruby nad slitovnicí, jež příkřívá Truhlu svědectví, s tebou budu mluvit o všem, co ti přikážu ohledně synů Izraele.¹¹⁵

Ikonografické vyvedení drapérie pak přirozeně připomíná např. symbol desek desatera chráněných mohutnými křídly cherubů, sedmiramenný svícen (*menora*), stůl na předkladné chleby, oltář na zápalné oběti, lavabo, velekněžský náprsník a čelenku. Častým vyobrazením na synagogálních textiliích bývají koruny coby symboly Tóry neboli „koruny“ veškerého učení. Drapérie věnovaná Beerem Šeftlsem a jeho ženou Riklou roku 1764 (snímek níže)¹¹⁶ znázorňuje celkem tři koruny: korunu Tóry, kněžskou a královskou korunu.

Inv. č. ŽMP 017.216

4.1.2 Opona

Spolu s drapérií bývá před svatostánkem zavěšena opona (heb. *parochet*), která odděluje nejsvětější prostor synagogy od ostatních prostorů. I opona bývá bohatě iluminována např. Davidovými hvězdami, dvěma sloupy na připomínku chrámových sloupů, korunami, zvířaty apod. Opony, ale i další synagogální textilie bývaly často darem do synagogy ze strany členů komunity, kteří tak vyjadřovali svou zbožnost a vztah

¹¹⁵ Ex 25,17–22.

¹¹⁶ Tato a další ilustrační textilie užitá v podkapitole jsou dostupné na ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE, Textil, online [cit. 2023-09-21]. Podrobněji k drapériím viz např.: VESELSKÁ a SCHEIBOVÁ, *The Kapporet as a Synagogue Item: Its Origin and Development*, 2003.

k synagoze. Pro tuto práci jsou tak obzvláště důležité donační nápisy na oponách a pláštících, které mohou být vyhotoveny jak ve svatém jazyce – hebrejštině –, tak i ve vernakulárních jazycích, a které obsahují řadu informací o donátorovi textile, jeho rodině, obci, příležitosti darování apod. Kvůli prostorovým limitům předmětů bývají tyto nápisy velmi zkratkovité, především v často se opakujících formulacích, akronymech či číslovkách; tyto zkrácené formulace pak označují drobná znaménka nad příslušnými písmeny (níže znak připomíná malé „v“; dále v textu zapisujeme zkratky pomocí tzv. *gereš*, „“ na konci samostatného zkráceného slova; pl. *geršajim*, „“ v ostatních případech).¹¹⁷

Znění takových donačních nápisů ilustrujeme na oponě, kterou roku 1592 věnovali do Maiselovy synagogy v Praze manželé Maiselovi (snímek níže [výřez]). Jedná se o oponu vyrobenou ze sametu a hedvábí s aplikacemi a výšivkami s říčními perlami a českými granáty, která je v současné době vystavena ve své „domovské synagoze“. Překlad hebrejského nápisu uvádíme ve znění vyhotoveném ŽMP, které spravuje expozici v Maiselově synagoze.

Inv. č. ŽMP 031.749

Překlad

Z daru představeného a vůdce KMR Mordechaje, syna R Šemuela, blahé paměti, zvaného Mayzl (Maisl, Maisel, Maysl), a jeho štedré manželky, paní Frumet (Vrumet), dcery představeného R Jicchaka Rofe (lékaře), blahé paměti, Roš ha-šana „radost“ (chronogram: 353) p. m. p. (7. září 1592). Obnoveno představenými a zdejšími správci v roce 527 p. m. p. (1767).

¹¹⁷ Podrobněji ke zkratkám např. v: CERMANOVÁ a SCHEIBOVÁ, *Hebrejské zkratky*, 2005.

Námi podtržené tvary představují zmíněné zkratkovité výrazy, které se v překladu v některých případech objevují pouze jako přepsaná hebrejská písmena („KMR“, „R“), v jiných případech jako celé přeložené formulace („syna“, „blahé paměti“) nebo také jako zkrácené již české výrazy („p. m. p.“ – podle malého počtu). Seznam zkratek obsažených v tomto donačním nápisu shrnujeme v tabulce níže a uvádíme jejich přepis do latinky a překlad.¹¹⁸

Překlad	Přepis	Hebrejský výraz
vážený pan	km"r / kvod mar rav	כמ"ר
syn pana	b"r / ben rav	ב"ר
blahé paměti	z"l / zichrono li-vracha	ז"ל
pán	r' / rav	ר'
Nový rok (dosl. hlava roku)	r"h / roš ha-šana	ר"ה
radost, rok [5]353	šmḥ"h / šimḥa / 353	שמחה
malý letopočet	lp"ḳ / lifraṭ ḳaṭan	לפ"ק
rekce 7. pádu, dosl. rukama	"j / 'al jadej	ע"י
představení	ha-aluf' / ha-alufim	האלופ'
správci	gaba' / gabajim	גבא'
rok [5]527	tḳk"z / 527	תקכ"ז

Zvláštní pozornost bychom zde rádi věnovali číslovkám, resp. uvedeným letopočtům. Židovský kalendář počítá letopočet – dle židovské tradice – od stvoření světa, ke kterému mělo dojít roku 3760 př. Kr. Hebrejskou abecedu tvoří cekem dvacet dva souhlásek, z nichž každá má svou numerickou hodnotu. Přestože – jak uvidíme níže – se letopočty na textilích mohou objevovat i ve formě arabských číslic, v synagogách se velmi často užívá k zápisu číslovek hebrejských písmen. Zápis prvního letopočtu na oponě Mordechaje Maisela záměrně uvádí písmena „šin“, „mem“, „ḥet“ a „hej“ – která tvoří slovo *šimḥa* neboli radost –, a tedy hodnoty tři sta, čtyřicet, osm a pět – tři sta padesát tři. K tomuto výsledku je ještě potřeba připočíst tisíce; výsledný letopočet tedy vychází na rok 5353 dle židovského kalendáře, tedy rok 1592,¹¹⁹ kdy byla výstavba Maiselovy synagogy dokončena.

¹¹⁸ Při překladu vycházíme z úzu užívaného na seminářích hebrejské paleografie, které na Katedře Blízkého východu FF UK vedou Mgr. Olga Sixtová, Ph.D. a doc. PhDr. Pavel Sládek, Ph.D. Výstupem několikaleté práce tohoto semináře je publikace SIXTOVÁ et al., *Čítanka raně novověké aškenázské paleografie*, 2020, kde lze jednotlivá překladatelská řešení ověřit.

¹¹⁹ V přepočtech se může objevit odchylka jednoho roku, protože židovský nový rok nesouhlasí s 1. lednem, nýbrž připadá na září/říjen gregoriánského kalendáře.

4.1.3 Plášťík

Zatímco drapérie a opona oddělují svatostánek od okolního prostoru synagogy, tzv. plášťík (heb. *me'il*) chrání samotný svitek Tóry před poškozením. V aškenázském prostředí se jedná o obdélníkovou „kapsu“, velikostí odpovídající svitku Tóry a sešitou přibližně do horní poloviny, která má v horní části dva otvory pro provlečení navíjecích tyčí svitku a dole je zcela otevřená. Oproti tomu v sefardském prostředí plášťíky více připomínají plášť s oválným horním zakončením a dlouhým průstřihem po straně (srov. snímky níže).¹²⁰ Výzdobou a donačními nápisy se plášťíky velmi podobají synagogálním oponám.

Inv. č. ŽMP 017.935

Inv. č. ŽMP 121.202

4.1.4 Povijan

Druhým typem látky, který nalezneme přímo na svitku Tóry, je povijan (heb. *hitul*, *mapa*). Jedná se o dlouhý úzký pruh látky, kterým se svitek převine ještě předtím, než se uloží do plášťíku, aby se samovolně nemohl rozvinout. Některé povijany byly vyráběny z plenu, do kterých se židovští chlapci zabalili při obřízce; ty jsou pak opatřeny vyšíváním přáními, aby chlapec vyrostl ke vzdělání, aby

Inv. č. ŽMP 010.130

¹²⁰ Pro tuto ukázkou záměrně vybíráme plášťík inv. č. ŽMP 017.935, protože se jedná o donační nápis v češtině, pouze zapsaný hebrejskými písmeny. Jelikož se dále budeme věnovat judeošpanělským nápisům, shledáváme zajímavým zmínit, že i čeština zapsaná hebrejskými písmeny se ve sbírkách ŽMP objevuje. Na tomto plášťíku stojí: „Zasvěceno Hospodinu [zkratka, naše pozn.]. Věnováno od manželů Heřmana a Kamily Bártů,“ (přepis a překlad ŽMP).

se oženil a vykonával dobré skutky. Jiné povijany darovaly například různé spolky i jednotlivci u příležitosti rozličných životních událostí.¹²¹

4.2 Sefardské textilie ve sbírce Židovského muzea v Praze

Textilní sbírka ŽMP zahrnuje celkem dvanáct tisíc předmětů, z větší části se jedná o textilie používané v synagoze. Nejpočetněji jsou zastoupeny pláštíky (přes čtyři tisíce dvě stě předmětů), následují opony (přes dva tisíce předmětů), povijany (přes tisíc osm set předmětů), drapérie, sáčky na modlitební potřeby, polštáře, baldachýny, pokrývky hlavy, různé oděvy, sváteční pokrývky, prapory, koberce ad. Popsaná sbírka vznikla již se založením muzea v roce 1906, kdy její základ tvořily textilie ze synagog (Velkodvorské, Cikánovy a Nové) zaniklých při asanaci pražského Židovského Města na přelomu 19. a 20. století. Ovšem k zásadnímu rozšíření došlo v období protektorátu Čechy a Morava, kdy konfiskovaný židovský majetek z celého území protektorátu putoval do pražských synagog a tehdejší tzv. Židovské ústřední museum se jej snažilo spravovat. Sbírkou představuje nejvýznamnější soubor aškenázských textilií na světě,¹²² omezený na středoevropský prostor – Čechy, Moravu a Slezsko.

Do této sbírky patří i malý soubor textilií osmanské provenience, konkrétně z oblasti dnešního Turecka a Balkánu. Pro účely této disertační práce jsme měli od Odboru sbírek ŽMP k dispozici seznam obsahující třicet jedna až třicet pět textilií, které ŽMP shledalo relevantními pro náš výzkum o judeošpanělštině: osm opon, dvacet dva až dvacet šest pláštíků¹²³ a jeden polštář (Tab. 1, Tab. 2, Tab. 3 v Příloze).¹²⁴ Z počtu textilií, ke kterým máme obrazový materiál (tedy třicet jedna), obsahuje dvacet pět z nich donační nápisy v hebrejštině či v tzv. *textos aljamiados*. Jelikož pracovníci ŽMP opatřili

¹²¹ V roce 2003 vyšla odborná publikace týkající se povijanů a zároveň katalog všech těchto sbírkových předmětů ŽMP, opatřený překlady donačních nápisů do češtiny; VESELSKÁ, *Necht' mu Bůh dá vyrůst*, 2003.

¹²² ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE, Textil, online [cit. 2023-09-21].

¹²³ Pláštíky inv. č. ŽMP 031.953, 121.082, 121.303 a 121.318 by snad měly do tohoto souboru sefardských textilií také patřit, nemáme však jejich snímky, a proto nemůžeme s jistotou určit, zda je tomu opravdu tak. V neprospěch textilie 121.303 hovoří fakt, že její místo vzniku jsou české země, nachází se však v seznamu sefardských textilií vypracovaném sbírkovým oddělením ŽMP. Oproti tomu v prospěch ostatních zmíněných textilií hovoří místo vytvoření v Bulharsku či na Balkáně.

¹²⁴ Veškeré informace obsažené v tabulkách čerpáme z online katalogu sbírek ŽMP, viz Prameny z ŽMP v Bibliografii. O textiliích osmanské provenience ve sbírkách ŽMP pojednává také PROCHÁZKOVÁ, *Ottoman Fabric in Synagogue Textiles of the Jewish Museum in Prague*, 2003. V publikaci jsou obsaženy informace o dalších textiliích osmanské provenience nad rámec této disertační práce včetně obrazových příloh.

veškeré tyto nápisy českými překlady a částečně i transliterací/transkripcí,¹²⁵ nacházíme zde velmi cenný pramenný materiál pro náš výzkum. Při analýze těchto překladů si budeme klást otázku, jakou povahu tyto překlady mají. Předpokládáme však, že vzhledem k délce a očekávanému obsahu sdělení, jak jsme viděli výše, snad nelze hovořit o uměleckých překladech, nýbrž o překladech splňujících reprodukční normu.¹²⁶

Pokud se nyní vrátíme k tezím Christophera Rundla a Igora Tyšše, bude nás dále zajímat, jak se dotyčné textilie dostaly do sbírky, která je unikátní a pyšní se svým zaměřením na předměty aškenázské, resp. středoevropské provenience. Zmínky z 15., 16. a 17. století hovoří o vysoce rozvinutých obchodních a diplomatických vztazích mezi osmanskou říší a velkými městy východní a střední Evropy a Ruska. Muslimští, křesťanští i židovští obchodníci cestovali skrze Balkán do střední a východní Evropy a převáželi hedvábné zboží či koberce a právě tyto předměty skončily v muzejních sbírkách v Polsku, Maďarsku, Švédsku a Rusku stejně tak jako v kostelích a kláštorech na Balkáně.¹²⁷

Dalším vysvětlením přítomnosti zmíněných předmětů ve sbírce ŽMP by mohlo být jejich nabytí v období druhé světové války následkem válečných svozů. O přítomnosti judeošpanělského materiálu na našem území v období druhé světové války hovoří kniha *Restituce zkonfiskovaných uměleckých předmětů. Přání nebo realita?*. Dle zmíněné publikace se judeošpanělština dostala válečným svozem i do Terezína, spíše se však zřejmě jednalo o knižní publikace. Když v létě 1943 začalo bombardování Berlína, Joseph Goebbels nařídil evakuovat sbírky z berlínských kulturních institucí. Židovské knihy byly mezi jinými evakuovány na sudetské zámky a nezpracovaná hebraika zamířila do Terezína. Jednalo se o knihy v hebrejštině, jidiš i judeošpanělštině. Židovské oddělení a zcela náhodná část knih pak byly přemístěny do Mimoně u Liberce. V roce 1946 se do Mimoně vypravil Hugo Bergmann spolu s Otto Munelesem, který přežil válečnou internaci v Terezíně, a napsal o tom, že narazil na šest set padesát tisíc knih všeho druhu – knihy v hebrejštině a judeošpanělštině mající hebrejské označení měly být ukládány zvlášť.¹²⁸

¹²⁵ V souladu s terminologií užívanou Jiřím Levým používáme termín transliterace, hovoříme-li o rozdílných grafických systémech, zatímco o přepisu neboli transkripci se zmiňujeme v souvislosti s vlastními jmény. Viz LEVÝ, *Umění překlady*, 1998, s. 116-118; LEVÝ, *Bude literární věda exaktní vědou?*, 1971, s. 152.

¹²⁶ Zde vycházíme z dvojí normy překlady Jiřího Levého – normy reprodukční a normy uměleckosti/krásy; LEVÝ, *Umění překlady*, 1998.

¹²⁷ PROCHÁZKOVÁ, *Ottoman Fabric in Synagogue Textiles of the Jewish Museum in Prague*, 2003, s. 61-62. V této kapitole i více o islámských textilních dekoracích.

¹²⁸ BORÁK (ed.), *Restituce zkonfiskovaných uměleckých předmětů*, 2008.

4.2.1 Transliterace a transkripce judeošpanělštiny

Dříve než přistoupíme ke konkrétním pramenům, musíme se zabývat přepisem judeošpanělštiny, který pro češtinu dosud nebyl zcela pevně stanoven. Navíc dle výše citované Eleny Romero: „Do počátku 20. století byla tato díla psána výhradně tím, co nazýváme *aljamiado*, tedy hebrejskými písmeny, což znamená, že aby byla tato díla přístupná hispanistům a zájemcům, nejprve je potřeba přepsat tyto texty do latinky,“¹²⁹ a proto pevně stanovený systém transliterace a transkripce shledáváme velmi užitečným pro zájemce o judeošpanělštinu z řad hispanistů a translatologů. Přestože ve 20. století judeošpanělština přešla k latině, v oblastech náboženského kultu se svaté písmo judaismu zachovalo i nadále, jak lze sledovat na příkladu uvedených textů pocházejících z období od devadesátých let 19. století do třicátých let 20. století.

Stejnou problematikou se zabývala ve své rigorózní práci Kateřina Garcia, která přepisovala rozhovory s mluvčími soluňské varianty judeošpanělštiny.¹³⁰ Toto řešení však pro účely této práce neshledáváme vhodným, neboť se zaměřuje pouze na jednu konkrétní variantu judeošpanělštiny, zaznamenává mluvený jazyk a nereflektuje hebrejský pravopis. Dovolujeme si tedy navrhnout novou normu, v níž vycházíme z příručky judeošpanělské ortografie *Las Ortografias del Ladino* vydané Národní akademii pro ladino.¹³¹ Tato příručka poznamenává, že od poloviny 20. století byla většina judeošpanělských textů zapisována latinkou. Neexistovala však jednotná pravidla, která by takový zápis upravovala, a proto lidé v různých místech přejímali ortografii používanou v zemích svého usídlení (francouzskou, německou, anglickou ad.). Národní akademie pro ladino se proto rozhodla vytvořit závazná pravidla zapisování judeošpanělštiny jak hebrejskými písmeny, tak latinkou (viz tabulky níže). Tato pravidla se přitom zakládají na pravopisu užívaném časopisem *Aki Yerushalayim* (z něhož vychází ve své práci i Kateřina Garcia). Norma uvádí v levém sloupci v abecedním pořadí vždy hebrejské písmeno (včetně hlásek užívaných v judeošpanělštině, které do hebrejské abecedy nepatří – označeny znakem „‘“ po levé straně), ve druhém sloupci pak znaky Mezinárodní fonetické abecedy (IPA). Problém však částečně shledáváme ve skutečnosti, že tato norma nereflektuje rozlišný způsob zápisu dvou stejně znějících hlásek (tak například hláska „v“ může být zapsána jak hebrejským písmenem *bet* „ב“, tak písmenem

¹²⁹ Přednáška Eleny Romero na Universidad Castilla-La Mancha 7. července 2022, in: *Sefarad: lengua, historia y cultura en Toledo. Curso II*, 2022, s. 116.

¹³⁰ GARCIA, *Aspekty soluňské varianty judeošpanělštiny*, 2007.

¹³¹ SCHWARZWALD (red.), *Las Ortografias del Ladino*, 2021.

waw „ו“) a dále u příkladů jednotlivých slov „ochuzuje“ judeošpanělskou výslovnost o hlásky, které současná španělština nezná, ale čeština je dokáže jak vyslovit, tak napsat (například „c“, „h“, „š“). Pro potřeby českého přepisu proto k normě přidáváme třetí a čtvrtý sloupec, které se zakládají na filologické a zjednodušené fonetické transkripci navržené Pavlem Čechem a Pavlem Sládkem.¹³² Ty se běžně užívají v české odborné literatuře v oblasti hebraistiky a judaistiky. Přidáváme také výslovnost hlásek, v tomto ohledu nevycházíme z IPA, nýbrž z české fonetické transkripce¹³³ – celá naše práce je určena českému publiku a usiluje o co největší srozumitelnost a plynulost čtení.

Hebrejská souhláska	IPA	Filolog. tran.	Zjedn. fon. tran.
א	∅	ʾ	neznačí se
ב	b	b	b
בׁ	v	v	v
ג	gɣ	g	g
גׁ	dʒ (ǧ)	dž	dž
׃ג	tʃ (č)	č	č
ד (׳ד)	d (ð)	d	d
1. ה (v hebrejských slovech)	1. h, ∅	1. h	h
2. ה (na konci slova – a)	2. a	2. a	
1. ו (v hebrejských slovech)	1. v	1. w (jako české [v])	v
2. ו (samohlásky – o, u)	2. o, u, w	2. o, u	
ז	z	z	z
זׁ	ʒ (ž)	ž	
ח	x, ɰ	ɰ (jako české [ch])	ch
ט	t	ɤ	t

		(jako české [t])	
1. י	1. j (y)	1. j	j
2. י (samohlásky – i, e)	2. e, i (y)	2. e, i	
1. כ ך (v hebrejských slovech)	1. k/x	1. k, ch	k, ch
2. ך (v ħaketia)	2. x	2. ch	
ל	l	l	l
מ ם	m	m	m
נ ן	n	n	n
נׁ	ɲ (ň)	ň	ň
ס	s	s	s
1. ע (v hebrejských slovech)	1. ∅	ʿ	neznačí se
2. ע (v ħaketia a arabských slovech)	2. ʿ		
פ ף	p	p	p
פׁ ףׁ	f	f	f
צ ץ (v hebrejských slovech)	s	ʃ (jako české [c])	c

¹³² ČECH a SLÁDEK, Transliterace a transkripce hebrejštiny. Základní problémy a návrhy jejich řešení, 2009, s. 305–339. Pouze písmeno *kof* nepřepisujeme jako „q“, nýbrž jako „k“. Písmeno *alef* nepřepisujeme na začátku slov, a pokud nemá funkci souhlásky.

¹³³ FONETICKÝ ÚSTAV FF UK, Česká fonetická transkripce, online [cit. 2024-01-28].

1. ק	1. k	ק (jako české [k])	k
2. ׀ק (v ḥaketa)	2. q		
ר	r	r	r
שׁ	ś	š	š

שׁ (v hebrejských slovech)	s	ś	s
ת (v hebrejských slovech)	t (ð)	t	t

Samohláska	Zápis v hebrejštině
a	1. א (na začátku a uprostřed slova) 2. א (na konci slova)
e, i	י
o, u	ו

Příručka judeošpanělské ortografie zároveň uvádí, že ve studijních textech se užívá znaků pro samohlásky (tzv. *niḳud*); „i“ se tedy značí jako *ḥireḳ* pod písmenem „jod“ (י), zatímco „u“ znázorňuje *šureḳ* uprostřed písmene „waw“ (ו); samotné „jod“ tedy ve funkci samohlásky automaticky znamená „e“ a samotné „waw“ samohlásku „o“.¹³⁴

4.2.2 Prameny: synagogální opony

Než v tomto oddíle představíme jednotlivé nalezené prameny, rádi bychom uvedli pár dílčích poznámek k jejich zpracování. V první řadě ukazujeme výřezy textilií s příslušnými nápisy a následně překlad (někdy opatřený i částečným přepisem) ŽMP. Dále nabízíme náš vlastní přepis podle filologické transkripce a překlad. Respektujeme přitom členění textu originálu na jednotlivé řádky, aby zpracování bylo zcela názorné.¹³⁵ Na závěr přikládáme komentář popisující různé jevy v textu, ale i další zajímavosti, které lze z předmětu vyčíst. Nerozepisujeme a nevysvětlujeme úplně všechny níže uvedené zkratky, neboť se domníváme, že pro účely této práce to není nezbytné.¹³⁶ Ženská příjmení v překladu dle českého úzu a z důvodu deklinace přechylujeme.

¹³⁴ SCHWARZWALD, *Las Ortografias del Ladino*, 2021, s. 15.

¹³⁵ Tento postup nebylo možné aplikovat pouze u opony inv. č. ŽMP 121.244, kde řádky oddělujeme znaménky „/“.

¹³⁶ Hebrejské zkratky lze případně dohledat v publikaci: CERMANOVÁ a SCHEIBOVÁ, *Hebrejské zkratky*, 2005.

Inv. č. ŽMP 121.034

Inv. č. ŽMP 121.216

Opona inv. č. ŽMP 121.034

Překlad/přepis ŽMP	
<p>Věnováno od paní Sary M. Saltiel na památku jejího chotě Moše J. Saltiela, zesnulého ve věku 26 let (de la senora Sara M. Saltiel en memoria de su marido Moše J. Saltiel muerto ela edad de 26 anos el) 25. tamuzu 5694 (8.7.1934). Necht' je jeho duše připojena do svazku živých.¹³⁷</p>	
Náš přepis	Náš překlad
<p>Heḳdeš de la Sra Śara M' Salti'el en memoria de su marido Moše J' Salti' mu'ertō ala edad de 26 años el 25 ṭamuz 5694. Tnšv"ḥ.</p>	<p>Věnováno od paní Sáry M. Saltielové v upomínku na jejího manžela Mošeho J. Saltiela, zemřelého ve věku dvaceti šesti let 25. tamuzu 5694. Necht' je jeho život pojat do svazku živých.</p>

Komentář

U této judeošpanělsky vyšité textilie se setkáváme se dvěma zajímavými zkratkami, které dříve nebyly vysvětleny. Zaprvé text zkracuje slovo *Señora* výrazem *Sra*, stejně jako je

¹³⁷ Překlady ŽMP uvedené v tomto oddíle jsou dostupné v online katalogu sbírek instituce. Vzhledem k tomu, že v textu uvádíme inventární číslo předmětů, považujeme za nadbytečné uvádět do poznámek pod čarou kompletní internetové odkazy a příkládáme je až do Bibliografie.

tomu dodnes ve španělštině; tato zkratka však není v textu označena zvláštním znaménkem. Dále v textu uvidíme, že se objevuje také zkratka *Se*, která může označovat jak ženu, tak muže (*señor*); ženskému označení však předchází určitý člen ženského rodu – *la*. Na konci textu se setkáváme se zkratkou typicky spojovanou se jmény zesnulých, kterou lze rovněž nalézt na židovských náhrobcích jako závěrečnou formuli – jde o tzv. *tanševu*.¹³⁸ *Tanševa*, resp. pětice hebrejských písmen *t-n-š-v-h*, vyjadřuje počáteční písmena vycházející z biblického verše: *Kdyby se někdo rozhodl tě pronásledovat a usilovat ti o život, tvůj život, můj pane, zůstane pevně ve svazku živých, při Hospodinu, tvém Bohu. Život tvých nepřátel však Bůh jako z praku odmrští*.¹³⁹ U zápisu příjmení muže lze vypožorovat ligaturu hebrejských písmen „alef“ a „lamed“.

Opona inv. č. ŽMP 121.079

Překlad ŽMP
Darovala paní Rifka, žena Moše Arona Cortella, 1921.

Komentář

K této textilii máme snímek, písmo však není čitelné, a proto nelze určit, zda se jedná o judeošpanělský nápis; nelze ani určit pravopis uvedených jmen. U textilie byla nalezena poznámka „Hans Richter, 10“. Tato poznámka ji jistě spojuje s dále pojednanými oponami inv. č. ŽMP 121.216 a 121.245, jak uvidíme.

Opona inv. č. ŽMP 121.216

Překlad ŽMP
Zasvěceno pro ješivu Or ha-chajim. Chajim A. Ergas, nechť ho Hospodin ochraňuje, a jeho žena Estrelia, nad ženy buď požehnaná, k odpočinku jejich drahých synů Avrahama a Jehudy (Jeudy), nechť odpočívají v ráji, (roku) 5683 (1923).

Náš přepis
Heḵdeš le-ješivat Or ha-ḥajim. Ḥajim A' Ergas h"j we-ra'ajato Eštrelija t"m. Le-menuḥat bnejhem ha-jaḥarim Avraham we-Je'uda n"ḥ. Ha-trp"ḡ.

¹³⁸ *Tanševa* je zapsána i v památníku českých a moravských obětí holokaustu v Pinkasově synagoze v Praze. Jelikož se těmto obětem nedostalo vlastního místa pohřbení, památník byl koncipován jako veliký náhrobní kámen, a proto v něm nechybí ani *tanševa*.

¹³⁹ 1S 25,29.

Náš překlad

Věnováno ješivě Or ha-ḥajim.

Ḥajim A. Ergas, kéž ho Hospodin ochraňuje, a jeho žena Eštreliá, nad ženy budiž požehnána. K odpočinku jejich drahých synů Avrahama a Je'udy, kéž odpočívají v ráji. [Roku] 683.

Komentář

U této opony byla nalezena poznámka „Hans Richter 52“ a byl k ní přilepen předtištěný papírový lístek s textem: „5 Stuck Aufgabe am 24.2.44 von Berlin Gorlitzer Bf nach Deutsch Gabel [Německé Jabloné] uber Gorlitz (?) [Zhořelec].“ Opona by tedy mohla podpořit naši teorii válečného sovu a výše uvedené informace o evakuaci různých předmětů z Berlína na naše území (resp. v tomto období na území Sudet).

Inv. č. ŽMP 121.244

Opona inv. č. ŽMP 121.244

Přepis ŽMP

הקדש
די איל סי' יצחק יעקב ביזה הי"ו
פור סו דיפונטה מוזיר לונה מ"ך מואירטה איל 14 כסלו התרצ"ו אי סו איזו הבחור שמואל "סאם" נ"ע מואירטו
איל 18 שבט התרפ"ו
תנצב"ה

Překlad ŽMP

Věnoval pan Jicchak Ja'akov Bicha (?), necht' ho Hospodin střeží a ochraňuje, za svou zemřelou manželku Lunu, úcta jejímu odpočinku, zesnulou 14. kislevu [roku] 696 [p.m.p.] (= 10. prosince 1935), a za svého syna, mládence Šmu'ela „Sama“, necht' jeho duše odpočívá v ráji, zesnulého 18. švatu [roku] 686 [p.m.p.] (= 2. února 1926). Necht' jsou jejich duše připojeny do svazku živých.

Náš přepis

Heḳdeš /
de el Se' Jiṣḥaq Ja'aḳov Beza (?) hj"w /
por su difunṭa muḏer Luna m"ḳ mu'erṭa el 14 kislew ha-trṣ"w i su ižo ha-baḥur Šmu' „Sam“ n"
mu'erṭo el /
18 švaṭ ha-trp"w. /
Tnṣv"h.

Náš překlad

Věnováno /
od pana Jišḥaḳa Ja'aḳova Bezy (?), kéž ho Hospodin střeží, /
za jeho zesnulou ženu Lunu, odpočinek její váženosti, zemřelou 14. kislevu 696, a za
jeho syna, mladíka Šmu[']ela], „Sama“, kéž odpočívá v ráji, zemřelého /
18. švatu 686. /
Necht' jsou jejich životy pojaty do svazku živých.

Inv. č. ŽMP 121.245

Inv. č. ŽMP 121.249

Opona inv. č. ŽMP 121.245

Překlad/přepis ŽMP	
Zasvěceno za zesnulou (por la difunta) Estrelia Jochanan Kalai, která zesnula (muerta in) 18. tamuzu 5689 (26.7.1929).	
Náš přepis	Náš překlad
Heḳdeš por la difunṭa Estrelia Joḥanan Ḳalai m"ḳ mu'ertā en 18 ṭamuz 5689.	Věnováno za zesnulou Estreliu Joḥananovou Ḳalaiiovou, váženou ženu, zemřelou 18. tamuzu 5689.

Komentář

U této textilie se na zadní straně objevuje tuší napsaná poznámka „Hans Richter 126“.

Opona inv. č. ŽMP 121.249

Překlad/přepis ŽMP	
Zasvěceno Hospodinu. (v latinu:) De la senora Sara Aharon Masarano (Massarano) in memoria de su regretado hijo Jacques Masarano muerto a la Mansiosa? edad 28 anos. (Od paní Sary Aharon Masarano na památku jejího zesnulého syna Jacgua Masarana, který zemřel v ...? ve věku 28 let). Nechť je jeho duše připojena do svazku živých. Dne 1. tišri roku 5689 (15.9.1928).	
Náš přepis	Náš překlad
Ḳadoš l"ḥ. De la seḥnora Šara Aharon Masarano en memoria de su regreṭado ižo Žaḳ Masarano mu'ertō a la manzioza edad de 28 años. Tnšv"ḥ. Ha-jom " tišri š' ha-trp"ṭ.	Zasvěceno Hospodinu. Od paní Šary Aharon Masaranové v upomínku na jejího nebohého syna Žaḳa Masarana, zemřelého ve věku pouhých dvaceti osmi let. Nechť je jeho život pojat do svazku živých. Dne 1. tišri roku 689.

Komentář

V tomto překladu ŽMP narážíme na dvě problematická slova, která nelze najít ve slovníku současné španělštiny, a proto zřejmě působily překladatelům problémy. Zprvč vypuštěné slovo *manzioza*, což znamená „ubohý“; a zadruhé slovo *regreṭado* přeložené

jako „zesnulý“, které však judeošpanělština převzala z francouzského *regret*, což znamená „lítost“ či „zármutek“.¹⁴⁰ Spojení tedy překládáme jako „nebohého syna [...] zemřelého ve věku pouhých [...]“.

Inv. č. ŽMP 121.337

Inv. č. ŽMP 121.339

Opona inv. č. ŽMP 121.337

<p>Překlad/přepis ŽMP</p> <p>Zasvěceno pro svatou obec Pulja (Pulya, pravděpodobně Dolnja Pulja – Unterpullendorf, Rakousko), necht' je upevněna ve spravedlnosti, od paní (de la seňora) Dorony Jechiel, necht' ji Hospodin střeží, na památku jejího zesnulého manžela (en memoria de su difunto marido) Mošeho Jechiela, necht' odpočívá v ráji, a její zesnulé dcery (e su difunta hija) Rivky, necht' odpočívá v ráji, kteří odešli do domu věčnosti. Ve čtvrtek 5. tevetu roku 5682 (= 5. ledna 1922). Necht' jsou jejich duše připojeny do svazku živých.</p>
<p>Náš přepis</p> <p>Heḳdeš le-ḳ"ḳ Pulia jkb"š de la Se' Doron Jehi'el h"j en memoria de su difunṭo marido Moše Jehi'el n" i su difunṭa iža Rivḳa n" nlb" b"ḥ le-ha-ṭvet šnat ha-trp"b. Tnšv"ḥ.</p>
<p>Náš překlad</p> <p>Věnováno pro svatou obec Puliu, kéž je ustavena ve spravedlnosti, od paní Doron Jehi'elové, kéž ji Hospodin střeží, v upomínku na jejího zesnulého</p>

¹⁴⁰ RECUERO, *Diccionario básico ladino-español*, 1977, s. 95, 120.

manžela Mošeho Jehi'ela, kéž odpočívá v ráji,
a její zesnulou dceru Rivķu,
kéž odpočívá v ráji, odešli do domu věčnosti v 5. [den týdne, čtvrtek], 5. tevetu roku
682. Necht' jsou jejich životy pojaty do svazku živých.

Opona inv. č. ŽMP 121.339

Překlad/přepis ŽMP

Koruna Tóry
Svatá obec dům Jákobův (Bejt Jaakov), necht' je
upevněn ve spravedlnosti. Věnováno panem (del senior) Moše
Vidalem Angelem, necht' ho Hospodin uchová při životě a střeží,
na památku jeho zesnulého bratra (en memoria de su difunto
hermano) Daniela Vidala Angela, necht' odpočívá v ráji,
zemřelého ve věku 38 let (muerto a la edad de 38 anos) 26.
ševatu 5687 (29.1.1927). Necht' je jeho duše připojena do
svazku živých.

Náš přepis

Keter Tora
K"ķ Bejt Ja'akov jkb"š.
Heķdeš
del Se' Moše Vidal Andžel hj"w en memoria
de su difunġo ermano Dani'el Vidal Andžel n"
mu'erto a la edad de 38 años
el 26 švaġ 5687.
Tnšv"h.

Náš překlad

Koruna Tóry.
Svatá obec Bejt Ja'akov, kéž je ustavena ve spravedlnosti.
Věnováno
od pana Mošeho Vidala Andžela, kéž ho Hospodin střeží, v upomínku
na jeho zesnulého bratra Dani'ela Vidala Andžela, kéž odpočívá v ráji,
zemřelého ve věku třiceti osmi let
26. švatu 5687.
Necht' je jeho život pojat do svazku živých.

Komentář

U této synagogální opony shledáváme důležitým soustředit se nejen na její text, ale i na dekoraci. Zatímco horní přibližně třetina předmětu obsahuje judeošpanělské nápisy a korunu coby symbol Tóry, střed zobrazuje motivy z muslimského světa (viz Přílohu). V katalogu sbírek ŽMP se u tohoto předmětu vyskytuje jako související místo Turecko. A na Turecko či osmanskou říši upomínají hned dva nejvýraznější motivy. V samotném středu vidíme tzv. tugru, tedy monogram a pečeť osmanského sultána Abdulhamida II.

Tato část je pouze dekorativním prvkem a dle odborníků ŽMP si zde zhotovitel opony neuvědomil skutečnost, že se jedná o kaligraficky vyvedený sultánův monogram, jelikož byl tento motiv používán ke zdobení různých předmětů. Ve čtyřech rozích středové části se pak objevují motivy mešity se šesti minarety.¹⁴¹ Nepřehlédnutelný je také symbol půlměsíce. Tugru lze spatřit i na synagogálním polštáři, který také spadá do sbírky sefardských textilií ŽMP (inv. č. ŽMP P1978/0247).

4.2.3 Prameny: synagogální pláštíky

Vzhledem k omezenějšímu prostoru neobsahují pláštíky tolik informací o kontextu darování textilie jako opony. Na pláštících inv. č. ŽMP 121.284, 121.305 a 121.308 nalezneme víceméně pouze jména donátorů (Ja'akov Josef Ardete [?]; Eşrelia Romano, rok 5670; Eşrelia Ruso [?] v tomto pořadí), a proto se jimi dopodrobna dále nezabýváme.

Pláštíky inv. č. ŽMP 121.285, 121.299 a 121.306 jsou na snímcích nečitelné, a proto se u nich opíráme pouze o překlad ŽMP.

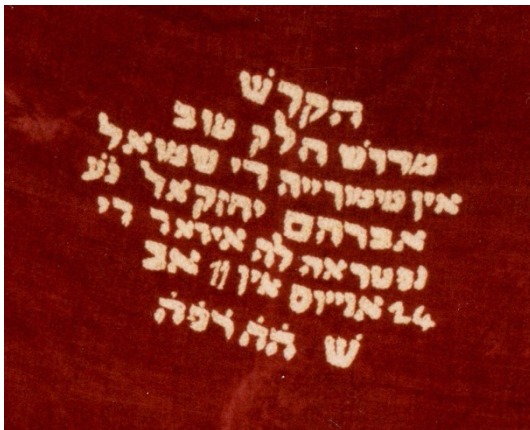
U pláštíku inv. č. ŽMP 121.283 máme k dispozici pouze nečitelný snímek bez překladu ŽMP a nejsme schopni určit, zdali se jedná o hebrejský či judeošpanělský text.

Pláštík inv. č. ŽMP ?1994/0021 obsahuje pouze dvě hebrejská písmena – „kaf“ a „tav“ – jako zkratku slov *keter Tora* neboli koruna Tóry. Níže v textu uvádíme pouze ty snímky textilií, které jsou čitelné. Veškerý materiál lze prohlédnout v Příloze.

Pláštík inv. č. ŽMP 121.285

Překlad ŽMP
Za vystoupení duše paní Simchy, nechť odpočívá v ráji, ženy Jaakova Tiana (1.p. Tiano), nechť ho Bůh zachová při životě a ochraňuje ho. Roku 5685 (=1925).

¹⁴¹ Interpretaci ikonografie přebíráme z: PROCHÁZKOVÁ, Ottoman Fabric in Synagogue Textiles of the Jewish Museum in Prague, 2003, s. 64-65.

Inv. č. ŽMP 121.288

Inv. č. ŽMP 121.301

Pláštík inv. č. ŽMP 121.288

Překlad/přepis ŽMP
Zasvěceno do studovny Dobrý podíl (Chelek tov) na památku (en memoria de) Šemuela Avrahama Jechezkela, necht' odpočívá v ráji, který zemřel ve věku (a la edad de) 24 let (anos) 11 avu roku 5685 (1. srpen 1925).

Náš přepis	Náš překlad
Heḳdeš midraš Ḥeleḳ ʔov en memoria de Šmu'el Avraham Jeḥezḳel n" niḥʔar a la edad de 24 años en 11 av š' ha-trp"h.	Věnováno midraši Ḥeleḳ ʔov v upomínku na Šmu'ela Avrahama Jeḥezḳela, kéž odpočívá v ráji, zemřelého ve věku dvaceti čtyř let 11. avu roku 685.

Pláštík inv. č. ŽMP 121.299

Překlad/přepis ŽMP
Zasvěceno od paní Miriam, manželky... Š. Levi Saloniko (de la senora Miriam mujer de bul P/F Š. Levi Saloniko) dne 10. tišri 5690 (14.10.1929).

Pláštík inv. č. ŽMP 121.301

Překlad/přepis ŽMP
Toto je zasvěceno od pana Jicchaka M. Errery (Ererey, Herrery) roku 5682 (1922).

Náš přepis	Náš překlad
Hekdeš me-ha-adon Jiṣḥaḳ M' Erera š' ha-trp"b.	Věnováno od pana Jiṣḥaḳa M. Erery roku 682.

Inv. č. ŽMP 121.304

Inv. č. ŽMP 121.307

Pláštík inv. č. ŽMP 121.304

Překlad ŽMP
Zasvěceno Hospodinu. Pro svatou obec sefardskou Hirš za vystoupení duše HR Avrahama Jehudy Ben Veniste(ho), necht' odpočívá v ráji, [který] odešel do domu věčnosti 10. tevetu 5673 (20.12.1912). Necht' je jeho duše připojena do svazku živých.

Náš přepis
Ḳadoš l"ḥ. Le-ḳ"ḳ sefaradim Hirš le-"n [h"r] Avraham Jehuda [Ben] (?) Weni[ṣṭe] n"ḥ nlb"ḥ [j'] ṭevet tr"ḡ. Tnṣv"ḥ.

Náš překlad
Zasvěceno Hospodinu. Pro sefardskou svatou obec Hirš za vystoupaní duše rabiho Avrahama Jehudy Ben Weni[ṣṭeho], kéž odpočívá v ráji, odešel do domu věčnosti [10.] tevetu 673. Necht' je jeho život pojat do svazku živých.

Pláštík inv. č. ŽMP 121.306

Překlad ŽMP
Zasvěceno svatou obcí Hirš na památku Rajne, necht' odpočívá v ráji, ženy Avrahama Asseo, necht' odpočívá v ráji, roku 5686 (1926). Necht' je její duše připojena do svazku živých.

Pláštík inv. č. ŽMP 121.307

Překlad ŽMP
Zasvěceno Hospodinu pro svatou obec sefardů Hirš... Jom Tov Moše Rupel... tišri 5688 (září-říjen 1927).

Náš přepis	Náš překlad
Ḳadoš l"ḥ. Le-ḵ"ḵ sefaradim Hirš le-["n h"r] Jom Ṭov Moše Rupel n" nlb"[^ṣ] tišri 5688.	Zasvěceno Hospodinu. Pro sefardskou svatou obec Hirš za vystoupání duše rabiho Jom Ṭova Mošeho Rupela, kež odpočívá v ráji, odešel do domu věčnosti [v měsíci] tišri 5688.

Inv. č. ŽMP 121.309

Inv. č. ŽMP 121.311

Pláštík inv. č. ŽMP 121.309

Překlad ŽMP
Zasvěceno od Perly Mano (Manu), necht' žije, roku 5674 (1914).

Náš přepis	Náš překlad
Heḵdeš de Perla Mano [Manu] t[?] šnat 5674.	Věnováno od Perly Manové [Manuové] [?] roku 5674.

Pláštík inv. č. ŽMP 121.310

Překlad ŽMP
Svatá obec Major (Mayor). Zsvěceno paní Reginou Šemuel Beja [Beža], tišri 5685 (1924).

Pláštík inv. č. ŽMP 121.311

Překlad ŽMP
Zasvěceno Hospodinu. Pro studovnu sefardů, nechť je upevněna ve spravedlnosti, k vystoupení duše Natana Avrahama Ben Veniste, nechť odpočívá v ráji, roku 5672 (1912).

Náš přepis	Náš překlad
Ḳadoš l"ḥ. Le-midraš sefaradim jkb"š le-"n Natan Avraham n' Weniste n"š' 5672.	Zasvěceno Hospodinu. Pro sefardský midraš, kéž je ustaven ve spravedlnosti, za vystoupení duše Natana Avrahama Ben Wenisteho, kéž odpočívá v ráji, roku 5672.

Inv. č. ŽMP 121.312

Inv. č. ŽMP 121.313

Pláštík inv. č. ŽMP 121.312

Překlad ŽMP
Zasvěceno panem (de senor) Avrahamem Eskenazi, tevet 5697.

Náš přepis	Náš překlad
Heḳdeš [de] S' Avraham Esḳenazi tevet 5697.	Věnováno [od] pana Avrahama Esḳenaziho [v měsíci] tevetu 5697.

Pláštík inv. č. ŽMP 121.313

Překlad ŽMP
Zasvěceno Hospodinu od zesnulé (de la difunta) Ester Jaakov Chajat (Hayat), nechť je její duše připojena do svazku živých, ... ijar 5684 (1924).

Náš přepis	Náš překlad
Heḵdeš de la difunṭa Ester Ja'akov Ḥajaṭ. Tnšv"ḥ. [?] ijar 5684.	Věnováno od zesnulé Ester Ja'akov Ḥajaṭové. Nechť je její život pojat do svazku živých. [?] ijaru 5684.

Inv. č. ŽMP 121.315

Pláštík inv. č. ŽMP 121.315

Překlad ŽMP
Zasvěceno od Dony Amario (Amarillo) na památku jejího zesnulého otce (de Dona Amario/Amarillo in memoria de su difunto padre) Elijahu Refaela Jaḳar(?), nechť je jeho duše připojena do svazku živých, dne 10. tišri 5690 (14. říjen 1929).

Náš přepis	Náš překlad
Heḵdeš de Dona Amario en memoria de su difunṭo padre Elijahu Rafa'el Jaḳar. Tnšv"ḥ. Ha-jom 10 tišri 5690.	Věnováno od Dony Amariové v upomínku na jejího zesnulého otce Elijahua Rafa'ela Jaḳara. Nechť je jeho život pojat do svazku živých. Dne 10. tišri 5690.

4.3 Závěry analýzy

V této části disertační práce jsme představili textilie sefardské provenience ze sbírek ŽMP, které díky judeošpanělským nápisům a jejich překladům do češtiny znamenají cenný pramenný materiál pro náš výzkum. Zjistili jsme, že pracovníci ŽMP opatřili všechny tyto textilie překlady do češtiny a částečně i přepisy. V otázce přepisu judeošpanělštiny do češtiny jsme však ani v české literatuře, ani v překladech ŽMP nenašli unifikovanou normu, a proto jsme navrhli vlastní transliterační a transkripční systém dle pravidel přepisu judeošpanělštiny a hebrejštiny běžně přijímaných v odborné literatuře. Pokud nahlédneme překlady sefardských textilií ze strany ŽMP jako celek, shledáváme, že texty zřejmě byly překládány na etapy a nikoli jako kompaktní soubor. Tento závěr vyvozujeme: zaprvé, z nejednotných překladatelských řešení týchž výrazů ve výchozím jazyce, např. hebrejské *heḳdeš* je někdy překládáno jako „věnoval/a“, někdy jako „věnováno od“; zadruhé, transliterace a transkripce do latinky se objevují pouze někde a zcela náhodně, navíc nerespektují ani judeošpanělskou, ani současnou španělskou výslovnost (viz např. *senor/a*); zatřetí, také kolísá užívání slov „zesnulý“ a „zemřelý“ u judeošpanělských ekvivalentů *difunṭo* a *mu'erto*; začtvrté, v jednom případě se dokonce objevuje přepis hebrejských znaků, v ostatních nikoli; zapáté, v jednom případě se hebrejská zkratka objevuje pouze jako hebrejská písmena přepsaná do latinky, v ostatních případech překlady přímo uvádějí rozepsaný český ekvivalent zkratk.

Z povahy překladů je patrné, že překladatelé určitě měli jisté znalosti jak hebrejštiny, tak španělštiny, do judeošpanělštiny však pravděpodobně blíže nenahlédli – vypovídá o tom jak zmíněný chybný přepis různých hlásek, tak skutečnost, že slova, která sice v judeošpanělštině existují, ale v současné hebrejštině či španělštině nikoli, nebyla přeložena. Na druhou stranu překladatelé jednotně ke všem letopočtům dle židovského kalendáře přidávají přepočtení na letopočet dle gregoriánského kalendáře.

Z uvedeného tedy vyplývá, že překlad ŽMP má u těchto textilií vyloženě informativní charakter, a splňuje tedy námi předpokládanou reprodukční normu.¹⁴² Jeho cílem je informovat čtenáře o sdělení obsahu textilie, tak aby mu porozuměl, a proto doplňuje ty reálie, který čtenář bez vzdělání v základech judaistiky nemůže znát (převod letopočtů mezi židovským a gregoriánským kalendářem).

¹⁴² REISS, *Translation Criticism – The Potentials and Limitations*, 2000, s. 160-163. Zde bychom mohli polemizovat o tom, zdali má text i ve výchozí kultuře pouze informativní funkci nebo spolu s tím např. apelativní funkci apod.

Díky zkoumání pramenů se nám také podařilo potvrdit teorii o tom, že ŽMP mohlo nabýt některé zkoumané předměty v rámci válečných svozů. U jedné textilie byl nalezen záznam o převozu předmětu z Berlína do Německého Jablonného (Jablonného v Podještědí) a podobné nápisy byly nalezeny i u dvou dalších textilií. Můžeme se tedy domnívat, že tyto tři textilie se na naše území dostávají společně a zároveň s nimi možná i další.

Informace obsažené v donačních nápisích nám poskytly řadu informací – jména, názvy komunit, místa vzniku, letopočty atd. Zároveň jsme zjistili, že většina textilií pochází z oblasti Balkánu. Shromáždili jsme dostatek informací k tomu, aby mohl translatologický výzkum pokračovat k tomu historickému a dopátrat se konkrétnějších odpovědí na otázky, kudy vedla cesta těchto textilií a jaké byly osudy jednotlivých donátorů, jejichž jazyk – judeošpanělštinu – holokaust téměř zcela zahubil. Jména donátorů snad bude možné vystopovat skrze dokumenty židovských obcí, sčítání obyvatel, válečné transportní listiny apod. Jelikož se domníváme, že další výzkum by již přesahoval hranice translatologie, a tudíž i této práce, necháváme proto nastíněnou cestu dalšího výzkumu pro jiné badatele. Nelze pochybovat, že by přispěl k hlubšímu poznání předmětů, o nichž samotní kurátoři muzejní sbírky nebyli schopni sdělit více podrobností, k objasnění vzácného kontaktu českých zemí a sefardských Židů a v neposlední řadě snad k odhalení osudů jednotlivců, kterých se s největší pravděpodobností dotkly události druhé světové války – a zde se opět vracíme k motivaci takového výzkumu znázorněné v citacích výše, k etice, odpovědnosti a k „věcem člověka“.

5 Orální poezie

V kapitole věnované výchozímu polysystému jsme se pokusili stručně ukázat, že sefardská literatura je velmi pestrá a bohatá. Orální poezie se však stala tou nejznámější složkou, a to i mezi neakademickou veřejností, jak dále ukážeme. Jak píše Paloma Díaz-Mas,¹⁴³ tato skutečnost však neznamena, že by se jednalo o složku jedinou, nejbohatší či nejdůležitější. K širokému povědomí o sefardské orální poezii přispělo několik faktorů, kterým se dále budeme věnovat, neboť jsou vysoce relevantní pro nalezené prameny, pojednáváné v této kapitole.

Sefardská kultura byla zprvu zkoumána romanisty a hispanisty, tedy lingvisty. Jejich výzkum se zaměřoval především na jazyk, přičemž shromažďovali materiál mluvené judeošpanělštiny. Proto tedy prvními zkoumanými texty byly ukázky orální literatury. Tento fenomén ještě podpořil fakt, že judeošpanělská psaná literatura (ať už se jednalo o tisky, či rukopisy) měla podobu již zmíněných *textos aljamiados*, romanisté je tedy neuměli číst, případně je zcela mylně zaměňovali za hebrejské.

Orální poezii v judeošpanělštině lze rozdělit do tří žánrových skupin: a) *coplas* (či *complas*), b) *romances* (balady), c) *cantigas* (či *canciones*).

5.1 Coplas

Výčet žánrů záměrně začínáme tzv. *coplas*, neboť se nám v tomto případě nepodařilo nalézt žádný český překlad, na rozdíl od *romances* a *cantigas*. Omezíme se zde tedy pouze na stručný popis žánru.

Coplas jsou ve skutečnosti původně útvary vysoké poezie předávané písemně, jež od 18. století kultivovali vzdělaní autoři, resp. rabíni. Proto se vyznačují formálními rysy jako např. dominantním užitím tzv. *cuarteta* (čtyřverší) s rýmem typu *zéjel* nebo rýmem obkročným, kupletů, trojverší nebo čtyřverší s tirádovým rýmem. Často se zde vyskytují akrostichy, především takové, které obsahují po sobě jdoucí písmena hebrejské abecedy nebo např. tvoří jméno autora. V některých případech tedy známe tvůrce, většinou se však nedochoval. To ovšem neznamena, jak podtrhuje Díaz-Mas, že se nejednalo o vzdělance. Elena Romero¹⁴⁴ dodává, že autorství v tomto případě nehraje roli, důležité je společenství, kolektivní dědictví.

¹⁴³ DÍAZ-MAS, *Poesía oral sefardí*, 1994.

¹⁴⁴ Osobní poznámky k přednášce Eleny Romero na Universidad Castilla-La Mancha 7. července 2022.

Zdá se, že *coplas* vycházejí ze španělsko-židovské středověké tradice, jak naznačují jednak formální a jednak obsahové rysy. Důležitý je též jejich didaktický rozměr: připomenout souvěrcům neznalým hebrejštiny základy židovského náboženství a důležité historické momenty, dát morální doporučení nebo oslavit svátky liturgického kalendáře.

Z povahy věci bylo účelem *coplas* dostat se k co nejširšímu publiku, a proto vycházely jako *textos aljamiados*, v levných publikacích o několika málo stranách. Lidé se je učili nazpaměť a následně zpívali během židovských svátků. Tím v případě *coplas* došlo k fenoménu přechodu zapsané literatury do orální podoby.¹⁴⁵ Jak upozorňuje Romero, *coplas* nevznikaly proto, aby je člověk četl o samotě, nýbrž aby byly zpívány.

Pro ukázkou přikládáme jeden příklad *coplas*, *Příběh Hamana a Mordechaje*, vztahujících se ke svátku Purim, který připomíná události zaznamenané v biblické knize Ester.¹⁴⁶

La historia de Amán y Mardoqueo, Abraham de Fez (či de Pas), ca 1700

<p>[1] Enpezar quero a contar hechas del Dio alto, de lo que quero enmentar nada yo no falto con baile y salto y con gran plácer porque Hamán el mamcer¹⁴⁷ mos quišo matarmos tanbién atemarmos.¹⁴⁸ [...]</p>	<p>[43] –Mira, mi hía Ester, de pararte en esto y tus lágrimas verter delante el rey presto y todo el resto quede para el Dio;¹⁴⁹ si de él sucedió lo sonportaremos y lo llevaremos. [...]</p>
---	---

¹⁴⁵ DÍAZ-MAS, *Escritura y oralidad en la literatura sefardí*, 2003.

¹⁴⁶ Ukázkou taktéž čerpáme z přednášky Eleny Romero, in: *Sefarad: lengua, historia y cultura en Toledo. Curso II*, 2022, s. 122. Zachováváme jí užitou transliteraci, ponecháváme nepřeloženo.

¹⁴⁷ *Bastardo*.

¹⁴⁸ *Aniquilarnos*.

¹⁴⁹ Slovo *Dio* (šp. *Dios*, Bůh) záměrně užito bez koncového „s“, které značí plurál.

5.2 Romances

Romances spadají do žánru narativní poezie mající původ ve španělském středověku.¹⁵⁰ Jak se lze dočíst v dále pojednávané publikaci *Sarajevo, město poezie*, v přítomném kontextu se obvykle romancemi rozumějí hrdinské a rytířské epické básně španělského romancera 14.–16. století, jež si Sefardové uchovali i po vypovězení katolickými králi. „Správně musíme za romance považovat i ty básnické skladby sefardských židů, jež byly (ve španělštině) vytvořeny už v nové vlasti. Sefardové sami oba druhy romancí nerozlišovali.“¹⁵¹ Metrum *romances* zřejmě vychází z dlouhých veršů s tirádovým rýmem a cézurou, typických pro španělskou epickou poezii: jedná se o osmislabičné verše se střídavým asonantním rýmem, které se v edicích mohou objevovat i jako šestnáctislabičné verše s tirádovým rýmem a cézurou. Existují však i šestislabičné *romances*.¹⁵²

Lingvisté se studiu sefardského *romancero* věnovali již od dob Marcelina Menéndeze Pelaya (1856–1912).¹⁵³ Velký vliv měla práce Ramóna Menéndeze Pidala, který si byl vědom nesmírného významu svědectví Sefardů pro studium tohoto poetického žánru ve španělské tradici. Prováděl rozsáhlý terénní výzkum jak u východních Sefardů, tak v Maroku. Sefardské dědictví od jeho dob brali v potaz všichni lingvisté zabývající se orálním *romancero* a španělskou epikou.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Jelikož není v možnostech a ani cílem této práce podrobněji pojednávat o *romances*, odkazujeme zde např. na publikaci: MENÉNDEZ PIDAL, Flor nueva de romances viejos, online [cit. 2023-07-05]. Pro českou překladovou literaturu španělských romancí měl zásadní roli Miloslav Uličný (1942–2023), jemuž vděčíme např. za publikace *V Barceloně, velkém městě: sto katalánských romancí; Meč i růže. Španělské romance o hrdinství a lásce; Romance o Cidovi; Španělské romance; Cikánské romance* od Garcíi Lorky, ale také např. za odborné články k tématu, viz: ULIČNÝ, České překlady poezie, zvláště Cikánských romancí, Federika Garcíi Lorky, 1999. Zajímavý je Uličného článek *Hispánská literatura v Českých teoriích překladu* Jiřího Levého, 2016, kde se autor zmiňuje o tom, jak Jiří Levý hodnotí Vrchlického překlady romancí cidovské antologie nebo romancových veršů Calderónových komedií, rovněž cituje Vrchlického předmluvu k výboru *Cid v zrcadle španělských romancí*, kde se „znovu vyznává z potíží, jež mu přinášela významná část romancové formy, totiž pravidelná sudá asonance“ (ULIČNÝ, *Hispanánská literatura v Českých teoriích překladu* Jiřího Levého, 2016, s. 169). Dále se zastavuje u studie NEBESKÝ, O španělských romancích, 1856; Levý označil Nebeského za nejvýznamnějšího představitele českého básnického překladu padesátých a šedesátých let 19. století. Viz také: ČERNÝ, (ed.), *Kytice ze španělských romancí: v překladech Josefa Čejky, Václava Nebeského a Jaroslava Vrchlického*, 1957.

¹⁵¹ KAMHI, *Písňe a přísloví bosensko-hercegovských Sefardů*, 1971, s. 157.

¹⁵² DÍAZ-MAS, *Poesía oral sefardí*, 1994, s. 18.

¹⁵³ Více k výzkumu Menéndeze Pelaya o sefardském *romancero* např. v DÍAZ-MAS, *El Romancero, vínculo entre sefardíes y españoles*, 2019.

¹⁵⁴ DÍAZ-MAS, *Escritura y oralidad en la literatura sefardí*, 2003, s. 38-39. Na Menéndeze Pidala odkazuje i kniha *Sarajevo, město poezie* (s. 157) a uvádí i několik jmen vědců židovského původu, kteří se zabírali sběrem a výzkumem sefardských romancí: Abraham Danon, Moric Levi, Laura Papo, Kalmi Baruh.

5.2.1 Romance v *Novém Orientu*

V rámci našeho výzkumu jsme našli řadu překladů žánru *romances* z judeošpanělštiny do češtiny. V případě překladu Vladimíra Sadka a Evy Štolbové, publikovaného jako součást článku „Středověká hebrejská a ‚ladino‘ poezie“ v časopise *Nový Orient* (roč. 17 [1962], č. 10),¹⁵⁵ disponujeme pouze překladem, nikoli originálem (překladaťel¹⁵⁶ nezmiňují ani název díla), a můžeme tak vněttextové faktory¹⁵⁷ odhadovat dle právě popsané obecné charakteristiky *romances* a také dle komentáře, který se k překladu pojí.

Pravděpodobně se tedy jedná o kolektivního anonymního autora, neboť *romances* se ústně předávaly z generace na generaci, přičemž se často zkracovaly, až zůstala jen zápletka bez úvodu či závěru. To je i případ dále ukázaného pramene.

Motivací epických *romances* byly často události spojené s národní historií, neboť měly své kořeny v tzv. písních o činech (šp. *cantares de gesta*), jako byl např. *Ciclo del Cid*. Jejich funkce byla informativní. Pak také existovaly *romances novelescos* či lyrické, jejichž námět byl smyšlený. Obzvláště u tohoto typu je relevantní hovořit o tzv. *truncamiento* neboli zmíněném zkracování, jak je řečeno i samotnými autory komentáře k překladu.

Adresátem textu byla co nejširší veřejnost, přičemž určující prvek v tomto smyslu představuje jazyk – judeošpanělština –, a proto adresátem nemohl být nikdo jiný než mluvčí tohoto jazyka, tedy Sefardové. Co se týče média, předpokládáme, že k překladatelům se originál dostal v písemné podobě, byť obsah byl původně předáván ústně. Opět však nedokážeme zjistit, odkud byl text čerpán.

Vzhledem k povaze žánru je pro náš výzkum snad zbytečné polemizovat o místě a času vzniku textu. Co však lze u zdokumentovaného materiálu sefardské orální poezie zjistit, je, kdy byl někým (ať už hispanistou, folkloristou atd.) zapsán, a ani to není pro náš výzkum bez zajímavosti, jak uvidíme dále.

Tématem pramene je příběh chlapce, který sloužil králi, aby se stal rytířem. Jelikož se však těšil velké přízni jak u krále, tak u královny, rádcové na něj začali žárlit, a tak ho pomluvili, že se nevhodně stýká s královnou. Dříve než je chlapec odsouzen k smrti, prosí

¹⁵⁵ Časopis *Nový Orient* je odborný recenzovaný časopis Orientálního ústavu Akademie věd ČR, který vychází od roku 1945 dodnes. „Cílem časopisu je seznamovat českou odbornou i laickou veřejnost s realitou zemí Asie a Afriky, podporovat věcnou informovanost o nich a pomáhat vyvracet romantické nebo xenofobní mýty, jimiž jsou orientální kultury opředeny.“ ORIENTÁLNÍ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY, *Nový Orient*, online [cit. 2023-07-21].

¹⁵⁶ Autoři článku jsou dva, a jelikož není explicitně zmíněno, zda předmětný text překládal jeden, druhý či oba, budeme nadále hovořit o překladaťelích v plurálu.

¹⁵⁷ Dále budeme následovat překladaťelskou analýzu dle NORD, *Text analysis in translation: theory, methodology, and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*, 1991.

o to, aby mohl promluvit se svou matkou. Ta ho požádá, ať jí zazpívá píseň, kterou dříve zpíval otec. Vtom kolem projede král, uslyší „sladký“ zpěv, který mu připadá doslova jako andělský. Když zjistí, že je to hlas jeho rytíře, rozhodne se mu dát milost a „ruku v ruce“ se spolu vracejí do paláce.

Obsah nevyžaduje žádné předchozí znalosti příjemců. Jedná se o anonymní postavy, které ve výsledku nejsou vázané ani na španělské reálie, a proto mohou reprezentovat jakékoli prostředí.

Bez výchozího textu nelze hodnotit lexikum ani metrum předmětného judeošpanělského textu. Pokud však překladatelé následovali metrum originálu (a z překladu vyvozujeme, že tak učinili), text vykazuje základní náležitosti žánru *romance*. Nevíme jen, zda byl původně publikován v osmislabičných, či šestnáctislabičných verších s cézurou, ovšem i zde předpokládáme, že překladatelé respektovali výchozí text.

Ještě než uvedeme samotný překlad, pokládáme za relevantní ocitovat i komentář týkající se jak překladu, tak sefardské poezie obecně, neboť jej pro náš výzkum shledáváme jako velmi zajímavý paratext, doprovázející nalezený pramen.

Přeložená ukázka, která je jedním z prvních českých překladů z ladina vůbec, čerpá ze starých lidových romancí, jež tradovány z pokolení na pokolení uchovaly se až do doby svého písemného zachycení a kritického literárního zpracování. Romance mají často za sebou dlouhou historickou pouť (některé se dostaly až na Balkán a do Turecka), během níž se pochopitelně obměňovaly co do jazyka, stylu i formy. Ani obsah nezůstával přesně týž – při selhání zpěvákovy paměti docházelo k pohotovému doplnění z jiných zpěvů nebo vytvoření nové, vlastní poetické vsuvky. Parafrázováním vznikaly rovněž různé varianty romancí (např. přeložená ukázka má též poněkud pozměněnou portugalskou verzi). Bohužel zachovaly se z této poezie vesměs pouhé fragmenty s epizodickým charakterem děje, které jen zřídka podávají alespoň tak ucelený dějový úsek jako báseň uvedená v tomto článku. I přes tuto fragmentárnost vyznačují se skladbičky zvláštním osobitým půvabem, zpěvností a vysokým stupněm lyrismu. Vypravěčský moment ustupuje často do pozadí, namísto prvořadého ztvárnění dějové stránky hovoří romance především jazykem citu; líčení nebo dialog se často uplatňuje více než vlastní vyprávění. Veršová stavba poskytuje přitom myšlence značnou volnost,

nedeformuje ji přesnými pravidly rytmu a rýmu, jenž je mnohdy nahrazen zvukomalebnou asonancí.

Tematicky převažují v romancích náměty milostné, promíšené s motivy historickými i mytologickými (např. Paris a Helena, trojská válka, motivy biblické), které jsou ovšem zpracovány se značnou volností. Dramatičnost, zajímavost dějových konfliktů, svěží realismus detailů, jemuž není na překážku ani pohádkovost některých příběhů, a konečně samo libozvučné románské ladino vytvořily z těchto romancí klenot lidové poezie.

I když jsou pro překladatele svízelným problémem, snad se podaří alespoň volnějším převodem přiblížit čtenáři jejich atmosféru ukázkou, jejímž obsahem je oslava kouzelné moci poezie.

Následuje překlad:

<p>Jednoho měl syna hrabě, jednoho jen vychoval. K službám dal ho panu králi, aby rytířem se stal. Král sic hocho miloval, královna však ještě víc: král když daroval mu koně, hned mu dala drahý šat, král když daroval mu oděv, města půl mu chtěla dát. Rádcové mu záviděli, roztrousili zprávu zlou: rytíře že uviděli objímat se s královnou. – „Ubijte ho, umučte ho, nechci u dvora ho mít!“ – „Nebijte mě, nemučte mě, nemohu já na smrt jít, napřed musím se svou máti dvě tři slůvka promluvit.</p>	<p>– Zdráva buď, má dobrá máti!“ – „Vítej, rytíři ty můj! Vedle mne se posad' tady, zazpívej mi starou píseň, kterou zpíval otec tvůj vždycky ve svátečním čase.“ Jak jen hoch se rozpomene, dávnu píseň zazpívá. Náhodou jel tudy král, sladký zpěv ten uslyšel. – „Povězte mi, dobří lidé: je to anděl na nebesích? mořských sirén hlas to pěl?“ – „Pane králi, sirén hlas ani anděl na nebesích tak by krásně nezapěl. Je to onen rytíř mladý, kterého jsi zabít chtěl.“ – „Nebijte ho, nemučte ho, nenechám ho na smrt jít!“ Za ruku jej vzal a zpět jej do paláce svého ved'.</p>
---	--

Jak jsme si vytyčili výše, s ohledem na rozdílnost výchozího a cílového polysystému a s ohledem na to, že předmětná práce spadá do oblasti dějin překladu, nás u nalezených pramenů zajímá především motivace a intence vzniku překladu, kdo je jeho autorem, případně vysilatelem, a pokud je známá, tak také postava překladatele. Pro účely naší disertační práce si tak dovoluujeme částečně vypůjčit překladatelskou analýzu dle Christiane Nord¹⁵⁸ a aplikujeme ji nikoli na výchozí, nýbrž cílový text, abychom lépe porozuměli vlastní, tedy cílové kultuře. Odpovědi na tyto otázky nalézáme v těle článku, kde byl překlad publikován. Autoři článku a překladu jsou manželé Vladimír Sadek a Eva Štolbová, tedy judaista a hebraista a orientalistka a překladatelka,¹⁵⁹ nevěnují se proto pouze sefardskému *romancero*, ale i hebrejské středověké poezii. Hned v úvodu textu píší:

S hebrejskou středověkou poezií je český čtenář zpravidla obeznámen pouze prostřednictvím několika málo překladů, publikovaných ojediněle v českých časopisech. [...] tento článek si proto klade za úkol alespoň ve vší stručnosti přiblížit dnešnímu čtenáři tuto specifickou část středověké literatury.

Autoři tedy zmiňují skromný počet českých překladů jak z hebrejské středověké poezie, tak z judeošpanělských *romances*; z tohoto tvrzení můžeme usuzovat, že autoři/překladatelé jsou sami iniciátory překladu, motivovaní nedostatkem těchto textů v českých překladech. Z textu také chápeme, že se jedná o překlad přímý, a nikoli z druhé ruky.

Přestože autoři hovoří o „volnějším převodu“ judeošpanělského textu, můžeme zde s jistotou tvrdit, že se jedná o překlad umělecký. Jak lze vidět (ačkoli nedisponujeme originálem): zaprvé, překladatelé dodržovali metrum žánru romance, zadruhé, text je rýmovaný, zatřetí, překladatelé se uměleckému překladu věnovali dlouhodobě (viz pozn.

¹⁵⁸ NORD, *Text analysis in translation: theory, methodology, and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*, 1991.

¹⁵⁹ Vladimír Sadek (1932–2008) byl významný judaista a hebraista, známý především (avšak nikoli jen) svými publikacemi o židovské mystice. Působil jako odborný a vědecký pracovník v Židovském muzeu v Praze a vyučoval na FF a HTF UK. V osmdesátých letech byl členem redakční rady *Nového Orientu*, z něž pochází náš pramenný text. Eva Štolbová (1935–1993) byla orientalistkou a překladatelkou z perštiny a tádžičtiny, v šedesátých a sedmdesátých letech rovněž pracovala v Orientálním ústavu Československé akademie věd. Zaměřovala se především na klasickou perskou poezii, rovněž překládala poezii a povídkovou tvorbu současnou. I v tádžičtině dávala přednost poezii. Své překlady publikovala v časopise *Nový Orient* a také v revue *Světová literatura*. Byla také autorkou vlastní poezie. DATABÁZE ČESKÉHO UMĚLECKÉHO PŘEKLADU, Eva Štolbová, online [cit. 2023-04-19].

159). Vzhledem k odbornosti obou autorů a jejich profesionální dráze také máme důvod předpokládat, že se jedná nejen o text splňující normu uměleckosti (tedy krásy),¹⁶⁰ ale také normu reprodukční (požadavek věrnosti, výstižnosti), přestože ani jeden z nich nebyl odborníkem na judeošpanělštinu.

5.2.2 Romance v *Sarajevu, městu poezie*

Kapitola Písňe a přísloví bosensko-hercegovských Sefardů od Samuela Kamhiho¹⁶¹ v kolektivní monografii *Sarajevo, město poezie* poukazuje na skutečnost, že v Bosně bylo v porovnání s Tureckem či Marokem zapsáno mnohem méně romancí. Jejich tematika je chudší, často obsahují pasáže přidané anonymními zpěváky, a naopak postrádají nebo mění jména osob či zemí z historického materiálu, španělská slova jsou někdy nahrazována cizími výrazy (především tureckými), verš a rytmus jsou rozbity. Úpadek tohoto žánru v dané oblasti autor připisuje obecnému úpadku „španělštiny“ od počátku rakouské okupace. Avšak:

Z doby, kdy bosenští Sefardové žili ještě intenzivním životem izolované etnické a společenské skupiny, se zachovalo mnoho romancí vzniklých na domácí půdě, poznamenaných místním koloritem a s tematikou, která sice není hrdinská ani epická, ale přitom věrně odráží duševní stav bosenských Sefardů. Jejich prostřednictvím se můžeme seznámit především s psychikou sefardské ženy a dívky, která žila v tiché odloučenosti od světa někde za vyšivacím rámem, ponořena do bezedného moře svých dívčích snů [...]. I takové romance si zaslouží, aby byly pojaty do sefardského romancera; jednak pro své mnohdy značné básnické hodnoty, jednak pro bohatství citů, jímž předčí nejednu romanci španělského původu.¹⁶²

Samuel Kamhi rozděluje bosenské sefardské romance do dvou skupin: zaprvé, romance španělského původu, zadruhé, romance vzniklé v nové vlasti – i) související s náboženským životem Sefardů, ii) zpívané při jiných životních událostech, iii) milostné.

První skupinu autor charakterizuje jako útvary mající formu šestislabičnou nebo i méněslabičnou tirádu, které vyprávějí události ze španělské historie nebo pojednávají

¹⁶⁰ LEVÝ, *Umění překlada*, 1998.

¹⁶¹ Viz také podkapitulu 6.6.

¹⁶² KAMHI, *Písňe a přísloví bosensko-hercegovských Sefardů*, 1971, s. 158.

o životě králů apod. Jedná se o epické básně, podobně jako tomu bylo u předchozí ukázky. Pro ilustraci přikládá následující:

Měl milostivý hrabě syna,
jednoho syna jen...
(Un hijo tenia el buen Conde,
un hijo y no mas...)

nebo:

Don Vergile se vracel s prázdnou
z královského paláce...
(Mal grado se iba don Vergile
por los palacios del rey...)¹⁶³

Dále ke španělské provenienci Kamhi připojuje romance s elegickými i veselými motivy, které si ženy často zpívaly unisono při práci. K nejznámějším z nich řadí následující dvě:

Aleji má, pěkně vzrostlá,
nejmilejší aleji...
(Arboleda, Arboleda, tan galána, tan gentil...)

a

Anderleto, pěkný chlapče,
miláčku můj Anderleto...
(Anderleto, Anderleto, mi pulido enamorado...)¹⁶⁴

Větší pozornost však Kamhi věnuje druhé skupině, tedy bosenským romancím, které – dle jeho názoru – lépe odrážejí duševní život, mentalitu, charakter, city a nálady Sefardů. Přestože je těžké určit přesný původ těchto písní a datovat je, jako vodítka mohou posloužit jazyk, verš, rytmus a někdy i melodie romance, přičemž nejstarší útvary se vyznačují čistým archaickým jazykem bez příměsí cizích řečí (včetně hebrejštiny) a svou formou jsou podobné španělskému romanceru. Jako příklad takových romancí s náboženským obsahem uvádí úryvek o narození proroka Samuela, o stvoření světa

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ Tamtéž.

a o deseti největších hodnotách judaismu, které se také zpívaly unisono a lze v nich nalézt prvky synagogální hudby:

Má paní pláče bez přestání –
proč jste tak plakala, má paní...
(Mi senora lloira, lloira, de que lloravais senora...)

Je dobrý čas, tak pravil Pán,
svět bude dokonán...
(El Dio dijo que bien era mundo que hubiera...)

Já v duši věřil, chápal v mysli
– chval Boha – cítil všemi smysly...
Který jest nade všemi?
On – Pán, on – Stvořitel,
Baruh u Baruh Šemo.
(Ensentiense, entendiese, alavad al Dio creyese...
Quien es el uno?
Uno es el Creador, Baruh u Baruh Šemo...)¹⁶⁵

Další romance bosenské provenience provázely významné události života: obřízku, zasnuby, svatbu, vysvěcení domu atd. Jako příklad Kamhi uvádí tři svatební písně „neobyčejné krásy“, které doprovázela hra na bubínek pandero.

Hle, nevěstu, krásnou a zářící...
(Hay que relumbror de novia hermosa...)

Jeden hoch v šatech zelených, můj přítel, matko,
musí mi na svatbě být brzy svědkem...
(Madre un mansevico, que de verde va vestido,
Juramiento tiene de ser el mi amigo...)

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 159.

Dlouho jsi, mládenče, obcházel vinici...
(Tardasteis, escolero, de rodear las vinas...) ¹⁶⁶

Zároveň se hosté na svatbě vzájemně pobízeli k tanci písní, přičemž oslovení se měnilo v závislosti na konkrétní situaci:

Já se svým dobrým otcem,
snachou, manželem, nevěstou...
(Yo con mi conshuegro
nuera, marido, novia...) ¹⁶⁷

Jako nejvíce zastoupenou skupinu Kamhi označuje milostné písně s výrazným romanticko-lyrickým charakterem, jejichž verš je kratší než v případě epiky. Zároveň autor poukazuje na skutečnost, že ve většině známých sbírek jsou milostné písně zachyceny v malém počtu, snad proto, že nejsou španělského původu, a tak nebyly považovány za skutečné romance. „Je to nenahraditelná škoda, neboť nepatrný zbytek Sefardů, který přežil druhou světovou válku, si už romance nepamatuje a nezpívá je. Drahocenná část kulturního pokladu bosenských Sefardů je tak navždy ztracena.“ ¹⁶⁸

Ach ty noci, dobré noci,
noci k zamilování...
(Noches, noches buenas noches
noches son de enamorar...)

Útlý stromek milování...
(Un arbolico de amor...)

Chci odhalit své tajemství...
(Secretos quiero descubrir...)
Vznešená jste, paní...
(Alta sois, Vos dama...)

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 159-160.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 160.

¹⁶⁸ Tamtéž.

Snědá jste, paní,
jako pepř...
(Morena sois Vos dama
como la pimienta...)

Na moři se tyčí věž...
(En la mar hay una torre...)
Ašericovi je patnáct let,
vyniká vzácnou krásou...
(Ašerico do quinze anos, su hermosura es una...)¹⁶⁹

Autorem překladu přítomné kapitoly je redaktor, překladatel z polštiny a srbochorvatštiny a odborný spolupracovník Židovského muzea v Praze Jiří Fiedler.¹⁷⁰ Na základě překladatelova profilu a skutečnosti, že texty ukázek jsou dvojjazyčné, máme důvod se domnívat, že se zde jedná o překlady z judeošpanělštiny z druhé ruky, tedy ze srbochorvatského originálu knihy.

Na rozdíl od prvně zmíněné romance v tomto případě nebyl iniciátorem překladu sám překladatel. Vzhledem ke stručnosti ukázek je v tomto případě těžší určit o jaký typ překladu se jedná. Intencí autora je však spíše ilustrovat svá tvrzení pár verši, a tudíž překladatel ani nemá příliš možnost dostat se k uměleckému překladu, nýbrž reprodukuje slova originálu.

5.3 *Cantigas*

U žánru *cantigas* musíme na prvním místě uvést, že v případě dochovaných *cantigas* se nejedná o repertoár sahající do středověku, jak bývá často mylně datován (a uvidíme to i na následujících stranách).¹⁷¹ Pokud se podíváme na všechny tři žánry sefardské orální

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Jiří Fiedler (1935–2014) vystudoval češtinu a srbochorvatštinu na FF UK. Ze srbochorvatštiny překládal prózu a drama, z polštiny dětskou literaturu a literaturu faktu. Redigoval také umělecko-naučnou literaturu v nakladatelství Albatros. Roku 1992 vydal knihu *Židovské památky v Čechách a na Moravě*, kde zdokumentoval židovské památky včetně již zaniklých židovských obcí na našem území. OBEC PŘEKLADATELŮ, Fiedler Jiří, online [cit. 2023-06-09].

¹⁷¹ Výčet různých „mýtů“ pojících se k sefardské orální poezii viz in: COHEN, Women and Judeo-Spanish Music, 1993.

poezie, *cantigas* jsou z nich nejmladší. Jedná se však o dominantní žánr, nejdynamičtější a nejvíce proměnlivý, který se mezi sefardskými komunitami rozšířil v krátkém čase.

Rozlišit starší a novější¹⁷² *cantigas* není snadné. Jak upozorňuje Rivka Havassy, až do konce 19. století existují k sefardské orální poezii sporé prameny jako např. soukromé rukopisy sbírek sefardských písní nebo jejich dokumentace v hebrejských rukopisech. Tyto zdroje však povětšinou pokrývají *romances* a *coplas*, zřídka *cantigas*.¹⁷³ Další informace o starších *cantigas* nabízejí judeošpanělské incipity užívané tzv. *pajtanim* (sg. *pajtan*, tvůrci pijutů). Tyto incipity často zahrnovaly úvodní verše nebo klíčová slova známé písně, jejíž melodii *pajtan* využil pro svou novou skladbu.

Na rozdíl od předchozího u *cantigas* nelze určit typické metrum. Mohou mít různé formy, jejich obsah je však většinou lyrický. Jak píše Paloma Díaz-Mas, *cantigas* bychom mohli definovat spíše vylučovací metodou: „písní rozumíme tradiční poezii, jež nevykazuje narativní či formální rysy *romances*“.¹⁷⁴

5.3.1 Partitury z rukopisu českého malíře

Jak jsme již uvedli dříve, k širšímu povědomí o sefardské orální poezii přispěl od konce 19. století zájem hispanistů, lingvistů, folkloristů a muzikologů. Ještě než přistoupíme k dalším ukázkám nalezených pramenů k orální poezii, nemůžeme opomenout zmínit podíl jednoho českého muzikologa na zapsání sefardské orální poezie do not. Byl jím vášnivý sběratel lidových písní a malíř Ludvík Kuba (1863–1956).

V roce 1893 pobýval Kuba v Sarajevu, kde se seznámil s ředitelem tamního Zemského muzea Bosny a Hercegoviny Kostou Hörmannem. Ten jej pozval do několika sefardských rodin. Kuba jejich zpěvy zapisoval, přestože neměl žádnou znalost judeošpanělské jazyky. Dochovaly se po něm tři hustě popsané a seškrtané listy notového papíru, který v roce 1983 nabídl jeho syn Ludvík Mario Kuba hudebníkovi Arnoštu Košťálovi. Ten se s rukopisem vydal do Židovského muzea v Praze, obdržel však jen informaci, že se jedná o judeošpanělskou. Následně kopii rukopisu poslal do Jeruzaléma, kde se dostal k badatelce Susaně Wiech-Shahak, jíž se podařilo rozluštit osmnáct z jednadvaceti Kubou zapsaných písní a výsledky své práce publikovat

¹⁷² Termíny „starší“ a „novější“ si dovoluujeme určit koncem 19. století, kdy sefardská orální poezie začala být akademicky zkoumána.

¹⁷³ HAVASSY, *The Sephardi Cantigas at the Dawn of the Twentieth Century*, 2011.

¹⁷⁴ DÍAZ-MAS, *Poesía oral sefardí*, 1994, s. 18.

v německém *Jahrbuch für musikalische Volks-und Völkerkunde*.¹⁷⁵ Nejenže izraelská badatelka (narozená v Argentině) písně rozluštila, ale také pomocí srovnání s obdobným materiálem uloženým v Jeruzalémě zjistila, že Kubův zápis se týká staršího období než prameny, kterými sama disponovala. I rozbor obsahu potvrdil takové náměty, které spadají do starších písňových vrstev Evropy. Zde tedy nacházíme další, dříve nezmíněný způsob, jak rozlišit starší a novější písně.

Kubův rukopis se v Česku dočkal vydání v roce 1993. Na titulní straně můžeme číst: „Sbírka ukázek a partitur pro soubor Linha Singers z rukopisu českého malíře Ludvíka Kuby a ze španělských pramenů Písně balkánských Sefardů. Vydáno na paměť výročí událostí z r. 1492 – vyhnání Židů ze Španělska. Úprava, revize A. Košťál“.¹⁷⁶ V publikaci lze najít text a partitury následujících písní: Moricos, De qué lloras, Andarletto, Abrix mi galanica, Yo menamori, Ya viene el cativo, Partos trocados.¹⁷⁷ Písně jsou přepsány v latině, nejsou však opatřeny českým překladem.

Pokud bychom se ovšem na práci Ludvíka Kuby podívali z pohledu translologie, ve skutečnosti zde můžeme hovořit o intersémiotickém překladu, kdy dotyčný převáděl zpěv (melodii i slovo) do notového zápisu a psaného textu.

5.4 Prameny v bookletech k CD a jejich analýza

Spolu s výzkumem hispanistů, muzikologů a dalších se také v sefardských komunitách od konce 19. století začaly tisknout booklety písní s komerčním záměrem. Mohly být též publikovány v judeošpanělském tisku nebo románech.

K dokumentaci a distribuci sefardské orální poezie však nemalou měrou přispěli hudební interpreti zabývající se folklorní muzikou (viz Linha Singers). Povědomí o tomto žánru mezi širokou veřejností začalo rozkvétat s počátkem audio nahrávek. Tento

¹⁷⁵ WEICH-SHAHAK, The Bosnian Judeo-Spanish musical repertoire in a hundred year old manuscript, 1990.

¹⁷⁶ KOŠTÁL, Arnošt. *Canciones Sefarditas de los Balcanes = Písně balkánských Sefardů*, 1993. V Praze si lze tuto publikaci vypůjčit v knihovně Cervantesova institutu. Na tomto místě musíme zmínit, že publikace je opatřena úvodním komentářem kulturního rady Juana Manuela Moliny Lamotheho, který reprodukuje „mýty“ pojící se k sefardským Židům. Zaprvé říká, že se do Prahy uchýlilo po vyhnání ze Španělska v roce 1492 několik sefardských rodin, které připomíná Španělská synagoga. Ta však byla zasvěcena až roku 1868 a pojmenována Španělská díky vnitřní výzdobě inspirované v maurském slohu granadské Alhambry, nikoli z důvodu sefardské přítomnosti na našem území. Dále text uvádí, že díky Linha Singers a Arnoštu Košťálovi zazní na pražském koncertě v roce 1991 sefardská hudba, „která zde zněla již před pěti sty lety“. Jak jsme však zmínili, těžko bychom mohli dochované *cantigas* datovat až do 15. století.

¹⁷⁷ Ponecháváme přepis uvedený v publikaci.

popsaný fenomén rozhodně platí i pro české prostředí, kde se, jak dále ukážeme, právě hudební interpreti zasadili o nejširší pramennou základnu pro náš výzkum.

V rámci výzkumu jsme objevili celkem dvanáct CD nosičů vydaných v Česku a obsahujících judeošpanělské *romances* a *cantigas*, z nichž deset bylo opatřeno booklety s českými překlady, a proto jsou pramenem této disertační práce (jejich obálky viz v Příloze). Pro snadnou orientaci v nalezeném materiálu v Příloze uvádíme přehledovou tabulku (Tab. 4) se základní charakteristikou jednotlivých nosičů a bookletů, následuje výčet padesáti sedmi přeložených písní (Tab. 5).¹⁷⁸

Vzhledem k obsáhlosti nalezeného materiálu jsme se rozhodli blíže analyzovat pouze ty písně, které byly přeloženy do češtiny minimálně třikrát, abychom mohli jednotlivé varianty porovnat. Zároveň uvádíme přepis textů a ponecháváme jej dle předlohy, podrobněji se mu však již věnovat nebudeme, neboť byl pojednán v předcházející kapitole. Texty jsme se rozhodli přepsat přesně tak, jak jsou, proto ani neprovádíme korektury chybného pravopisu v češtině.

Jelikož jsme dříve v této kapitole popsali jak *romances* a *cantigas*, tak obecně sefardskou orální poezii, pokládáme zde již za nadbytečné znovu zdůrazňovat vnětextové faktory výchozího textu, protože bychom pouze mohli z velké části zopakovat řádky výše. Jedná se převážně o lyrické texty, a proto rovněž pomineme rozbor obsahu pramenů. Zaměříme se tedy především na analýzu cílového textu, na překladatele a/nebo vysilatele a na motivaci překladu. K těmto zjištěním nám pomohou nejen texty, ale také paratexty obsažené v bookletech, jež – i přes jejich značnou rozsáhlost – dále citujeme, neboť právě ony odhalují motivaci k šíření repertoáru sefardských písní v českém prostředí a přispívají k širším dějinám překladu. Překlady také zhodnotíme dle dvojí normy Jiřího Levého. Činíme tak na základě jedné z prvních výzkumných otázek k této práci, kdy jsme v prvopočátcích bádání věděli pouze o jednom bookletu, jehož překlad z judeošpanělštiny do češtiny jednoznačně splňoval normu reprodukční.

¹⁷⁸ Ponecháváme přepisy užití v pramenech.

5.4.1 Adio querida¹⁷⁹

Gothard, <i>Adio querida</i>	Jana Lewitová, Rudolf Měřinský, <i>Sephardic Songs</i>	Lesik Hajdovský, Kateřina Hajdovská Tlustá, <i>Shalom, chaverim</i>
Tu madre cuando te parió y te quitó al mundo corazón ella no te dió para amar segundo Adio, adio querida no quero la vida me l'amargastes tu Va buxcate otro amor aharva otras puertas aspera otro ardor que para mi sos muerta	Tu madre cuando te parió y te quitó al mundo corazón ella no te dió para amar segundo. Adio, adio querida, no quero la vida, me l'amargastes tu. Va buxcate otro amor, aharva otras puertas, aspera otro ardor, que para mi sos muerta. Adio...	Tu madre cuando te pario, y te qui tó al mundo corazón el la no te dió para a mar segundo. Adio. Adio querida, noquero la vida, me l amargastes tu. Va buxcate otro amor, aharva otras puertas, aspera otro ardor, que para mi sos muerta.

Adash, <i>Hebrew Songs</i>	Gothard, <i>Adio querida</i>	Jana Lewitová, Rudolf Měřinský, <i>Sephardic Songs</i>	Lesik Hajdovský, Kateřina Hajdovská Tlustá, <i>Shalom, chaverim</i>
1. Když tě matka počala a přivedla na tento svět, nedala ti srdce, které by milovalo. Refrén: Sbohem, má milovaná, netoužím dál po životě a ty za to můžeš, že je mi hořko. 2. Doufej v jinou lásku, klepej na jiné dveře, očekávej jiný lásky žár, protože pro mne jsi mrtvá.	Když tě matka porodila nedala ti srdce, které by umělo milovat. Sbohem má milá, život mi zhořkl Zaklepej na jiné dveře, doufej v jinou lásku, pro mne jsi mrtvá. Sbohem má milá, život mi zhořkl.	Když tě matka porodila, srdce ti nedala, které by dovedlo milovat. Sbohem, milá, život mi zhořkl... Klepej na jiné dveře, doufej v jinou lásku, pro mne jsi mrtvá. Sbohem, milá...	Když tě tvá matka porodila, když tě pustila do světa, nedala ti srdce, které by umělo milovat. Sbohem, má milá, nechci, abys mi ztrpčovala život. Hledej si jinou lásku, otevři jiné dveře, vychutnej jiný žár, protože pro mne jsi mrtvá.

¹⁷⁹ U citací v tomto oddíle neuvádíme zdroj do poznámky pod čarou, protože je vždy uveden v textu. Booklety v mnoha případech nemají očíslované strany, ale vzhledem k jejich rozsahu případný zájemce konkrétní citaci bez obtíží dohledá.

Lze říci, že *Adio querida* je mezi českými interprety snad nejoblíbenější ze žánru sefardských písní, protože se objevuje na pěti CD a čtyřikrát byla přeložena do češtiny. Pokud bychom se podívali na přepis, vidíme, že v případě interpretů Gothard (*Adio querida*) a Jana Lewitová a Rudolf Měřinský (*Sephardic Songs*) jsou prepisy identické (druhé zmíněné album vyšlo o šest let dříve než první).

Co se týče třetího přepisu (Hajdovský a Hajdovská Tlustá, *Shalom chaverim*), shledáváme v něm některé nepřesnosti, které mohou souviset s neznalostí judeošpanělštiny a také současné španělštiny, s vlivem předlohy, ze které byly texty převzaty, nebo může odpovídat i staršímu způsobu psaní ve španělštině. V textu dochází k rozdělování slov, které tvoří jeden celek, např. *qui tó* místo *quitó*, *el la* místo *ella*, nebo naopak *noquero* místo *no quero*. Jelikož je text opatřen i anglickým překladem, snad bychom se v tomto případě mohli domnívat, že se jedná o překlad z druhé ruky. Tuto hypotézu však vyvrací fakt, že anglický a český text nejsou identické. V anglickém překladu totiž např. stojí: „When your mother gave birth to you, / She did not give you a heart that is able to love“, zatímco český překlad následuje španělský text a nevynechává „y te quitó al mundo“, „když tě pustila do světa“.

Judeošpanělské sloveso *kitar* nalezneme ve výše citovaném judeošpanělském slovníku ve významu *mandar, poner*, tedy „poslat“, „dát“.¹⁸⁰ Dva překlady toto sloveso úplně vypouštějí, domníváme se, že je tomu tak snad proto, že v současné španělštině by slovo *quitar* mělo opačný význam „vzít“, což v kontextu písně nedává smysl.

Jméno/a překladatele/ů se z bookletu k CD *Shalom chaverim* nelze dočíst. Co ovšem lze z komentáře Kateřiny Tlusté k CD zjistit, je motivace hudebníků k interpretaci těchto písní.

Byla to pro nás čest, když jsme naše minulé album „Ester: Tobě Jeruzaléme“ (Rosa 1996) mohli věnovat jako svůj příspěvek k 3000. výročí Jeruzaléma. Není náhodou, že druhé album „Ester: Šalom, chaverim“ vydáváme opět jako hudební dárek k další významné události: k jubilejnímu roku 50. výročí vzniku novodobého státu Izrael. Současně toto album věnujeme památce našeho židovského dědečka Ervina Blasse, výjimečného pěvce, který se státu Izrael již nedožil, protože se stal obětí holocaustu. [...] Myšlenka hrát židovské písně vychází z naší lásky k Izraeli a z odkazu hudební profese našich židovských předků. [...] Uslyšíte také písně

¹⁸⁰ RECUERO, *Diccionario básico ladino-español*, 1977, s. 80.

vážné, veselé i milostné a rovněž písně z období židovské diaspory, kdy Židé žili po celá staletí v ghettech mnoha zemí. Tam vznikaly sefardské písně v jazyce ladino – směsi staré španělštiny s hebrejštinou, ve stylu národů Středozemního moře, i písně v jazyce jidiš – směsi staré němčiny s hebrejštinou, ve stylu národů východní Evropy.

O něco více informací se dozvídáme z doprovodného textu k CD Jany Lewitové a Rudolfa Měřinského *Sephardic songs*, kde lze číst: „Za pomoc s písňovými texty děkujeme dr. Jitce Pušové, dr. Jaroslavě Čajové a paní Avivě Sher z Izraele, která nám poskytla také cenné informace a materiály.“ Autorkou tohoto paratextu je sama Jana Lewitová, která je rovněž podepsána jako autorka českého překladu textů.¹⁸¹ Anglickým překladem písně opatřila Iris Lewitová. Mezi českým a anglickým překladem nalézáme řadu podobností; oba např. v refrénu vypouštějí verš „no quero la vida“. V české verzi se tak dočteme pouze „Sbohem, milá, život mi zhořkl“ a v anglické „Farewell, my dear, life is too bitter“. Na druhou stranu se však český překlad v závěru písně („que para mi sos muerta“) drží blíže originálu a překládá „pro mne jsi mrtvá“, kdežto anglická verze uvádí „For me, love is dead“.

O mezzosopranistce Janě Lewitové se dále v bookletu dočítáme, jaké je její hudební vzdělání a to, že působila ve výše zmíněném souboru Linha Singers a dále v uskupení Pražští madrigalisté. „Věnuje se především objevování a provádění dosud nepublikovaných a neznámých skladeb.“

Co se týče motivace k vydání CD, komentář začíná šestiřádkovou citací dekretu o vyhnání Židů ze Španělska z 31. března 1492 a následuje:

Obsáhlým dekretem rozhodla královna Isabela o osudu španělských Židů. Lidí, jejichž předkové připlouvali na Iberský poloostrov s fénickými obchodníky již v prvním tisíciletí před naším letopočtem a kteří spolu s Araby a křesťany vytvářeli jedinečnou, tolerantní středověkou španělskou kulturu. Těžko dnes určit, jakou měrou ovlivnili Židé španělskou hudbu. Jisté je, že jejich písně, přes staleté působení odlišných kultur, nezaprou španělský původ. Naopak ve Španělsku se

¹⁸¹ Janě Lewitové je věnována bakalářská práce Kristiny Kubové *Interpretační tvorba Jany Lewitové a konceptualizace sefardských písní v České republice*. Autorka uvádí, že Jana Lewitová je pravděpodobně první interpretka, která představila sefardské písně české veřejnosti. „Zjišťuji, jak se sefardské písně podílejí na utváření její identity a jak v sobě jejich interpretace v podání Jany Lewitové snoubí koncepty tradice a kolektivní paměti,“ (s. 4).

v polovině 16. století objevuje zpracování sefardských písní proslulého dvorního hudebníka Alonsa Mudarry. V sefardských písních na nás promlouvá historie starší pěti set let. V enklávách podél celého Středomoří si Sefardité, to jest hebrejsky Španělé, uchovali takřka dodnes svůj jazyk – španělštinu zvanou ladino, zvyklosti i písně. V nich poznáváme motivy středověkých balad nejen španělských, ale i francouzských a severských. Jako zázrakem se ocitáme u kořenů evropské hudby. Při práci na doprovodech, variacích a na celkovém charakteru písní jsme volně vycházeli ze španělské hudby patnáctého a šestnáctého století. Použili jsme oblíbené nástroje té doby – violy da gamba, loutny a nezbytné bicí nástroje.

Třetím nosičem, ze kterého se dozvíme několik informací, je *Hebrew songs* sboru Adash (*Adio querida* od Gothardu sice má český a anglický překlad, jméno překladatele/ů však není uvedeno, booklet rovněž neobsahuje komentář).

Text *Hebrew songs* se blíže nepozastavuje nad sefardskými písněmi, lze se však dočíst, že u počátků sboru Adash stál vyučující hebrejštiny na Ostravské univerzitě Tomáš Novotný, který písně používal k výuce jazyka. Jako překladatelka („překlad/translation“) je uvedena Hana Drietomská-Parmová.

5.4.2 Esta montaña d'enfrente / Esta montanya d'enfrente / Esta montaña

Jana Lewitová, Rudolf Měřinský, <i>Sephardic Songs</i>	Kon Sira, <i>Sefardské písně</i>	Lesik Hajdovský, Kateřina Hajdovská Tlustá, <i>Shalom, chaverim</i>
<p>Esta montaña d'enfrente Esta montaña d'enfrente, S'aciende y va quemando, Alli pedrí al mi amor, M'asento y vo llorando.</p> <p>Arvolico de menekshe, Yo lo ensembrí en mi huerta, Yo lo crecí y lo engrandecí, Otros s'están gozando.</p> <p>Secretos quero descubrir, Secretos de mi vida,</p>	<p>Esta montanya d'enfrente Esta montanya d'enfrente s'asyende i va kemando, ayí pedrí al mi amor, m'asento i vo yorando.</p> <p>Arvoliko de menekshe en la uerta emplantado, yo lo kresí i lo engrandesí, otros lo está gozando.</p> <p>Sekretos kero deskuvrir, sekretos de mi vida,</p>	<p>Esta montaña Esta montaña d enfrente, saciendey va que mando, alli pedri al mi amor, m asentoy vollorando. Secretos quero descubrir, secretos de mi vida el cielo quero por papel, la mar quero por tinta.</p>

El cielo quero por papel, La mar quero por tinta.	el syelo kero por papel i la mar kero por tinta.	
Los árvoles por péndola, Para 'scrivir mis males, No hay quen sepa mi dolor, Ni ajenos ni parientes.	Los árvoles por péndolas, para skrivir mis males. No ay ken sepa de mi dolor, Ni ajenos ni paryentes.	

Jana Lewitová, Rudolf Měřinský, <i>Sephardic Songs</i>	Kon Sira, <i>Sefardské písně</i>	Lesik Hajdovský, Kateřina Hajdovská Tlustá, <i>Shalom, chaverim</i>
Na hořící hoře jsem ztratil lásku. Zasil jsem, sklízet nebudu. Své tajemství vypíšu na nebe, Moře bude inkoustem, stromy perem.	Tato hora přede mnou Tato hora přede mnou hoří, plane, zde jsem ztratila svého milého, keř fialkový. Tajemství svého života odhalím, nebe mi bude papírem a moře tuší, stromy se stanou mým perem.	Na hořící hoře jsem ztratil lásku. Usedám a pláču. Chci odhalit tajemství svého života. Nechť nebe je mým papírem a moře inkoustem.

Další sledovanou píseň překládá soubor Kon Sira (*Sefardské písně*) jako „Tato hora přede mnou“ a komentuje ji: „Tato sefardská píseň o nešťastné lásce existuje v několika textových variantách a je rovněž známa pod názvem ‚Fidaniko de jasemin‘ (jasmínová ratolest).“

Autorkou „rešerše a textové úpravy všech písní vyjma (10)“ stejně tak jako úvodního slova je jedna ze členek uskupení Kateřina Garcia, dříve zmiňovaná hispanistka a autorka rigorózní práce *Aspekty soluňské varianty judeošpanělštiny*. Proto lze na první pohled spatřit, že přepisy v tomto bookletu se od ostatních podstatně liší (např. užíváním pro judeošpanělštinu charakteristického písmene „k“, které v současném španělském pravopisu téměř nenajdeme), neboť vycházejí z pravopisu užívaném časopisem *Aki Yerushalayim*. Kateřina Garcia v úvodní poznámce k CD píše:

Jedenáct písní na této nahrávce představuje výběr z repertoáru, který jsme během let společného zpívání a hraní sestavili z písňové tradice sefardských Židů. Najdete zde skladby rozličného původu i hudebních stylů: vedle velmi starých písní, jejichž texty jsou odvozeny ze středověkých španělských romancí, uslyšíte písně, které

byly složeny relativně nedávno a nesou nesporné vlivy hudby východního středomoří či západoevropských hudebních žánrů. Ve všech se pak charakteristicky snoubí textové i hudební prvky hispánské a sefardské s vlivy národů, s nimiž Sefardité v diaspoře po staletí sdíleli společný prostor. Jazykovým pojítkem je židovská španělština, nazývaná též ladino, která se od vyhnání Židů ze Španělska roku 1492 vyvinula ve svébytný jazyk a která přímo odráží ono míšení kulturních vlivů, jež je pro sefardskou hudbu tak typické. Sefardské písně byly tradičně interpretovány rozličnými způsoby: romances a komplas byly zpravidla zpívány jednohlasně, sólově či sborově, a capella nebo za doprovodu perkusí. Novější písně, které čerpají z vlivu řeckého, tureckého či západoevropského, byly doprovázeny širokou škálou lidových hudebních nástrojů, podle žánru, do kterého byly stylizovány.

Pokud se podíváme na přepis u *Shalom chaverim*, opět najdeme nesprávné dělení slov, které znovu může vycházet z dobového pravopisu; např. *que mando* místo *quemando* či *vollorando* místo *vo llorando*. Zatímco přepisy na nosičích *Sephardic Songs* a *Sefardské písně* se vzájemně shodují v délce, poslední verze je značně kratší. Na druhou stranu je to právě třetí překlad, který, co se týče délky, souhlasí s originálem. V prvních dvou překladech můžeme sledovat značně zkrácenou verzi. Pozoruhodné je, že obě varianty k zestručněnému překladu vybírají stejné pasáže.

5.4.3 Hija mia mi querida

Gothard, <i>Adio querida</i>	Jana Lewitová, Vladimír Merta, <i>Sephardic Inspiration</i>
<p>Hija mía mi querida Hija mía mi querida amán no te eches a la mar que la mar 'stá en fortuna mira que te va llevar Que me lleve y que me traiga amán siete picos de hondor que me engluta pexe preto para salvar del amor</p>	<p>Hija mia mi querida Hija mia, mi querida, amán! No te eches a la mar, que la mar está en fortuna mira que te va a llevar.</p> <p>Que me lleve y que me traiga, amán! Siete puntos de ahondor, que me engluta pexe preto para salvar del amor.</p>

Daniela Demuthová, Rudolf Měřinský, <i>Songs of the Sephardic Jews</i>	Gothard, <i>Adio querida</i>	Jana Lewitová, Vladimír Merta, <i>Sephardic Inspiration</i>
Má dcero milovaná, nevrhej se do moře, na moři je bouře, odnesla by tě. Necht' mě odnese a přinese mi sedm uncí cti a černou rybu, která mě zachrání od lásky.	Má milá dcero nevrhej se do moře. Moře je rozbouřené, odneslo by tě. Ať mne odnese a přinese mi sedm uncí cti Ať mne spolkně černá ryba a zachrání mne před láskou	Píseň byla zaznamenána v rodině, pocházející z Turecka. Slovo „amán“ – slitování – je turecké. „Dcero moje milovaná, neskákej do moře, zahubí tě!“ „Ať mne zahubí, ať mi přinese sedm uncí cti, ať mi dá černou rybu, aby mne zbavila lásky!“

Píseň *Hija mia mi querida* se objevuje na CD *Adio querida, Songs of the Sephardic Jews* a *Sephardic Inspiration*. U posledně zmíněného nosiče je zajímavé, že také komentuje místo původu písně (Turecko) a vysvětluje turecké slovo „amán“, přestože jej nepřekládá. Autorem úvodního textu k tomuto CD je Vladimír Merta:

Stěží bychom našli zasutější koutek naší hudební scény. Přehlížená židovská minorita sama v sobě ukrývá menšinu ještě menší. Hudba aškenázských Židů je slovanské citovosti bližší. Kdysi tak bohatou kulturu sefardských Židů nám dnes připomíná jen název – Španělská synagoga. Sefardské písně znějí exoticky. Hudba je to emocionálně nabitá, hluboce osobní. Nesentimentální, spíš hrdý povzdech než nářek. Dobrodružství téměř archeologické práce, veslování proti proudu staletí, je součástí očištné cesty ke kořenům hudby. [...] Opisueme zpětně kruhy, kterými hloučky Sefardů proudily Evropou a Blízkým východem, a hledali marně místo spočinutí. Ze zajištěného postavení u španělských vladařských dvorů, kde Židé sloužili jako vážení poradci, finančníci, lékaři, filozofové, propadali až na dno zoufalství běženců. Odtud strhující dramatičnost, dvojí poloha téže písně: vznešená renesančně vyklenutá melodie, přepadající až do nářků a lamentací. Vysoké a nízké se stýká, ostatně jako v celém osudu národa Knihy. Co jiného než píseň zbývá osamělým hloučkům na věčném útěku? Baladické texty nesou stopy utrpení svých tvůrců. Jejich jména odvál čas do anonymity, ne jejich prožitky. [...]

Písňe vycházely z bohaté tradice lidové hudby. Byly doprovázeny tu loutnou, nebo jejím arabským předchůdcem – oudem, onde vihuelou, bubínkem, tamburínou, nebo zněly jen tak v samotě noci. [...] Vzhledem k úctě, kterou Židé chovají k psanému slovu a tradici, můžeme považovat melodie za historicky věrné. Jak ale vypadal doprovod? Lišil se jistě podle nástrojů, které Sefardé přejímali od národů, kde našli útočiště. Hostující inspirace se nevyhnula ani Praze, která sloužila jako přestupní stanice na cestě dál na východ nebo na jih. Španělští hráči se zcela jistě vyskytovali i na dvoře Rudolfa II. Jaké exotické nástroje si přinesli a jak na ně hráli, zůstane inspirativní hádankou. [...] Poslouchejme hudbu jako lék proti intoleranci. Písňe dnes víc nenabízejí. [...] Hledáme spolu ztracený sen o Španělsku, jak se zpívá v jedné sarajevské písni? Sueños de España.

Jak jsme mohli sledovat již dříve u CD Jany Lewitové a Rudolfa Měřinského *Sephardic songs*, i zde je Jana Lewitová autorkou českého překladu, zatímco Iris Lewitová anglického.

Naopak u CD *Songs of the Sephardic Jews* Daniely Demuthové a Rudolfa Měřinského čteme: „Za pomoc s písňovými texty děkujeme Mónice Villegas Gallego, Daně Strnadové a Felipe Serrano Gil.“ V tiráži však nalezneme u hesla „překlady/translations“ jména Ingeborg Žádná¹⁸² a Lucie Špičková (překladatelka z angličtiny). Průvodním textem booklet opatřila Renata Frydlewiczová:

Dobytí Svaté země a vypálení jeruzalémského chrámu římským vojskem znamenalo pro židovský národ ztrátu vlasti na dlouhá staletí. Stali se z nich vyhnanci, nezvaní hosté, kteří se rozprchli po okolních zemích a postupem času se usadili i v Evropě. Území Španělska obývali již od 8. století. O osudu španělských Židů rozhodl rok 1412, kdy byly vydány zákony o jejich segregaci, byla vytvořena inkvizice a vše vyvrcholilo hromadným vypovězením v roce 1492. Po staletí utvářeli Sefardité (hebrejský výraz pro Španěly) společně s dalšími národy ojedinělou a osobitou kulturu, která neodmyslitelně patří ke koloritu této země. Zaposloucháme-li se do tónu sefardských písni, užasneme nad jejich originalitou. Když se promění v konkrétní zvuk, předbívají velkou měrou svou dobu. Je to obdivuhodná koláž útržků nápěvů nejen středověké španělské hudby, ale i hudby

¹⁸² Současná rektorka Akademie múzických umění v Praze.

celé Evropy. Náměty písní většinou vycházejí ze starých legenda a v mnoha z nich slyšíme i nostalgii lidí, kteří byli nuceni žít daleko od domova. Texty písní jsou psány ve staré kastilštině, jejíž vznik částečně ovlivnily právě národnostní menšiny, které se v prvním tisíciletí usadily na Iberském poloostrově.

5.4.4 Por que llorax blanca niña / Por que llorax / Por qué llorax blanca niña

Gothard, <i>Adio querida</i>	Kvinterna, <i>Krajina želobudná</i>
<p style="text-align: center;">Por que llorax</p> <p>Por qué llorax blanca nina. Por qué llorax blanca flor Lloro por vos cavallero, que vos vax y me dexax. Me dexax nina y muchacha, chica y de poca edad. Tengo ninos chiquiticos, lloran y demandan pan.</p>	<p style="text-align: center;">Por qué llorax blanca niña</p> <p>Por qué llorax blanca niña, por qué llorax blanca flor? - Lloro por vos cavallero, que vos vax y me dexáx. Me dexáx niña y muchacha, chica y de poca edad. Tengo niños chiquiticos, lloran y demandan pan. Si demandan al sus padre, qué respuesta les vo a dar? Metió la mano en su pecho, cien dovlones le fué a dar. Esto para qué m'abasta. Para vino o para pan? Si esto no vos abasta, ya tenéx d'onde tomar. Venderéx viñas y campos, media parte de la civdad. Venderéx viñas y campos, de la parte de la mar. Vos asperaréx a los siete si no, a los ocho vos cazáx. Tomaréx un mancevico, que paresca tal y cual. Que se vista las mis ropas, sin sudar y sin manchar. Esto que sintió su madre, maldición le fué a echar. „Todas las naves del mundo, vayan y bolten con pax.“</p>

Daniela Demuthová, Rudolf Měřinský, <i>Songs of the Sephardic Jews</i>	Gothard, <i>Adio querida</i>	Kvinterna, <i>Krajina želobudná</i>
<p>Por que llorax blanca niña</p> <p>Proč pláčeš, bílá dívko? Proč pláčeš, bílý květe? Pláču pro vás, pane, že mě opouštíte. Opouštíte mě tak mladou, mladičkou, ještě děvčátko. A co mé malé děti? Vždyť pláčou, hlad je trápí. A když se budou ptát po svém otci? Co mám říci? Zde dávám vám sto dublonů, krásná paní, snad stačí to na víno a chléb?!</p> <p>Jestli málo se vám to bude zdát, pak prodejte pole a vinice, ty blízko moře, i půl města prodejte. Snad počkáte na mne sedm let, však osmý rok se vdejte. Ten muž ať se mi podobá, ať nosí mé šaty, aniž je ušpiní či propotí. Jeho matka, když tu řeč slyšela, řekla mu toto: „Všechny lodě, jež odpluly do světa, se v míru domů vracejí, však loď mého syna odpluje a nikdy se nevrátí.“</p>	<p>Proč pláčeš bílá dívko? Proč pláčeš bílý kvítku? Pláču pro Vás pane, odcházíte a opouštíte mne. Opouštíte mne tak mladou. Mám malé děti, pláčou a chtějí chléb.</p>	<p>Proč pláčeš, bílá dívko? Proč pláčeš, bílá květinu? - Pláču pro vás kavalíre, protože odcházíte a mě tu zanecháte. Mám malé chlapce. Pláčou a chtějí chléb. Co mají udělat otcové? Vytáhnou sto penízků. - Ale to nestačí. Jestliže nestačí, pak už není kde brát. - Prodejte vinice, pole, půl města. Budu vás čekat do sedmi a v osm vás začnu hledat. Poté si vezmu mrzáka, ať se všichni dívají. Tak to cítila i vaše matka a proklínala mě. Ale všechny lodě světa jsou nyní na moři a vyjíždějí dobýt mír...</p>

Poslední citovaný přepis a překlad písně Por que llorax blanca niña / Por que llorax / Por qué llorax blanca niña se objevuje na dvou již komentovaných CD; třetí překlad nalezneme v dosud nezmiňovaném CD *Krajina želobudná* uskupení Kvinterna. I tento nosič je opatřen

úvodním komentářem z pera Wandy Dobrovské, který je na konci bookletu přeložen do angličtiny. Jako autorka tohoto překladu je uvedena Anna Bryson Gustová. Není však možné zjistit, zda přeložila pouze tento text, nebo i písňové texty. V průvodním textu se můžeme dočíst toto:

Snahy vyvolat z hlubin historie příběhy a písně, které spoluvytvářely kulturní identitu židovského etnika usazeného na Pyrenejském poloostrově od prvního století našeho letopočtu do sklonku středověku, jsou součástí mnohsměrných tendencí v rámci evropské kultury k nalezení a oživení vlastních kořenů. Vzhledem k tomu, že židé svou hudbu nezapisovali do not, jsou o jejich podobách k dispozici pouze druhotné informace zprostředkované písemnými zmínkami o známých pěvcích – mužích i ženách¹⁸³ – a texty písní. [...] Nejstarší sborníky jsou z 19. století, vznikají ale stále nové, často v podobě různých výborů a tematicky tříděných sestav ze sborníků už publikovaných či z archivních zdrojů. Ačkoliv sefardské písně, které se tradují (někde – například v Turecku – stále ještě ústně) a zpívají dnes, jsou v podobě i podání stěží identické s těmi, které zpívali španělští židé na sklonku středověku, představují velmi svébytný hudebně-kulturní jev [...]. Pro uměleckou vedoucí sboru Kvinterna Hanu Blochovou jsou tyto orientální archetypy zdrojem inspirace tak mocným, že přes ně našla propojení mezi písněmi sefardskými a lidovými písněmi moravskými. [...] Skladby na této nahrávce jsou převzaty ze sborníku sefardských písní a balad *Sefardische Lieder en Balladen* (Haag 1974) a ze Sušilovy sbírky *Moravské národní písně*. Písně v haagském sborníku pocházejí z archivu Sefardského muzea v Toledu a jsou řazeny – dle obvyčeje – do oddílů podle témat, příležitostí či účelu, samostatný oddíl tvoří písně z doby před rokem 1492. U řady písní ve sborníku je doložen severoafrický původ (Maroko – *Yo me levantara un lunes, Consagración de Moxé*), jsou zde ale i písně ze vzdálenějších oblastí (Soluň – *Porque llorax blanca niña, Rhodos – Tres hermanicas*). U většiny sefardských písní je ovšem dnes už těžké lokalizovat zemi původu, zejména proto, že tytéž písně lze často najít v komunitách potomků španělských Židů jak v Maroku či Řecku, tak v Turecku, Bulharsku nebo Izraeli (z písní na této nahrávce je to např. *Nani nani*). Hlavním ‚nástrojem‘ sefardské

¹⁸³ O roli žen pojednává ve své práci např. již zmiňovaná Judith Cohen; viz COHEN, Judith R. *Women's Role in Judeo-Spanish Song*, 1995.

hudby je lidský hlas – sefardské písně náleží do multietnické pokladnice lidových písní, které jsou svým původem i hudební podstatou zpívané a vedle sdělení poskytují i prostor pro virtuozitu interpreta-pěvce.

U této písně se opět značně liší její délka mezi uskupením Gothard a dalšími interprety (jak v přepisu, tak v překladu). Domníváme se tedy, že každý interpret vycházel z jiné předlohy.

Jelikož jsme v ukázkách pominuli dvě CD, která jsou také opatřena paratexty, rádi bychom je na závěr zmínili. Tím prvním je *La rosa enflorece* od Kvinterny a Hany Blochové. Ta v úvodním textu poznamenává:

Po zničení jeruzalémského Chrámu Římany v roce 70 zanikl Izrael a Židé byli donuceni přenést své rituály i symboly do každodenního života ve vyhnanství. [...] V cizích zemích vytvořili svébytné umění, které je však do určité míry ovlivňováno i prostředím, ve kterém žili. Dochovala se nám např. celá řada písní Sefardských Židů, kteří se společně s Araby usadili ve středověkém Španělsku a pod nadvládou arabské Almohedské dynastie v 10.–13. století vytvořili jedinečnou vyspělou kulturu, jež obohatila celou středověkou Evropu o moudrost starověku. Dochovaly se převážně světské písně zapsané v období rané renesance, je však zřejmé, že mnohé z nich jsou záznamy mnohem starších středověkých melodií, některé nezaprou svůj dávný původ v Orientu. Mnohé z nich, ač opatřeny intimními světskými texty, mají hlubší význam a jsou dokladem zbožnosti obsažené v prostém životě vyhnanců, neboť „chrámem“ se pro ně stal i jejich domov se svitky Tóry. Text písně *El rey de Francia* je hluboce symbolický – formou snu je líčen další osud židovského národa.

Tento text následuje i krátký komentář pražského rabína Michaela Dushinského, nevztahuje se však k písním, nýbrž k hebrejským modlitbám obsaženým na nosiči.

Druhým CD, jež bychom chtěli zmínit je *Tobě, Jeruzaléme* od již pojednávané dvojce sourozenců Kateřina Tlustá a Lesik Hajdovský. Kateřina Tlustá je autorkou komentáře:

Celé album (kromě dvou písní) je nazpíváno v jazyce ivrit neboli v hebrejštině čili ve starobylém biblickém a – se vznikem státu Israel – opět vzkříšeném jazyce. Asi od středověku se v židovských diasporách začaly vyvíjet dva zvláštní dialekty:

aškenázští Židé mluvili jazykem jidiš, směsí němčiny a hebrejštiny [...], zatímco sefardští Židé používali jazyk ladino, směs španělštiny a hebrejštiny (Durme durme – č. 7). V albu se tak symbolicky propojuje celá historie: slavná minulost, vyhnanství i současnost.

Pokud bychom na základě paratextů závěrem měli shrnout vysilatele a motivaci překladů, musíme konstatovat, že jsou to právě interpreti, tedy lidé s hudebním vzděláním, kteří iniciují popularizaci sefardské hudby. K tomu je motivuje jednak „zápal“ pro tuto hudbu, ale také „historické bezpráví“, které sefardští Židé prožili, ať už se jednalo o vyhnání ze Španělska, či druhou světovou válku.

Pokud bychom měli překlady zhodnotit dle dvojí normy Jiřího Levého, musíme konstatovat, že mnohdy texty odpovídají spíše normě reprodukční než umělecké, neboť nenaplnují ani požadavek věrnosti, ani krásy. V některých případech jsou pouze shrnutím originálu, nerespektují verš, sloky ani rým originálu (např. střídavý u *Adio querida*) a jejich smyslem je spíše informovat čtenáře o tom, o čem se na nosiči zpívá, a přispět k pochopení sefardské kultury. V jiných případech překladatelé aspirují na umělecký překlad, jak jsme viděli v ukázkách výše. Celkově však tyto prameny hodnotíme jako spíše odpovídající reprodukční normě.

5.5 Titulky k filmu *Po stopách ladina*

V roce 2019 byl v rámci festivalu izraelského filmu Kolnoa, který se konal mezi 2. a 6. říjnem v kině Pilotů v Praze, uveden film *Po stopách ladina* režiséra Davida Perlova. Původními jazyky tohoto snímku z roku 1981 jsou ivrit a judeošpanělština, a proto ho pro festivalové diváky bylo nutné otitulkovat v češtině. Tohoto úkolu se ujala překladatelka z hebrejštiny Magdalena Jehličková, která měla k dispozici anglické titulky, z nichž také vycházela, a proto se jedná o překlad z druhé ruky.¹⁸⁴

Dokument *Po stopách ladina* mapuje situaci judeošpanělštiny ve Státu Izrael v druhé polovině 20. století z pohledu mluvčích tohoto jazyka.¹⁸⁵ Nabízí jak rozhovory s rodilými mluvčími tohoto jazyka, tak s lidmi, kteří se jej naučili až po příchodu

¹⁸⁴ Informace vychází z osobní korespondence s překladatelkou. Magdalena Jehličková vystudovala hebraistiku na FF UK, kde také působila jako pedagožka. Věnuje se moderní izraelské próze; do češtiny převeďla díla autorů jako Avraham B. Jehošua (viz dále kapitolu 6), Asaf Gavron, Etgar Keret, Ajelet Gundar-Gošenová, Sajjid Kašua.

¹⁸⁵ Za povšimnutí stojí, že tito mluvčí používají pro judeošpanělštinu výrazy: *sfaradit*, *(e)spanolit* (přeloženo jako spaniolština), ale také *ladino*.

do Izraele. Do první skupiny lze zařadit přeživší druhé světové války, Židy pocházející z oblasti Balkánu (především z Řecka, bývalé Jugoslávie), Bulharska nebo z Turecka. Režisér Perlov natáčel např. v klubu seniorů v Jaffě, sdružujícím mluvčí judeošpanělštiny, jazyka, „kterým hovořili Židé vyhnání ze Španělska v zemích, kde se později usadili, od Bělehradu až po Fes, od Hamburku po Izmir“.¹⁸⁶

Drazí přátelé, přeji vám všem *chatima tova* – šťastný nový rok – a kéž se ve zdraví dožijete dlouhého věku. Amen. Jak víte, po skončení svátku Sukot přijímáme přihlášky na společný výlet na sever Izraele, do Roš ha-Nikra. Přes svátky bude klub otevřen vždy jen na půl dne. Po skončení Sukot se vrátíme k pravidelným otvíracím hodinám, třikrát týdně společné jídlo, hodiny kondičního cvičení, kurzy šití – všechno jako dřív. Jestli máte dotazy, prosím, ptejte se.¹⁸⁷

Tato ukázka dokládá judeošpanělštinu jako zcela běžný jazyk denní komunikace. Záměrem režiséra Perlova však nebylo přiblížit pouze minulost a současnost izraelské komunity mluvčích judeošpanělštiny, ale také nastínit její nejistou budoucnost. Snímek naráží na skutečnost, že judeošpanělština v Izraeli postupně podléhala tlaku majoritního ivritu, a proto musel začít proces sběru a třídění judeošpanělské orální tradice a kodifikace gramatiky. „Písňe se tradují ústně z generace na generaci, matky zpívají dětem, děti je poslouchají. A čím méně je takových rodin, kde se doma zpívá v ladinu, folklórní bohatství se vytrácí, písňe mizí v zapomnění.“¹⁸⁸

Drazí přátelé, nejprve chci říct, jak mě těší, kolik se nás tu sešlo na tomto setkání. Dnes bychom vás rádi poprosili, abyste se pokusili vzpomenout si na co nejvíce písni v ladinu, co znáte. A to ze dvou důvodů: abychom je mohli zaznamenat a náš překrásný folklor neupadl v zapomnění, protože spousta písni takhle navždy zmizela. A také doufáme, že písňe,¹⁸⁹ které dnes nahrajeme, si budou časem zpívat i jiní lidé, než je zpívají dnes v klubech seniorů nebo doma. Doufám, že si je bude zpívat také mladá generace, generace našich dětí. Proto vás prosím, abyste si

¹⁸⁶ PERLOV, *In Search of Ladino*, online [cit. 2024-01-28].

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Dosl. *cantigas*.

zkusili vybavit písničky, které jste se u vás doma zpívali, když jste se všichni sešli.
Balady,¹⁹⁰ milostné písně,¹⁹¹ svatební písně...¹⁹² Všechno, na co si vzpomenete.¹⁹³

Ve filmu *Po stopách ladina* se tak skutečně řada sefardských písní či ukázek orální poezie objevuje. Níže uvádíme jejich titulkové překlady do češtiny.¹⁹⁴

<p>Jsem služebná v domě a nesu se svůdným krokem, mé oči září jako dva uhlíky, na každém líčku mám znamínko krásy. Tam, kde sloužím, je starý muž, otec mého pána. Už jsem ho dočista utahala! Chodím kolem něj a svádím ho přes zrcadlo, on na mě mrká a říká mi: Floriko, drahá moje, přines mi sklenici vody, Floriko, jen ať tě nevidí paní domu! Floriko, můj čas už odvanul, ale stejně – vůně tvého těla mne vrací do mladických let...</p>	<p>Jednou zrána Caterina sedí si tak na balkóně, ráchá nožky v chladné vodě, hledí na ni, jak se čeří. Když tu kolem voják kráčí, jinoch krásný na pohled, svůj meč si u pasu nese, na nohou anglické botky. Muž, na něhož ses mne ptala, zemřel, už je měsíc tomu. Vzkazuje jen přání poslední: že my dva máme být svoji.</p>	<p>Šly tři ženy do kostela pomodlit se na mši, mezi nimi i moje žena, moje milovaná a nejdražší. Má na sobě halenku i kabátec, a nejkrásnější sukni, jemné látky až z Holandska, límeč vyšívaný zlatým brokátem a perlami. Láska moje... Má na sobě halenku i kabátec, a nejkrásnější sukni...</p>
--	--	--

<p>Izraeli, jsi nádherné svaté světlo, tolik po tobě toužíme! Jen vstaň a zazpívej nám, mír a láska ti tepou v srdci. Jen vstaň a zazpívej nám, mír a láska ti tepou v srdci, Makabejče, hrdino slavný,</p>	<p>Stromy pláčou, že touží po dešti, a hory, že touží po vzduchu, a právě tak pláčou oči mé nad tebou, drahá maminko, a právě tak pláčou oči mé nad tebou, drahá maminko.</p>
---	---

¹⁹⁰ Dosl. *romansas*.

¹⁹¹ Dosl. *cantigas de amor*.

¹⁹² Dosl. *cantigas de boda*.

¹⁹³ PERLOV, *In Search of Ladino*, online [cit. 2024-01-28].

¹⁹⁴ Tamtéž.

<p>tvé jméno upomíná na Stvořitele. Milujeme tvé učení, my všichni i každý, kdo nese židovské jméno. Milujeme tvé učení, my všichni i každý, kdo nese židovské jméno. Izraeli, jsi sen starý dva tisíce let. Má země je v Jeruzalémě. Budeme ji obdělávat v slzách a sklízet úrodu v radosti. Budeme ji obdělávat v slzách a sklízet úrodu v radosti.</p>	<p>A já pravím znovu: Co se mnou bude? Na polské půdě je mi souzeno zemřít. A já pravím znovu: Co se mnou bude? Na polské půdě je mi souzeno zemřít.</p>
--	---

Kromě *cantigas* a *romances* se ve filmu objevují také judeošpanělsky pronášené modlitby, jejichž překlady opět nabízíme níže.¹⁹⁵ První z nich recituje bývalý izraelský prezident Jicchak Navon, který zároveň říká, že judeošpanělština byl „velmi živý jazyk, plný písní a poezie“.¹⁹⁶ K druhé ukázce se ve filmu objevuje komentář, že se jedná o text napsaný v aramejštině, který se recituje na konci kajících modliteb; jelikož mu však lidé nerozumí, recitují ho v judeošpanělštině:

Je velmi tklivá. Že jsme si mnoho vytrpěli, že jsme jako synové v zajetí, a tak jako otec někdy potrestá syna výpraskem, ale pak se nad ním smiluje, tak se i my obracíme k Bohu, aby se nad námi smiloval a odpustil nám hříchy. Je to velmi srdceryvná modlitba. Kantoři v synagoze se častokrát při její recitaci rozplakali.¹⁹⁷

<p>Pojedli jsme, popili jsme, pochválen buď, Hospodine, že nám dáváš chléb k jídlu a vodu k pití, šaty k oblékání a dlouhý život ke konání dobrých skutků. Velký Bůh dává i těm nejmenším, čeho potřebují, ať je vše stále jen lepší a nikdy horší.</p>	<p>Mé srdce se kaje... Neodvrhuj nás od sebe... Pane náš na nebesích...</p>
--	---

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ Tamtéž.

Pochválen buď, Hospodine, každý den.	
---	--

Ve filmu *Po stopách ladina* lze judeošpanělštinu slyšet i v podobě vyprávění veselých báchorek či v rámci rozhlasového vysílání:

V amerických prezidentských volbách jasně zvítězil Ronald Reagan. Posloucháte ladino vysílání stanice Kol Jisrael z Jeruzaléma. Dobrý večer, milí posluchači, je právě tři čtvrtě na osm a posloucháte dnešní zpravodajskou relaci. Od mikrofonu vás zdraví Camelia Šacharová.¹⁹⁸

Režisér Perlov v dokumentu posbíral materiál kromě Jaffy a Jeruzaléma také v Tel Avivu a jeho poslední zastávkou bylo městečko Jehud mezi Tel Avivem a Lodem. V této lokalitě mluvila judeošpanělsky většina obyvatel, ale režisér si položil otázky, zdali judeošpanělsky budou v budoucnu mluvit i místní děti nebo vlivem smíšených sňatků zanikne. Ve filmu se objevuje, že šedesát až osmdesát procent místních obyvatelů byli původem Turkové a že judeošpanělsky se v Jehudu museli naučit také Aškenázové či Jemenci, aby mohli snáze žít a pracovat. Režisér zde zachytil každodenní konverzace jako např.:

„Ve dvanáct to bude hotové?“

„Bude.“

„Kolik to dělá?“

„Dohromady 82 liber.“¹⁹⁹

„Chcete to zastříhnout pod ušima rovně?“

„Ne. Jen o trochu, aby byly vidět lalůčky.“

„Dobrá.“²⁰⁰

„Mám obchod s nábytkem.“

„S nábytkem?“

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Tamtéž.

„Ano.“

„Obchody jdou dobře?“

„Ujde to.“²⁰¹

Jak vidíme, filmové titulky nabídly další zajímavý materiál přispívající do souboru českých překladů judeošpanělské orální poezie, konkrétně pět písní. Ačkoli se jedná o překlad z druhé ruky, v úplnosti zachycuje znění předlohy, již lze ověřit ve znění filmu, dostupném na internetu (viz pozn. 186). Překladatelka a hebraistka Magdalena Jehličková se věnuje uměleckému překladu v oblasti současné izraelské prózy, a tak i v ukázkách výše lze sledovat tendenci k uměleckému překladu („ráchá nožky v chladné vodě, hledí na ni, jak se čeří“ apod.) Analyzované prameny kvantitou sice nelze porovnávat s booklety k CD, nedochází zde však k žádným redukčním textu, shrnutím či výpustkám, jako jsme viděli výše. Kromě běžné praxe překladatelky to také může souviset se skutečností, že film se primárně zaměřuje na jazyk a jeho uživatele, sdělení v tomto jazyce, tedy judeošpanělštině, jsou proto ve snímku velmi důležitá, zatímco u nosičů CD jde primárně o požitek z hudby.

²⁰¹ Tamtéž.

6 Knižní překlady

Na následujících stranách se věnujeme judeošpanělštině v českých knižních překladech. Judeošpanělština dosud nebyla do češtiny převedena jako celá knižní publikace a prozatím zaujímá sekundární místo v překladech z jiných jazyků. I nadále se opíráme – podobně jako v předcházející kapitole – o překladatelskou analýzu Christine Nord a zasazujeme jednotlivá díla do širšího kontextu výchozí kultury. Kromě překladů z judeošpanělštiny citujeme také pasáže, které o tomto jazyku pojednávají, neboť je z důvodu okrajové přítomnosti tohoto tématu v české literatuře shledáváme nejen velmi zajímavými, ale vnímáme je také jako texty utvářející představu cílového, tedy českého čtenáře o sefardské kultuře.

6.1 Canetti, *Zachráněný jazyk*

Elias Canetti (1905–1994) byl německy píšící romanopisec a dramatik, jehož práce se zabývají davovou psychologií, psychopatologií moci a místem jednotlivce ve společnosti. Jeho expresionistický román *Zaslepení* vyšel v českém překladu již v roce 1936 (přeložila Zdenka Münzrová). Roku 1981 mu byla udělena Nobelova cena za literaturu.

Canetti se narodil v Bulharsku do sefardské rodiny. Němčina, v níž psal svá díla, byla jeho třetím jazykem po judeošpanělštině a angličtině, jíž si osvojil poté, co se s rodiči přestěhoval do Anglie. V roce 1913 se přestěhoval do Vídně, později studoval také v Curychu a Frankfurtu. V roce 1938 emigroval zpět do Anglie a věnoval se studiu davové psychologie související s fašismem. Tento zájem kulminoval esejí *Masa a moc* (v češtině vyšla poprvé roku 1994 v překladu Jiřího Stromšíka).²⁰²

Kniha *Zachráněný jazyk* (orig. *Die gerettete Zunge*) s podtitulem Příběh jednoho mládí vyšla v nakladatelství Carl Hanser Verlag roku 1977. Do češtiny byla přeložena v roce 1995 Jiřím Stromšíkem pro nakladatelství Hynek. Jedná se o první díl autobiografické trilogie, na něž navazují tituly *Pochodeň v uchu* a *Hra očí* (taktéž přeloženy Jiřím Stromšíkem). Kniha popisuje prvních šestnáct let spisovatelova života,

²⁰² BRITANNICA, Elias Canetti, online [cit. 2023-06-07]. Jiří Stromšík (nar. 1939) vystudoval germanistiku a bohemistiku v Olomouci. Poté působil na FF v Prešově a na FF UK. Roku 1985 nastoupil do nakladatelství Odeon. V rámci pedagogické a vědecké činnosti se věnoval literární teorii, baroku, romantismu, moderně a avantgardě nebo problematice překladu. V roce 1995 získal cenu Josefa Jungmanna, roku 1999 rakouskou Státní cenu pro překladatele beletrie a o devět let později českou Státní cenu za překladatelské dílo. CENTRUM KURTA KROLOPA PRO NĚMECKOU LITERATURU V ČECHÁCH, Prof. PhDr. Jiří Stromšík, CSc., online [cit. 2023-06-16].

resp. začíná jeho nejranější vzpomínkou z roku 1907, kdy mu v penzionu v Karlových Varech jeho chůva s milencem hrozí, že mu uříznou jazyk, pokud vyradí, že spolu mají poměr.²⁰³ Autor se postupně přesouvá z rodného města do dalších míst, kde do šestnácti let pobýval. Ohraničení času a místa děje nejlépe shrnuje samotný obsah knihy, rozdělený do pěti dílů: Ruščuk 1905–1911, Manchester 1911–1913, Vídeň 1913–1916, Curych – Scheuchzerova ulice 1916–1919, Curych – Tiefenbrunnen 1919–1921. *Zachráněný jazyk* rovněž zmiňuje otcovu smrt, ke které došlo, když Canettimu bylo sedm let, a následný vývoj velmi blízkého vztahu s matkou.²⁰⁴ Kniha končí stěhováním z Curychu do Německa, kterému se mladý Canetti ze všech sil brání, ale nic nezmůže.²⁰⁵

Judeošpanělština se v *Zachráněném jazyce* objevuje na rovině lexikální, a to především v prvním díle Ruščuk 1905–1911, tedy v pasážích popisujících kontext Canettiho rodiště. Canetti tento jazyk ovšem nenazývá judeošpanělštinou, nýbrž pouze španělštinou (orig. *das Spanisch*). Lingvistické zázemí jeho rodiny a okolí snad nejlépe vystihuje následující pasáž:

Moji rodiče spolu mluvili německy, když nechtěli, abych hovorů rozuměl. S námi dětmi a se všemi příbuznými a přáteli mluvili španělsky. To byla řeč běžného styku, nicméně byla to starobylá španělština, i později jsem ji často slýchal a nikdy jsem ji nezapomněl. Venkovské dívky v domě uměly jen bulharsky, a asi hlavně s nimi jsem se bulharštině naučil. Ale protože jsem nikdy nechodil do bulharské školy a v šesti letech jsem z Ruščuku odešel, brzy jsem tento jazyk zcela zapomněl. Všechny události oněch prvních let se odehrály španělsky nebo bulharsky. Později se mi převážná většina z nich přeložila do němčiny. Ve španělském znění ve mně zůstaly jen zvlášť dramatické děje, takřkajíc hrdelní případy a okamžiky největšího děsu [...].²⁰⁶

²⁰³ „Moje nejranější vzpomínka tone v červené. [...] ‚Ukaž jazyk!‘ Vyplážnu jazyk, muž sáhne do kapsy, vytáhne kapesní nůž, otevře ho a přiblíží čepel až těsně k mému jazyku. [...] V posledním okamžiku stáhne nůž zpátky a řekne: ‚Dnes ještě ne, až zítra.‘“ (CANETTI, *Zachráněný jazyk*, 1995, s. 9.)

²⁰⁴ „První měsíc po otcově smrti jsem spal v jeho posteli. Bylo nebezpečné nechat matku samotnou. Nevím, kdo přišel na myšlenku udělat ze mne strážce jejího života.“ (Tamtéž, s. 57.)

²⁰⁵ „Bránil jsem se proti stěhování všemi prostředky, ale matka nechtěla nic slyšet a vzala mě pryč. Curyšský ráj, jediná dokonale šťastná léta byla u konce. [...] Je ale pravda, že jsem pak zažil jiné věci než ty, které jsem znal z ráje. Je pravda, že jsem, jako první lidé, vznikl teprve vyhnáním z ráje.“ (Tamtéž, s. 406.)

²⁰⁶ Tamtéž, s. 19.

Judeošpanělské výrazy jsou v knize zvýrazněny buď uvozovkami (jednoduchými i dvojitými), nebo kurzivou. Jak níže uvidíme, překladatel formu zvýraznění v češtině mění. Jinak však plně zachovává znění předlohy, tedy přepisuje judeošpanělské pasáže v souladu s předlohou a překládá je pouze, pokud jsou přeloženy i v předloze (v ukázce ze s. 27 níže se tak například neděje, autor ponechává pouze judeošpanělský výraz, a překladatel tedy také).

Za zajímavé také považujeme zmínit, že Sefardy autor označuje výrazem „Španiolové“ (orig. *die Spaniolen*). Obojí je viditelné například v následujícím úryvku, kde je zároveň uvedena základní charakteristika této komunity očima autora včetně odkazů na orální poezii:

V průběhu staletí od jejich vyhnání se španělština, kterou mezi sebou mluvili, změnila velmi málo. Přešla do ní některá turecká slova, ale ta bylo možno jako turecká rozeznat a téměř vždy pro ně existovaly i španělské výrazy. První dětské písničky, které jsem slyšel, byly španělské, poslouchal jsem staré španělské *romances* [orig. ›*Romances*‹], ale to nejsilnější a pro dítě neodolatelné bylo španělské smýšlení. Na jiné Židy shlíželi Španiolové s naivní povýšeností, slovo, které bylo vždy nabitě pohrdáním, znělo *todesco* [orig. ›*Todesco*‹] a znamenalo německého nebo aškenázského Žida. Bylo nemyslitelné oženit se s ‚todeskou‘ [...]. Ale nešlo jen o obecnou diskriminaci. Mezi samými Španioly byly ‚dobré rodiny‘ [orig. ›*guten Familien*‹] [...]. Nejpyšnější výrok, který se dal o nějakém člověku slyšet, zněl „es de buena famiglia“, je z dobré rodiny [orig. ›*es de buena famiglia*‹, *er ist aus guter Familie*].²⁰⁷

V následující pasáži citujeme judeošpanělské výrazy, které se v knize objevují na úrovni samostatných slov, případně vět, a jejich překladatelská řešení.

Netrvalo pak dlouho a do brány se vřítel kdákající a strachem roztřesený muž v černých roztrhaných šatech, prchající před dětmi z ulice. Hnaly se za ním v houfu, křičely „Kako! Kako!“ a kdákaly jako slepice. Trhan se bál slepic, proto ho pronásledovaly. [...] „Kako la gallinica! Kako la gallinica!“ – „Kuře Kako! Kuře

²⁰⁷ Tamtéž, s. 12.

Kako!“ [orig. »*Kako la gallinica! Kako, la gallinica!*« – »*Kako das Hühnchen! Kako das Hühnchen!*«]²⁰⁸

Strýček Bucco, otcův nejstarší bratr, přišel na návštěvu, zvedl mě ze židličky a postavil na zem. Pak nasadil slavnostní výraz, položil mi dlaň na hlavu a řekl: „Yo ti bendigo, Eliachicu, amen!“ – „Žehnám ti, Eliášku, amen!“ [orig. »*Yo ti bendigo, Eliachicu, amen!*« – »*Ich segne dich, kleiner Elias, Amen!*«]²⁰⁹

Kvílení bylo stále hlasitější, slyšel jsem „madre mia querida! madre mia querida!“²¹⁰

První dětská písnička, kterou jsem se naučil, „Manzanicas coloradas, las que vienen de Stambol“ – „Červená jablíčka, ta jsou ze Stambulu“ [orig. »*Manzanicas coloradas, las que vienen de Stambol*« – »*Äpfelchen rote, die kommen von Stambol*«], končila jménem města Stambul [...].²¹¹

Prošli jsme mnoha místnostmi až do poslední, kde seděl v křesle dědeček [...]. „Li beso las manos, señor padre!“ řekla matka – „Líbám vám ruce, pane otče!“ [orig. »*Li beso las manos, señor padre!*« *sagte die Mutter* – »*Ich küsse Ihnen die Hände, Herr Vater!*«] Pak mne postrčila dopředu, neměl jsem ho rád a musel jsem mu políbit ruku.²¹²

Sám jsem jednou zaslechl, jak dědeček Arditti říká, netuše, že poslouchám: „Es mentiroso“ – „Je lhář“ [orig. »*Es mentiroso*« – »*Er ist ein Lügner*«].²¹³

Bylo tam naskládáno naštípané dříví, vedle ležela sekera, Armén tam nebyl, zvedl jsem sekeru a drže ji rovně před sebou, kráčel jsem dlouhou cestou zpátky na zahradní dvůr, na rtech vražednický zpěv, který jsem neustále opakoval: „Agora vo matar a Laurica! Agora vo matar a Laurica!“ – „Ted' Lauricu zabiju! Ted' Lauricu

²⁰⁸ Tamtéž, s. 17.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 26.

²¹⁰ Tamtéž, s. 27.

²¹¹ Tamtéž, s. 30.

²¹² Tamtéž, s. 32.

²¹³ Tamtéž, s. 39-40.

zabiju!“ [orig. »Agora vo matar a Laurica! Agora vo matar a Laurica!« – »Jetzt werde ich Laurica toten! Jetzt werde ich Laurica toten!«]²¹⁴

[Dědeček] ovládal pouze aramejské písmo, kterým se psala starobylá španělština, a noviny četl jen v této řeči. Jmenovaly se ‚El Tiempo‘, ‚Čas‘, a ‚La boz de la Verdad‘, ‚Hlas pravdy‘ [orig. ›El Tiempo‹, ›Die Zeit‹, und ›La Boz de la Verdad‹, ›Die Stimme der Wahrheit‹], byly sázeny hebrejským písmem a vycházely, tuším, jen jednou týdně.²¹⁵

Vyslechl jsem to varování tolikrát, že jsem byl už na strýčkův výbuch zvědavý a čekal jen, kdy přijde. [...] „Ladrones!“ vykřikl náhle. „Ladrones! Myslíte si, že nevím, že jste všichni zloději!“ Španělské slovo „ladrones“ zní mnohem pádněji než „zloději“, asi jako „zloději“ a „lupiči“ dohromady [orig. »Ladrones!« *schrie er plötzlic*. »Ladrones! Glaubt ihr, ich weiß nicht, daß ihr alle Diebe seid!« *Das spanische ›ladrones‹ klingt viel wuchtiger als ›Diebe‹, etwa so wie ›Diebe‹ und ›Räuber‹ zusammen*].²¹⁶

Judeošpanělština však není jediný jazyk, který se mimo němčiny v díle vyskytuje; na s. 98-99 rovněž nalezneme např. angličtinu. V tomto případě však překladatel text převádí i do češtiny, přestože v předloze se objevuje pouze anglická verze:

Byl v ní jeden překrásný verš: „Jerusalem, Jerusalem, hark how the angels sing!“ – „Jeruzaléme, Jeruzaléme, slyš, jak andělé zpívají!“ [...].

6.2 Gauß, *Vymírající Evropané*

Karl-Markus Gauß (nar. 1954) je rakouský esejista a literární kritik. Jeho díla spadají do oblasti etnografie a cestopisné literatury (jako například zde pojednávaná kniha *Vymírající Evropané*) a sbírek esejí (*Evropská abeceda*). Zaměřuje se na důležitost literatury psané v méně známých evropských jazycích. Rovněž je šéfredaktorem časopisu *Literatur und Kritik* (vychází v Salzburgu).

²¹⁴ Tamtéž, s. 49.

²¹⁵ Tamtéž, s. 132-133.

²¹⁶ Tamtéž, s. 151.

Dílo *Vymírající Evropané* s podtitulem Putování za Sefardy do Sarajeva, za Němci do Kočevje, za Arbereši, za Lužickými Srby a Arumuny vyšlo v roce 2001 ve Vídni pod názvem *Die sterbenden Europäer*. Z německého originálu bylo do češtiny přeloženo o dva roky později Zlatou Kufnerovou.²¹⁷ Jak napovídá podtitul knihy – který koresponduje s rozdělením do kapitol dle jednotlivých menšin –, Sefardům je věnována první část díla. Autor začíná vyprávěním o sarajevské židovské obci a o vyhnání Židů ze Španělska roku 1492. V úvodní pasáži se rovněž zabývá jazykem Sefardů a s tím spojenou terminologií. Judeošpanělské výrazy jsou v textu konzistentně zvýrazněny kurzivou.

Dlouhou dobu bývalo Sarajevo opěvovaným střediskem Sefardů [orig. *Sephardim*], oněch Židů, kteří byli v roce 1492 vyhnáni ze Španělska zbožným králem Ferdinandem a jeho ctnostnou chotí Isabelou, rozprchli se do světa a ve značném počtu se usadili na Balkáně. *Jerušalajim chico*, malý Jeruzalém [orig. »*Yerusalayim chico*«, *Klein-Jerusalem*], nazývali toto město po staletí židovští obyvatelé [...]. Když přistěhovalci museli opustit svou vlast, směli si s sebou vzít jen tolik, co každý sám unesl, avšak drahocennější než všechny světské statky byl jazyk, který si přinesli ze Španělska [...]. Pro tento jazyk, jímž později komunikovali maročtí a řečtí, egyptští a dalmatští obchodníci v přístavních městech, existují různá jména: nejrozšířenější je *ladino*, kromě toho se tento jazyk nazýval také *judeo-español*, *romance* nebo *judezmo* [orig. *Ladino ist der verbreitetste, Judeo-Español ein anderer, aber auch Romance oder Ğudezmo waren und sind gebräuchlich*]. [...] Dnes je *ladino* pro básníky a jazykovědce „živým muzeem španělštiny“ [orig. »*lebendes Museum des Spanischen*«], a toho, kdo jím prochází, může obohatit poetickou zkušeností. Když argentinský básník Juan Gelman v roce 1980 musel uprchnout před diktaturou plukovníků, našel útočiště nejen v Mexiku, ale také v řeči svých předků, kteří kdysi pro záchranu života také museli prchat, v sefardštině [orig. *im Sephardischen*], již si v exilu osvojil a začal v ní psát básně.²¹⁸

²¹⁷ Zlata Kufnerová (nar. 1935) vystudovala slavistiku na FF UK. Věnuje se především slavistice a teorii překladu, také působila v redakcích několika periodik či jako vědecká pracovníce Kabinetu cizích jazyků a Ústavu pro jazyk český Akademie věd. Překládá z angličtiny, bulharštiny, makedonštiny, němčiny a ruštiny prózu, poezii, populárně-naučnou literaturu i encyklopedie. Rovněž je autorkou učebnic bulharštiny. DATABÁZE ČESKÉHO UMĚLECKÉHO PŘEKLADU, Zlata Kufnerová, online [cit. 2023-04-19].

²¹⁸ Gauß, *Vymírající Evropané*, 2003, s. 10-11.

K tématu vyhnání se autor obloukem vrací ke konci svého vyprávění. Následující pasáž zmiňuje i tradovanou legendu o tom, že si Sefardé při odchodu ze Španělska ponechali klíče od svých domů, které se pak dědily z generace na generaci. Údajně si rodiny toto dědictví uchovaly dodnes a klíče do starých domů stále pasují.

Není důležité, zda tak staré zámky a klíče vůbec existují, nýbrž to, že se o nich, a tedy o Španělsku, otčině, která své nejvěrnější děti zapudila, stále ještě mluví. „*Asta quando este amargo estado?*“ Jak dlouho ještě tento trpký stav potrvá? říká se v jedné sefardské básni [orig. »*Asta quando este amargo estado?*« – *Bis wann dieser bittere Zustand, wie lang wird er dauern? heißt es in einem sephardischen Gedicht*]. První Židé ze Sarajeva byli současně posledními Židy ze Španělska. Když byli v letech 1941 a 1942 Židé veřejně týráni, [...] mnozí doufali, že se jich Španělsko ujme. Ve Španělsku se však právě dostal k moci generál Franco [...].²¹⁹

Ve druhé části první kapitoly Gauß popisuje sarajevský židovský hřbitov. Nejprve se věnuje náhrobkům Aškenázů a zmiňuje jména jako Farkas, Brocziner, Prohaska či Rothkopf. Následuje popis četnějších sefardských náhrobků se jmény Kampos, Montiljo, Tolentino, Brazil-Levy nebo Papo. Cituje také jeden konkrétní nápis:

Když jsme pomalu sestupovali hřbitovem, narazili jsme na hezký pomník, na němž byl 160 let starý nápis v ladinu, věnovaný truchlícími dětmi zesnulé matce, která po celý život nevyznávala jinou spravedlnost než odpuštění a jiný zákon než lásku: „*Madre que non conoce / otra justicia que el perdon / ni mas ley que amor.*“ [orig. *die zeitlebens keine andere Gerechtigkeit als das Verzeihen und als einziges Gesetz die Liebe kannte: »Madre que non conoce/otra justicia que el perdon/ni mas ley que amor.«*]²²⁰

Gauß ve svém cestopisu naráží i na sefardskou poezii, a to konkrétně v pasáži týkající se holokaustu. V překladu je zachován přepis z judeošpanělštiny, kde si lze všimnout ženského rodu v prvním verši „*asolada*“. Vzhledem k asonantnímu rýmu se samohláskou „o“ v dalších třech verších se snad jedná o překlep v předloze; překladatelka převádí

²¹⁹ Tamtéž, s. 37-38.

²²⁰ Tamtéž, s. 15.

mužským rodem „sám“, který vyplývá také z kontextu. V němčině není asonantní rým zachován, stejně tak se nerýmuje ani česká verze.

Sefardský básník Ham Mordechaj Konforti napsal v roce 1948 v jedné elegii:

*I jo me topo muy asolada
I de toda mi familija dezbarasado
No aj muzer, no aj izas ni jernos
No aj ermanas, no aj ermanos.*

*A tak jsem zcela sám
Oloupen o celou svou rodinu
Nemám ženu, dcery ani zetě
Nemám sestry, ani bratry...*

[orig. *Und so bin ich völlig einsam
Meiner ganzen Familie beraubt
Keine Frau habe ich, keine Töchter noch Schwiegertöchter
Keine Schwestern habe ich und keine Brüder...*]

6.3 Kraus, *Obchodník se sny*

Ota Kraus (1921–2000) byl rodák z Prahy, který mezi lety 1942–1945 prošel koncentračními tábory Terezín, Osvětim-Březinka a Schwarzheide. Své prožitky z Osvětimi, kde působil jako vychovatel v dětském bloku, vylíčil v knize *Země bez Boha*, jež vyšla roku 1948 v Praze. O rok později emigroval se svou manželkou Ditou²²¹ do Izraele; nejdříve pracovali v kibucu, Ota Kraus se následně stal učitelem angličtiny a literatury na střední škole. Román *Vítr z hor* o prvních letech v „zaslíbené zemi“ napsal ještě česky (vyšel roku 1991 v nakladatelství Kanzelsberger), později se rozhodl pro angličtinu jako literární jazyk. Právě v angličtině Ota Kraus zpracoval ještě jednou jak téma dětského bloku v Osvětimi, tak zkušenosti z prostředí kibucu. K prvnímu ze

²²¹ Osud Dity Krausové (roz. Polachové) inspiroval španělského novináře Antonia G. Iturbeho k napsání románu *La Bibliotecaria de Auschwitz* (2012), který vyšel česky roku 2013 pod názvem *Osvětimská knihovnice* v překladu Štěpána Zajace.

zmíněných námětů se autor vrátil v románu *Můj bratr dým*, který vyšel v českém překladu Pavla Stránského již roku 1993, tedy o rok dříve než původní, anglická verze v Izraeli (*The Painted Wall*). V témže roce se český čtenář dočkal ještě jednoho Krausova románu, tentokrát humorného díla o poměrech v izraelském kibucu *Vepři ve při* (vyšlo rovněž v překladu Pavla Stránského).²²²

Překlady zde pojednávané knihy *Obchodník se sny a jiné galilejské povídky* (orig. *The Dream Merchant and Other Galilean Stories*, 1991) se autor již nedožil, neboť byla vydána až roku 2009 v nakladatelství Sefer. Jako překladatelka je podepsaná Dita Adlerová; právě takový pseudonym má Dita Krausová v knize *Osvětimská knihovnice*. Kniha je rozdělena do sedmi povídek: *Obchodník se sny a marným toužením*, *Světlo*, *Proč nebyl svět dosud spasen*, *Zacharias*, *Ikona*, *Kabát*, *Zub*. V závěru knihy je doplněn Slovník méně známých pojmů, ve kterém figurují termíny hebrejského/aramejského původu jako *bar micva*, *halacha*, *sofer* a podobně. Pro tuto práci jsou relevantní pojmy:

autodafé	inkviziční rozsudek nad tzv. kacíři ve středověkém Španělsku
Marranos	Židé, kteří za španělské inkvizice přijali křesťanskou víru
reconquista	opětné dobytí Španělska na Maurech
Sefardim	Židé odvozující svůj původ od předků, kteří žili ve Španělsku a Portugalsku, odkud byli vyhoštěni (1492–1497) ²²³

První povídka v knize – *Obchodník se sny a marným toužením* – se odehrává v Izraeli a odkazuje také na Turecko. Hlavními postavami jsou Estrugo a Ziva:

Zažívala nějaké šatstvo, zatímco on seděl u krbu a brnkal na struny kytary, kterou koupil na jedné ze svých tajemných cest do města. Naučil ji píseň, baladu o třech sestřích, ale byla ve španělštině, a tak jí musel text přeložit:

*Tres hermanitas eran,
Tres hermanitas son,
Las dos estan casadas,
La chica en perdición.*

²²² INSTITUT TEREZÍNSKÉ INICIATIVY, Ota B. Kraus, online [cit. 2023-08-22].

²²³ KRAUS, *Obchodník se sny*, 2009, s. 203-205.

„Byly tři sestry, dvě se vdaly, ale ta nejmladší byla prokletá.“²²⁴

V Hazor Glilith žila stará žena, šeredná babizna z Maroka, jménem Armanda Bracha, které lidé v Hazoru říkali La Bruja, čarodejnice.²²⁵

Po večerech sedával Estrugův tatínek s jiným Řekem a mluvili o ulicích, o přístavu a o židovské čtvrti v Saloniki, a také o svých příbuzných v Americe, až měl slzy v očích. Tu a tam položil svou velkou rybářskou ruku na chlapcovu hlavu a zhluboka vzdychl. „Estrugo, Estrugo,“ mluvil k němu v ladino, „ty to mezi obchodníky dotáhneš daleko, protože já tě pošlu do francouzské školy.“²²⁶

[Estrugo] uměl vyprávět vtipy, dovedl tančit tango a občas na večírku zahrál i na kytaru a zazpíval španělskou píseň.

Por que llamas, blanca mia

*Por que llamas, blanca flor.*²²⁷

„Proč voláš, bílá dívko, proč voláš, bílý květe.“ Tleskali mu a jeho zpěv se jim líbil, protože měl dobrý hlas a ve slovech písně byl slyšet židovský folklor.²²⁸

[Otec mluví na syna Estruga] „Jsm zrovna tak dobří jako oni,“ řekl mu v ladino, „a já doufám, synu, že se dnes v noci za tebe nebudu muset stydět.“²²⁹

²²⁴ Tamtéž, s. 16. Tato píseň se objevuje taktéž v nalezených pramenech k překladům orální poezie (viz Přílohu ke kapitole 5), a to konkrétně ve dvou bookletech k CD – *Krajina želobudná* (Kvinterna) a *Písně sefarditů* (Daniela Demuthová a Rudolf Měřinský). Prvně zmíněný booklet přepisuje originál jako: „Tres hermanicas eran, / tres hermanicas son. / Las dos eran cazadas, El amor! / La chica'a perdición.“ A překládá: „Byly tři sestry – dvě provdané, třetí ale k ztracení.“ Druhý zmíněný nosič neobsahuje přepis, pouze překlad: „Byly jednou tři sestřičky, / bílé jako růže, ó větvičky v květu. / Dvě z nich byly vdané, / třetí otec poslal se studem na Rhodes!“

²²⁵ KRAUS, *Obchodník se sny*, 2009, s. 19.

²²⁶ Tamtéž, s. 27.

²²⁷ Domníváme se, že by se mohlo jednat o stejnou píseň pojednávanou dříve v kapitole 5 k orální poezii (viz oddíl 5.4.4). Zde však dochází k záměně sloves *llamas* („voláš“) s *llorax* („pláčeš“) a zájmena *mia* („má“) s podstatným jménem *niña* („dívka“).

²²⁸ KRAUS, *Obchodník se sny*, 2009, s. 28.

²²⁹ Tamtéž, s. 30.

Na uvedených příkladech lze vidět, že kniha rozlišuje mezi užitím pojmenování „španělština“ a „ladino“. Tam, kde je užit výraz „španělština“, se skutečně jedná o text, který se shoduje s dnešní, moderní španělštinou (s výjimkou přízvuků, které chybí u slov *estan – están; por que – por qué; mia – mía*). V prvně uvedené písni, která se obsahově shoduje s písní nalezenou v pramenech k orální poezii,²³⁰ nalezneme dokonce sufix deminutiva *-ita*, tedy *hermanas* (sestry) – *hermanitas* (sestřičky), užívání současnou španělštinou, přestože v námi nalezených pramenech k orální poezii judeošpanělština zdrobňuje na sufix *-ica*, případně *-ika* (*chiquiticos*).²³¹ Pokud se autor vztahuje k judeošpanělštině, dovysvětluje „řekl mu / mluvil k němu v ladino“ a pokračuje v angličtině/češtině. Judeošpanělština se tak v textu vlastně nevyskytuje a španělština je přeložena z druhé ruky, tedy skrze anglickou verzi příslušných pasáží. Tuto tezi však zakládáme pouze na překladovém textu, neboť v tomto případě nebylo možné získat předlohu jako u dvou předcházejících knižních překladů.

Kromě první povídky je španělština zastoupena i v poslední povídce Zub, která se odehrává v Izraeli a jednou z hlavních postav je zubař, sefardský Žid, která má zároveň předky v Latinské Americe.

„My Židé,“ oči Bautisty Maldonada Savariega se zableskly, „my Židé čekáme na Mesiáše už tři tisíce let.“

„Kteří Židé?“ zarazilo mě, že mluví o sobě jako o Židovi.

„Vy a já samozřejmě,“ řekl aztécký zubař a zvedl své šikmé oči od knihy. „Neslyšel jste nikdy o *Hijos de Hebreos*, synech Hebrejců?“

„Je to dlouhá a ošklivá historie. Po reconquistě a vyhnání Židů ze Španělska se někteří z nich usadili v Egyptě nebo v Cařihradě mezi Turky [...]. Neexistuje *limpiezia del sangre*, čistota krve, ale zajisté existuje *limpiezia del spirito*,²³² čistota ducha. [...] Já osobně jsem potomek Manuela Bautisty Pereza, který zemřel v *autodafé* v hlavním městě Peru Limě v lednu 1639.“²³³

²³⁰ Viz pozn. 224.

²³¹ Viz přepis v pozn. 224 či text písně *Por que llorax* v oddílu 5.4.4.

²³² V dnešní španělštině by bylo správně *limpieza de sangre* a *limpieza del espíritu*. Zubař je také označován výrazy *dentista* y *ortodontista* namísto *dentista* y *ortodoncista*.

²³³ KRAUS, *Obchodník se sny*, 2009, s. 193-194.

Španělština (judeošpanělština?) však není jediný sekundární jazyk objevující se v textu a charakterizující jednotlivé postavy. Pro ilustraci níže citujeme příklady z italštiny a turečtiny (povídka Světlo), arabštiny (povídka Zacharias) a hebrejštiny (povídka Ikona).

Kromě toho se ty vesnice podobaly jedna druhé, byly chudé a plné prachu, s romanticky znějícími jmény, tmavookými dívkami a houfem nepřiliš čistých *bambinos*.²³⁴

Když jsme útočili na *spahi*, což jsou turčtí jezdcí, nepohlédl jsem na *jebely*, obyčejné pěšáky, a soustředil jsem se v jediném okamžiku na jediného Turka, a pak teprve na druhého a na dalšího.²³⁵

Badawiové byli muslimové a modlili se pětkrát denně s obličejem obráceným k Mekce. S křesťanským mnichem vycházeli dobře, protože byl muž Boží a *hakim* a není Boha kromě Alláha, ať ho jmenuje každý, jak chce.²³⁶ [...] Před rozbřeskem sestoupily do průrvy dvě badawijské děti a pozorovaly, jak spí s rukama a nohama ukrytýma pod řeholním rouchem. Dřepěly v porosené trávě, protože mnich byl *sufi*, svatý muž, a *hakim*, a styděly se ho rušit při odpočinku.²³⁷

Není pochyby o tom, že je to modla. Vždyť visela v kostele a ještě je cítit myrhou a pohanským kadidlem. A tím, že visela v pravoslavném kostele, je to ještě horší, protože není větších nepřátel Židů, než jsou řečtí katolíci, snad jen s výjimkou německých nacistů. Na druhé straně je pravděpodobné, že postava je archanděl Michael, soudě podle jeho lněného roucha, inkoustového rohu u pasu a měděného lesku pozadí. Takže je to, jako tolik věcí v naší pozemské existenci, ambivalentní, tedy dvojsmyslné, *sitra di jemina*, což znamená od Boha, a zároveň *sitra di smola*, dílo d'áblovo.²³⁸

²³⁴ Tamtéž, s. 47-48.

²³⁵ Tamtéž, s. 64.

²³⁶ Tamtéž, s. 119.

²³⁷ Tamtéž, s. 126.

²³⁸ Tamtéž, s. 150-151.

6.4 Samokovlija, *Šalomounova pečeť*

Výbor z povídek Isaka Samokovliji (1889–1955) *Šalomounova pečeť* vyšel v roce 1989 v nakladatelství Odeon (edice Světová četba). Samotnému překladu předchází medailonek autora sepsaný překladatelem Dušanem Karpatským.²³⁹

Jugoslávský prozaik a dramatik. Pocházel z rodiny španělských židů-sefardů, kteří po vyhnání ze Španělska koncem 15. století našli útočiště v osmanské říši. Narodil se v městečku Goražde, vystudoval sarajevské gymnázium a vídeňskou lékařskou fakultu. Jako medik a lékař prožil na frontě část první světové války [...]. Debutoval až v 38 letech prvními povídkami a r. 1929 vydal svou první a nejlepší knihu *Od proljeća do proljeća* (*Od jara do jara*) s vitalisticky laděnými záběry rodného Podriní, ale zejména s moderně realisticky koncipovanými příběhy ze života chudých sarajevských židů-sefardů, usilujících o „ždibíček štěstí v životě“, jejichž svět jugoslávské literatury vůbec objevil. Oběma tematickým okruhům zůstal věren i v knize *Pripovijetke* (1936, *Povídky*) a vrátil se k nim z jiného úhlu pohledu i po druhé světové válce, už s tragickým vědomím, že sarajevští sefardi navždy zmizeli ve vyhlazovacích táborech a plynových komorách. Na fašistická zvěrstva reagoval povídkou *Prazničko veče* (1945, *Sváteční večer*) i prózami nedokončeného cyklu tzv. *Davokových vyprávění* (posmrtně v knize *Nemiri*, 1956, *Nepokoje*). Jako dramatik dosáhl největšího úspěchu dramaturgií vlastní povídky o vášnivě cikánci *Hanka* (1931).

²³⁹ Dušan Karpatský (1935–2017) byl literární historik, bohemista a překladatel ze slovanských jazyků, především ze srbochorvatštiny. Vystudoval češtinu a srbochorvatštinu na FF UK a následně se stal pedagogem a redaktorem Československého rozhlasu a periodik *Plamen* a *Sešity pro mladou literaturu*. Mezi češtinou a srbochorvatštinou překládal oběma směry; chorvatským čtenářům tak zpřístupnil např. díla Václava Havla, Vladimíra Holana či Jana Patočky. Roku 2016 byl uveden do síně slávy Obce překladatelů. Vzhledem k tématu této práce shledáváme zajímavým, že se Dušan Karpatský narodil jako Dušan Rosenzweig. V roce 2015 ke svému židovskému původu uvedl: „Narodil som sa v Trebišove 28. 2. 1935 ako Dušan Rosenzweig. Zmena priezviska je zaznačená v matrike (pokial' viem). Priezvisko mama dala zmeniť po druhej svetovej vojne, ktorú sme prežili v Sepekove u Tábora, domovskej obci mojho otca, ktorého Slovenská republika v máji 1939 vyhnala jako Čecha a Žida a ktorý o rok zomrel. Mama, Slovenka z Užhorodu, ho neskôršie (koncom októbra) nasledovala [do Čiech] aj so svojimi dvoma synmi, 4-ročným Dušanom a 2-ročným Petrom.“ KATEDRA JIHOSLOVANSKÝCH A BALKANISTICKÝCH STUDIÍ FF UK, Zesnul Dušan Karpatský, online [cit. 2023-05-25].

V následující předmluvě nazvané *Básník sefardského Sarajeva* Karpatský argumentuje, proč je vydání Samokovlijova výboru v češtině tak důležité, a odkazuje na v této práci také pojednávanou knihu *Sarajevo, město poezie*:

Je to kniha obsažná a bohatá, ale přesto v ní jeden velký básník Sarajeva chybí. Nebo přesněji: je tu o něm řeč,²⁴⁰ ale nejsou tu jeho texty, protože svou „poezii Sarajeva“ psal prózou. [...] v Sarajevu, městu poezie o něm říká jeho nejproslulejší krajan a kolega Ivo Andrić, že je to „jeden z nejlepších bosenských spisovatelů, autor harmonický a navýsost lidský“.²⁴¹

Karpatského předmluva dále shrnuje dějiny sefardských Židů, a to od zboření Druhého chrámu v Jeruzalémě až po holokaust.

Rodné jméno Isaka Samokovliji odkazuje jednoznačně k starozákonní biblické tradici, jeho příjmení upomíná na bulharské město Samokov jihovýchodně od Sofie, odkud Isakovi předkové přišli do Bosny. Nazývali se vlastně Los Samokovlis a španělská podoba jejich nového rodového jména naznačovala, že patří k té části židů, kteří po druhém rozboření jeruzalémského chrámu [...] našli útočiště na Pyrenejském poloostrově [...]. Sžili se s prostředím této diaspory natolik, že se jim španělština stala mateřským jazykem, a zůstala jim dokonce i po roce 1492, kdy Španělé vítězně ukončili svou takzvanou reconquistu [...].²⁴²

Karpatský věnuje v předmluvě zvláštní pozornost sefardské přítomnosti na Balkáně a uvádí, že do Sarajeva přišli sefardští Židé nejpozději roku 1565, kdy lze v místních dokumentech najít záznam o prvních patnácti židovských rodinách. K roku 1581 je v Sarajevu doložena první synagoga a o dvě stě let později už má Sarajevo tisíc sto židovských obyvatel.

²⁴⁰ Isak Samokovlija je průvodcem v kapitole *Ulice mrtvých Židů* (TAHMIŠČIĆ [ed.], *Sarajevo*, 1971, s. 232-239), kde prochází místy svého dětství. „Tady bydleli moji přátelé z mládí. Tady jsme si na ulici hrávali. Ženy sedávaly na zápražích. Povíдалo se, zpívalo. Teď je všechno jako mrtvé. [...] Ty, co tu žili, dávno pozabíjeli. Skoro všichni v těch letech hrůzy zmizeli: odvlékli je, poslali do koncentráku, zastřelili, zaživa spálili v krematoriu,“ jsou některé ze Samokovlijových replik; tamtéž, s. 234.

²⁴¹ SAMOKOVLIIJA, *Šalomounova pečeť*, 1989, s. 9.

²⁴² Tamtéž, s. 9-10.

Do nové vlasti si sefardi přinesli zvyky a obyčeje z předchozí španělské diaspory a spolu s jazykem si až do nejnovější doby uchovali i písně, romance a přísloví z dávných dob před Cervantesem. [...] Až do konce osmanské nadvlády v Bosně a Hercegovině a začátku rakousko-uherské okupace v roce 1878 žili však sarajevští židé více méně izolováni a uzavřeni do sebe. „Tenký závěs, avšak pevnější než zed“ (řeceno s Andrićem), za kterým byli skryti,²⁴³ představovaly hebrejské písmo a španělština v podobě, jíž se říká ladino. Zvláštní hranaté písmo pravlasti a „mateřsky-macešský“ jazyk předchozí vlasti znamenaly, opět podle Anrićových slov, „prostředek sebezáchovy a nezbytné izolace jako dvě šifry v dlouhém a těžkém zápase jejich života“.²⁴⁴

Jak píše Karpatský, „prostředek sebezáchovy“ přestává fungovat v momentě nástupu habsburské nadvlády, kdy Židé začínají používat srbochorvatštinu. Skutečně přervání sefardské tradice na Balkáně však souvisí s druhou světovou válkou, kdy zemřely více než dvě třetiny z třinácti tisíc sarajevských Židů: mezi devíti tisíci sarajevskými oběťmi bylo sedm tisíc pět se židovských; tisícovka Židů se účastnila národně osvobozenického boje proti fašismu. Dnes Sarajevo čítá sotva deset procent svého předválečného židovského obyvatelstva. Karpatský opět cituje Ivo Andriće, který mluví o sefardském sarajevském hřbitově nad řekou Miljackou jako jediné památce na bosenské sefardské Židy:

Avšak těžké náhrobní kameny tohoto hřbitova a nápisy na nich [...] blednou stále víc [...]. A mrtví v těchto hrobech jsou dvojnásob mrtví a sami, poněvadž nemají mezi živými příbuzné a blízké, kteří by je navštěvovali. Ještě šťastná okolnost [...], že sefardské společenství Bosny a Hercegoviny dalo naší literatuře takového hodnotného autora, a tak zůstalo v jeho díle uchováno se všemi svými podstatnými vlastnostmi.²⁴⁵

Kromě zmíněného medailonu autora, předmluvy o historii sefardských Židů a následné podrobné biografie sepsal Dušan Karpatský na závěr povídkového výboru také slovníček cizích výrazů v hebrejštině, turečtině, perštině, arabštině, španělštině, řečtině, tatarštině, ladino, aramejštině a italštině (s. 365-369). Pro nás jsou relevantní následující výrazy:

²⁴³ Viz pojem *textos aljamiados* výše, s. 23-24.

²⁴⁴ SAMOKOVLIIJA, *Šalomounova pečet'*, 1989, s. 11.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 13.

asno (špan.) – osel
asuerico de quince años (špan.) – Asuerikovi je patnáct let
I salud i vidas (lad.) – Přeji vám zdraví i život (odpověď na pozdrav)
Ižo de una parchanta preto (lad.) – Zatracený parchante
Ja veremos (lad.) – Uvidíme
korača (lad.) – mošna, v níž španělští židé nosí talit (viz) a modlitební knihu
la komadre (lad.) – porodní bába
la roja (špan.) – zrzka
lokezesto (lad.) – co je to
los malachim ke lo gvarden (lad.-hebr.) – andělé necht' jej ochraňují
maráni (špan.) – marranos, pokřtění židé a Maurové ve Španělsku, kteří přijali křesťanství pod nátlakem inkvizice, ale tajně zůstali věrni původní víře
novio (špan.) – ženich
O que relumbror de novia hermosa (špan.) – Ó jak je zářivá krásná nevěsta
pastel (lad.) – masový koláč
tio, tia (lad.) – strýc, teta

Z překladatelem sepsaných paratextů lze usuzovat na jeho velkou osobní motivaci k překladu výboru, která souvisí jak se zájmem o srbochorvatskou literaturu, tak snad i se zájmem o sefardskou historii, jíž věnuje velký prostor, především jejím dvěma největším tragédiím. Zároveň se v souvislosti s překladatelovou předmluvou musíme vrátit k otázce etiky překladu/překladatele, když Karpatský v úvodu argumentuje, proč je důležité převést Samokovlijovo dílo – které stálo stranou pozornosti – do češtiny.

Šalomounova pečeť je rozdělená do dvou knih. První kniha obsahuje povídky Rafův dvůr; Žid, který se v sobotu nemodlí; Mirjaminy vlasy; Kadiš; Od jara do jara; Gavriel Gaon; Nosič Samuel; Šalomounova pečeť; Simcha. Druhá kniha čítá čtyři povídky: Drina; Hýkání ze Zlokosu; Hanka; Červené jiřiny. Dále citované judeošpanělské pasáže se vyskytují pouze v první knize.

Pak pomalu pozdravil: „Dobré jitro!“ a šjor Leon odpověděl zeširoka a spokojeně: „I salud i vidas. Přeju vám zdraví a život. Jak se vám daří, tio-Rafo? [orig. *Onda*

*polako rekne: ‚Dobro jutro‘, a šjor-Leon odvrati široko i zadovoljno: ‚I salud i vidas! Kako ste, tijo-Rafo?’*²⁴⁶

Tu sebou trhl, chytil se rukou za boky, odkašlal si, mávl rukou a hlasitě vykotal: „Bueno! Bueno! Ja veremos!... Dobře, dobře, však uvidíme.“ [Orig. *Bueno! Bueno! Ja veremos!... Dobro, dobro! Vidječemo!*]²⁴⁷

Mirjama začala ječet. Hokynář Davo vykoukl z krámu, aby viděl, co se děje, a zpoza rohu vylítla, celá bledá, Rena, Mirjamina matka. „Prase zatracený! Ižo de una parchanta preta!“ křičela a lomila rukama. „Koukněte, lidičky, co mi udělal s dítětem! Hrom aby tě zabil, uličníku!“ [orig. – *Svinjo! viče i lomi ruke. – Gledajte što mi učini od djeteta! Dabogda krepo!*]²⁴⁸

„Los malachim ke lo gvarden... andělé at’ ho opatrují,“ zašeptala Saruča jako modlitbu a začala se chystat ke spánku.²⁴⁹

A už podesáté opakovala svatební píseň: *O que relumbror de novia hermosa... Zazpívala tu píseň ze všech sil [...] [orig. „O que relumbror de novia ermosa...“ Pjevala je, ljuljala se i zanosila sama ovom pjesmom]*.²⁵⁰

Všechno to o pradleně Hanuče by měli časem slyšet i švec Santo a Klaruča zvaná „la komadre“, i rabi Moša [...].²⁵¹

„Buenas nočes, tia Hanuča! Dobrý večer.“ Tak ji vždy zdraví a hlas má vlídný, protože siňora Rachela je dobrá žena.²⁵²

Vysoko nad dvory se nesla píseň:

²⁴⁶ Tamtéž, s. 40 (Rafův dvůr).

²⁴⁷ Tamtéž s. 42.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 68 (Mirjaminy vlasy).

²⁴⁹ Tamtéž, s. 76. U této povídky (Kadiš) se nám nepodařilo dohledat předlohu stejně tak jako u povídky Gavriel Gaon, na niž odkazujeme v pozn. 251 a 252 níže.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 99 (Od jara do jara).

²⁵¹ Tamtéž, s. 150 (Gavriel Gaon).

²⁵² Tamtéž, s. 170 (Gavriel Gaon).

*Yo pasí por la tu guerta,
Tu estavas en la puerta.
Te saludí, te fuites,
Esto no me se aresenta.
(Prošel jsem kolem tvé zahrádky,
Ty jsi tam stála za vrátky.
Pozdravil jsem, ty utekla.
Nijak mi to nejde do hlavy.)*²⁵³

Zatímco u třech předchozích pramenů jsme shledali, že překlady z judeošpanělštiny jsou překlady z druhé ruky, přičemž překladatelé převádějí text, který je z judeošpanělštiny již v originále převeden do němčiny/angličtiny, a pokud tak autor sám nečiní, judeošpanělské pasáže nepřekládají, v případě *Šalomounovy pečeti* nacházíme stejný postup až na poslední ukázkou písně. Její překlad jsme v předloze nenalezli a Dušan Karpatský jej uvádí do závorky převedený pro českého čtenáře, a to způsobem splňujícím normu uměleckosti (rým, slabiky ve verši).

6.5 Semelová, *Láska pro začátečníky*

Knihy Nava Semel *Láska pro začátečníky* se zcela vymyká korpusu nalezených pramenů. Je to jediná kniha, která nijak netematizuje problematiku komunity Sefardů, její počátek ani její zánik. Jedná se o dílo žánru young adult, obsahující sedm příběhů o lásce, odehrávajících se v Izraeli. Z hebrejského originálu *Eich matchilim ahava*²⁵⁴ knihu do češtiny přeložila Hana Mayerová v roce 2009.

Nava Semelová (1954–2017) byla izraelská spisovatelka, novinářka, umělecká kritička a producentka. Mezi jejími literárními díly lze nalézt jak knihy pro dospívající, tak také romány, povídky, poezii, divadelní hry ad. Řada jejích příběhů byla adaptována pro rádio, televizi, divadlo či film, operu i muzikál. Jako dcera přeživších holokaustu byla členkou Massua Institute of Holocaust Studies a také členkou správní rady jeruzalémského památníku obětem holokaustu Jad vašem. Za svá literární díla získala

²⁵³ Tamtéž, s. 196 (Nosič Samuel). Zde se nabízí aluze na píseň obsaženou ve dvou bookletech k CD *Por la tu puerta yo pasí*.

²⁵⁴ Přepis přebíráme z tiráže v publikaci.

mnoho ocenění v Izraeli, USA, Rakousku a Německu.²⁵⁵ Do češtiny byla kromě *Lásky pro začátečníky* také přeložena kniha *Učila jsem se létat*.²⁵⁶

Judeošpanělština se v knize Navy Semelové objevuje pouze v jedné větě, a to na začátku kapitoly Parašutista na plotě.

Arje Lejb byl zdrojem nejšťavnatějších nadávek z Jakoubkovy sbírky, ale chlapec si vzpomněl na jednu kletbu v jazyce španělských židů – ladino, která pocházela od Lejbovy ženy Matyldy. „La estreja ke le kajgal!“ vrískala na svého manžela při jedné hádce a celá vesnice to slyšela – „Ať pohasne tvoje šťastná hvězda.“²⁵⁷

V téže povídce autorka kromě judeošpanělštiny používá ještě jeden sekundární jazyk, a sice angličtinu. Ta však v češtině zůstává bez českého překladu.

[...] natáhla ruku a zeptala se: „How do you do?“ A jediným rychlým pohybem ho strhla k pevné zemi.²⁵⁸

6.6 Tahmišćić (ed.), *Sarajevo, město poezie*

Sarajevo, město poezie je sborník, který vyšel v roce 1971 v nakladatelství Odeon (edice Paměti, korespondence, dokumenty). Knihu uspořádal sarajevský básník, romanopisec a literární kritik Husein Tahmišćić a ze srbochorvatských originálů příspěvky přeložili: Jiří Fiedler, Josef Hanzlík, Josef Hiršal, Jaroslava Janoušová, Dušan Karpatský, Luděk Kubišta, Rudolf Lužík a Irena Wenigová. Mezi těmito příspěvky lze najít výběry z básní, eseje, dobové záznamy, obrazové přílohy, citace a mnoho dalšího, tedy vše, co se nějakým způsobem pojí k historii hlavního města Bosny a Hercegoviny. Sborník vydaný ke dvacátému pátému výročí osvobození Sarajeva sleduje historii města od prvopočátků až do období po druhé světové válce.

Je proto logické, že dílo pojednává i o různých národnostech, kulturách a náboženstvích přítomných v této oblasti. Tuto pestrost ilustruje citace z kapitoly Fez, čili: jak na ně? již dříve pojednávaného malíře a folkloristy Ludvíka Kuby, kde Kuba mluví

²⁵⁵ THE INSTITUTE FOR TRANSLATION OF HEBREW LITERATURE, Nava Semel, online [cit. 2023-08-15].

²⁵⁶ SEMELOVÁ, Nava. *Učila jsem se létat*. Přeložila Olga Strusková. Vyd. 1. Praha: Albatros, 1998. ISBN 80-00-00615-4.

²⁵⁷ SEMELOVÁ, *Láska pro začátečníky*, 2009, s. 33.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 34.

o tom, jakou pokrývku hlavy si má na své cestě Bosnou a Hercegovinou zvolit, aby vyhověl „pravoslavným čili Srbům, katolíkům čili Charvátům a Musulmanům čili Turkům“.²⁵⁹ Nakonec se rozhodne pro fez.

V *Sarajevu, městu poezie* je také značný²⁶⁰ prostor věnovaný Sefardům. V knize nalezneme překlady hned několika textových žánrů: nápisů na náhrobních kamenech, romancí,²⁶¹ pořekadel a přísloví.

Kapitola Na sarajevském židovském hřbitově (s. 133-139) od Ivo Andriće v překladu Jiřího Fiedlera²⁶² se věnuje prvnímu ze zmíněných žánrů, tedy náhrobním kamenům. Autor na začátku příspěvku tematizuje vyhnání Židů ze Španělska, pokračuje životem této komunity v diaspoře (osmanské říši) a popisem jejího poddaného postavení a dotýká se také tématu druhé světové války.

Za těmito hebrejskými, pro nás nesrozumitelnými písmeny jako za tajemnou oponou, tenoučkou, ale neproniknutelnější než nejtvrdí hradby, zůstává skryta ona část sefardského života, kterou si po dlouhé věky tak pečlivě střežili. Druhou takovou stórou je pak jejich španělština. [...] Španělsky zpívali svatební a milostné písně i takzvané romances pocházející z rodné Andalusie, španělsky mluvili ve svém soukromém životě i v zaměstnání. A právě tato dvě cizí písma a dva cizí jazyky byly pro ně prostředkem sebezáchovy, ale zároveň nevyhnutelné izolace, dvěma šifrovacími kódy v jejich dlouhém životním boji. V novějších dobách sice proniká i do sefardské společnosti srbocharvátština, zároveň však židé začínají své španělské nářečí uplatňovat i na veřejnosti, zvláště v záležitostech tradice a folklóru. A tak se dostává i na náhrobní kameny [...]. Na jednom těžkém náhrobku z černého mramoru je vypsáno zlatými písmeny v naivních verších, že zemřelý byl člověk vážený a moudrý, „ombre prejado y entelegente“, že byl

Vicepresidente de la Komidad,

Presidente de sosjedades,

²⁵⁹ TAHMIŠČIĆ (ed.), *Sarajevo, město poezie*, 1971, s. 155; text se odkazuje na Kubovo dílo *Křížem krážem slovanským světem*, 1956.

²⁶⁰ V měřítku zmíněné publikace se tento prostor nemůže rovnat prostoru věnovanému muslimské historii a kultuře, ovšem s ohledem na ostatní prameny naší disertační práce je *Sarajevo, město poezie* významným pramenem.

²⁶¹ Viz kapitolu 5 k orální poezii.

²⁶² Viz pozn. 170 k medailonku překladatele.

Lavrador publico dija i tarde.²⁶³

Podobná neosobní chvála a chladné, neumělé veršičky se tu však střídají s nápisy, z nichž k nám promlouvá, třeba i nepůvodně nebo naivně, skutečný cit a upřímné lidské slovo, živá a věčná potřeba říci ještě aspoň něco o člověku, kterého navždy ztrácíme. Tak na hrobě jisté matky stojí psáno: „Madre que non conose otra justicia que el perdon ni mas ley que el amor.“²⁶⁴

Doncela Klara Altarac, „zesnulá v květu mladosti“, si na svém náhrobku stěžuje, že byla „zemí zahrnuta“ za prvních jarních dnů a že jí ta chladná země „zakryla tvář otce slunce“ – „cubriome la vista del padre sol“. Hned vedle této dívky leží její matka, zemřelá později. A na matčině hrobě stojí psáno:

Clara, no lloras, hija mia,

No temes la fosa fria.²⁶⁵

Na hrobě Eliase Kabilja je vytesáno: „Živí či mrtví – stále stejně sami,“ snad jako vzdálená reminiscence na španělský verš „Dios, como solos se quedan los muertos!“ Prodírá se hustými řadami hrobů, zaposlouchávám se do prostých slov a povědomých, stále se opakujících příjmení. Abinun, Albahari, Altarac, Atijas, Baruh, Daniti, Danon, Eskenazi, Finci, Gaon, Kabiljo, Kajon, Kalderon, Kamhi, Katan, Konforti, Kunorti, Levi, Maestro, Montilja, Ovadija, Ozmo, Pardo, Pesah, Pinto, Salom. I jména jejich žen mají v sobě často cosi z melodií a poezie dalekých prosluněných krajů: Anula, Gentila, Djoja, Rika, Masalta, Luna, Buena, Palomba, Simha, Oro. Za závojem těchto jmen mi znovu ožívá celý ten malý, ale rušný sefardský svět [...]. Dodnes cítím pachy jejich dvorků a slyším jejich temperamentní, hrdelní španělštinu, promíšenou našimi výrazy. Svět, který už neexistuje.²⁶⁶

²⁶³ TAHMIŠČIĆ (ed.), *Sarajevo, město poezie*, 1971, s. 136. V poznámce pod čarou je nápis přeložen jako: „Místopředseda obce, předseda různých spolků, veřejný pracovník dnem i nocí.“

²⁶⁴ Tamtéž, s. 137. Opět přeloženo v poznámce: „Matka, jež neznala jiné spravedlnosti než odpouštění a jiného zákona než lásky.“

²⁶⁵ Tamtéž. Překlad v poznámce: „Neplač, Claro, dcerko moje, neboj se chladného hrobu.“

²⁶⁶ Tamtéž.

Druhou, pro nás velmi zajímavou kapitolou sborníku je příspěvek Samuela Kamhiho Písně a přísloví bosensko-hercegovských sefardů (s. 156-162), který taktéž přeložil Jiří Fiedler. Kamhi se ve své kapitole podrobněji věnuje judeošpanělštině a jejímu významu v rámci sefardské komunity.

Pro sefardské židy v Bosně a Hercegovině (domácí obyvatelstvo jim říkalo Španělé, oni sami sebe nazývali Sefardy) podobně jako pro všechny sefardské židy v oblasti Středozevního moře je charakteristické, že až do roku 1941 užívali ve vzájemném styku zvláštního idiomu španělštiny zvaného ladino, který byl také jejich mateřským jazykem, že své nejintimnější city vyjadřovali v romancích, jakož i to, že své životní zkušenosti a moudrost ukládali do přísloví a pořekadel.²⁶⁷

Kamhi si pokládá otázku: „Jak je možné, že sefardští židé po tak dlouhé údobí byli ochotni a schopni zachovat si jazyk, písně, i jiné druhy folklóru země, s níž po svém vypuzení neudržovali žádné bližší styky a která se k nim zachovala tak macešsky?“²⁶⁸

Odpovědi jsou: zaprvé, v období před vyhnáním ze Španělska dosáhli velmi vysoké kulturní úrovně v mnoha disciplínách („zvláště v poezii vytvořili díla trvalých hodnot“ a jmenuje Maimonida, Šeloma ibn Gabirola a Jehudu ben Šemuela ha-Leviho) a po příchodu do nového prostředí se setkali jak s jinými židovskými vyhnanci, tak s místními Židy, kteří se ovšem netěšili takovým duchovním statkům, a tak přejali jazyk i kulturu přistěhovalců („byli pošpanělštěni“); zadruhé, vládci, tedy Osmané, vyloučili jinověrce z celé řady profesí a funkcí, jinými slovy je izolovali, k tomu navíc přispěl i fakt, že až do rakouské okupace ovládali srbochorvatštinu a turečtinu jen stěží; zatřetí, každé náboženství mělo své vlastní školy. „Takové klima dávalo tedy všechny předpoklady k dlouhodobé konzervaci, ba dokonce rozvoji nejen jazyka, ale i ostatního kulturního dědictví, které si židé přinesli ze Španělska.“²⁶⁹ Tento rozvoj však skončil s rakouskou okupací, s níž započal proces asimilace bosenských Sefardů, jež se umocnil vytvořením Jugoslávie. „Hřebíčkem do rakve“ se pak stal rok 1941 a nacistická invaze.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 156. Po tomto odstavci autor nabízí i pár čísel. Odkazuje na práce historiků a hispanologů, dle kterých v meziválečném období sefardská populace mluvící „španělským idiomem“ čítala asi půl milionu lidí, z toho třináct až čtrnáct tisíc na území Bosny a Hercegoviny. Zmínky o romancích a jejich ukázky z této kapitoly jsme již reflektovali v kapitole 5 k orální poezii. Zde se tedy již zaměříme pouze na přísloví.

²⁶⁸ TAHMIŠČIĆ (ed.), *Sarajevo, město poezie*, 1971, s. 156.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 157.

Samuel Kamhi uvádí, že „k nejcennější části sefardského kulturního pokladu“ patří přísloví a pořekadla.²⁷⁰ Zároveň si je vědom, že se jedná o tak rozsáhlý fond, že není možné všechna tato přísloví shromáždit, a proto ve svém příspěvku uvádí pouze některá. Začíná dvěma, jejichž původ lze klást do Španělska:

Todos los duenos con comer son buenos.

No tiene ni padre ni madre ni espíritu santo.²⁷¹

A Kamhi vysvětluje:

První přísloví v překladu zní: „Všichni páni jsou dobří, když je nasytíš.“ Aluze je tu jasná. Feudální páni jsou dobří jen tehdy, plní-li jejich poddaní své feudální povinnosti. Ve změněných podmínkách pozměnili Sefardové i význam tohoto přísloví: vyjadřovali jím, že člověk je dobře naladěný a spokojený, je-li zbaven materiálních starostí, nepociťuje-li nouzi. Druhé přísloví v překladu zní: „Nemá ani otce, ani matku, ani ducha svatého.“ Přestože i toto přísloví vzniklo bezesporu v katolickém Španělsku (židé ve svatého ducha nevěří), bosenští Sefardové je užívali až do poslední války ve stejném významu: charakterizovali jím člověka, který nikoho na světě nemá.²⁷²

Dále autor uvádí sefardské přísloví vzniklé na půdě Orientu mezi muslimským obyvatelstvem. Soudí tak dle toho, že hovoří o „mořidle na ženských nehtech“, které používaly muslimské ženy v Bosně a Hercegovině a po jejich vzoru i Židovky.

Pleto de hermanos, alhena de manos, což v překladu znamená: „Hádka mezi bratry je jako mořidlo na ženských nehtech,“ tj. nevydrží dlouho.²⁷³

Sefardský původ přísloví Kamhi odvozuje také od užitého jazyka, například v následujících případech, kde lze číst *Tiša Beav* neboli 9. av, nejtragičtější den

²⁷⁰ Tamtéž, s. 161.

²⁷¹ Tamtéž.

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ Tamtéž.

v židovském kalendáři, kdy byl zbořen jak První, tak Druhý chrám v Jeruzalémě, kdy byli Židé vypovězeni z Anglie i ze Španělska; nebo slovo *mazal*, tedy „šťěstí“.

Darsa mi hijo, y sea en Tiša Beav, (Darsa je můj syn, budiž v Tiša Beav)

Si negra Hana, mas negra su hermana, (Je-li černá Hana, černější je její sestra)

Da dme mazal, y ache me al mar (Dejte mi mazal a vyžeňte mě na moře)²⁷⁴

Na závěr kapitoly autor vyzývá k dalšímu bádání v oblasti sefardských přísloví, které by přesáhlo jen jejich sběr a zaznamenávání – jak tomu bylo do sepsání pojednávané knihy – a které by dále obohatilo disciplíny jak historiografii, filologii či sociologii.

U tohoto titulu se nám nepodařilo získat originál, domníváme se však, že by se i v tomto případě mohlo jednat o překlady z druhé ruky, jako tomu bylo v předchozích případech, kdy se již v předloze objevují překlady z judeošpanělštiny do srbochorvatštiny. Vodítkem k této domněnce může být např. věta z ukázky výše „což v překladu znamená“.

Z pohledu judaistiky knihu shledáváme velice zajímavou i tím, že tematizuje problematiku epitafů, které můžeme chápat jako pramen ke studiu dějin Židů.²⁷⁵

6.7 Wagenstein, *Daleko od Toleda*

Angel Wagenstein (nar. 1922) je spíše než jako spisovatel znám jako scénárista. Narodil se v bulharském městě Plovdiv, v dětství však emigroval do Francie, kam se musela uchýlit jeho původem sefardská rodina z důvodu svého levicového přesvědčení. Wagenstein byl od mládí zapáleným antifašistou, v období druhé světové války v Sofii vedl antifašistické hnutí, za což byl vězněn, mučen a dokonce odsouzen k smrti. Po válce vystudoval filmovou akademii v Moskvě a později se stal scénáristou spolupracujícím s bulharskými, východoněmeckými a také českými filmovými studii. Kromě psaní scénářů se věnoval i románům, z nichž lze zmínit díla *Sbohem, Šanghaji (Farewell, Shanghai, 2004)* nebo *Izákova Tóra (Isaac's Torah, 2000)*. Do češtiny byl přeložen pouze román *Daleko od*

²⁷⁴ Tamtéž, s. 161-162.

²⁷⁵ Viz např. ŽIDOVSKÁ OBEC V PRAZE, Dokumentace náhrobních kamenů a epitafů v roce 2022, online [cit. 2023-08-20].

Toleda (z bulharského originálu *Daleč ot Toledo* z roku 2002 přeložila Oru Bernsteinová v roce 2006).²⁷⁶

Odkaz na historii sefardské komunity lze sledovat již v samotném názvu díla. Pokud by však český čtenář konotaci neodhalil okamžitě, ještě před začtením se do románu může na záložce knihy číst následující:

Když byli Židé vyhnáni ze Španělska, rozutekli se všemi možnými směry a mnozí zakotvili daleko od Toleda, například na území dnešního Bulharska, kde někteří z nich zapustili kořeny. Nejinak tomu bylo v případě předků dědečka Ožungra [...].²⁷⁷

Ve velmi podobném tónu se nese i Wagensteinův úvodní text nadepsaný Stručná historická poznámka o kořenech mé babičky Mazal, o některých zvláštnostech mého dědečka Avrama a částečně také o obyvatelích čtvrti Prostřední Hřbitovy. Stejně jako jsme viděli v případě Eliase Canettiho, Wagenstein také používá výraz španiolové (orig. *испанци*) pro sefardskou komunitu. V následujících ukázkách se zaměřujeme především na pasáže zabývající se judeošpanělštinou a její terminologií a dále uvádíme nalezené pasáže v tomto jazyce, které jsou v překladu vyznačeny kurzivou, v originále závorkami.

[...] na důkaz svého původu a sepětí se svou někdejší hispánskou vlastí nikdy nepřestali mezi sebou hovořit a zpívat jazykem Cervantesovým. Jako malá

²⁷⁶ V recenzích překladu jsme narazili na opakující se „výtku“ týkající se absence paratextů, které by českému čtenáři přiblížily autora: „[...] pro nakladatelství Havran přeložila Oru Bernsteinová vynikající román *Daleko od Toleda (Daleč ot Toledo)* Angela Wagensteina. V Bulharsku i v zahraničí oceňovaný text těží ze skvělého pozorovací talentu autora, který dokáže vykreslit nejenom prostředí multikulturního Plovdivu, ale především vdechnout život každé vedlejší postavě bez ohledu na národnost, vzdělání, konfesi či společenské postavení. České vydání se vyznačuje pro nakladatelství Havran typickou redaktorskou pečlivostí a citlivým překladem, ale bohužel v knize postrádám medailonek autora i jakýkoli paratext, který by jej začlenil do kontextu současné bulharské literatury.“ (ZAJAC, Překlady bulharské krásné literatury do češtiny po roce 1989, online [cit. 2023-11-05].) „Překladatelka Oru Bernsteinová se s nelehkým úkolem, kdy jí bulharský text zpestřovaly různé cizojazyčné „-ismy“, ale především ladino, poprala se ctí. Co do výtvarné stránky – oku zajisté lahodí vázané vydání ve stříbřité obálce. V knize mi však chybí fundovaný úvod či doslov. O autorovi se čtenář nic nedoví ani z knižní záložky. (Předpokládám, že nešlo o záměr vzbudit dojem světovosti.) Ještěže existuje např. Google, kde nabízejí informace o Wagensteinovi především francouzské portály.“ (SRBKOVÁ, *Daleko od Toleda*, online [cit. 2023-10-05].)

²⁷⁷ WAGENSTEIN, *Daleko od Toleda*, 2006, záložka. Na začátku knihy se lze dočíst, že dědeček byl známý jako „Avram El Borrachón, neboli po španělsku Ožungr“ [orig. *Аврам Ел Борачон, или преведено от испански - Къркача*] (tamtéž, s. 5). V bulharském přepisu vidíme pouze jedno „r“ ve slově „Borrachón“, který je v překladu opraven dvojitým „rr“ v souladu se současným španělským pravopisem. Dále ve slově *tierra* je dvojitě „rr“ zachované i v bulharské předloze.

osamocená kocábka, zmítající se uprostřed rozbouřeného tureckého, helénského a slovanského oceánu jazyků, odolává tento jazyk dodnes, staletí po té červnové noci roku 1492, a kdybyste se zeptali mé babičky Mazal, ujistí vás, že byl, je a zůstane jazykem otců – *la lingua de los padres* [orig. *и ако питате баба ми Мазал, тя ще ви увери, че това е било и ще си остане езикът на бащите* - „*ла лингва де лос падрес*“]. Kdysi velice dávno to byla lidová latina římských legií, a proto ji učení jazykozpytci pojmenovali *ladino* [orig. „*ладино*“], ale má babička nezná žádné akademické definice a nazývá jej *judesmo* [orig. „*джудезмо*“], tedy židovský. [...] K němu náleží i pozůstatek jazyka někdy nazývaného *judeo-español* [orig. „*юдео-еспаньол*“], jímž hubují židovské babičky v našich balkánských městech [...].²⁷⁸

Její starostí v této chvíli je upéct baklažány a papriky – *las merendženas y las papperizas* [orig. *изпече патладжаните и чушките* - „*лае мерендженас и лае пеперизас*“] – v kamínkách na dřevěné uhlí na dvorku.²⁷⁹

Je možné, že zakladatel rodu Alkalaj, jak hrdě tvrdí můj děda, byl opravdu za španělských časů *alcalde*, starosta nebo něco podobného [orig. „*алкалде*“, *кмет илинецо по-добно*] [...].²⁸⁰

To vše dodává [...] jistou línou a nostalgickou španělskou něhu, cosi z ostýchavé něžnosti a utajené jižní vášně Granady. *Ah, Granada mia...* [orig. *Ah, Granada mia...*]²⁸¹

Na s. 21 pak začíná první ze čtyř částí knihy, které se dále dělí na podkapitoly. Ty bývají pouze očíslované, případně i pojmenované.

„*Buenas noches*,“ rozloučil se naším *judeo-español* [orig. *Буенас ночес* - *сбогува се той на нашенския „юдео-еспаньол*“] a pokulhávale odešel [...].²⁸²

²⁷⁸ Tamtéž, s. 9-10.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 10.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 11.

²⁸¹ Tamtéž, s. 17.

²⁸² Tamtéž, s. 29.

Z dálky hrbolaté uličky [...] sem směřoval můj děda Ožungr. Vytušil jsem to, protože jsem z dálky zaslechl jeho oblíbenou píseň v ladinu.

Acerca te a la ventana, ay, ay, ay,

Palomba de la alma mia...

Což je: „Přiblíž se k oknu, aj, aj, aj, holubičko mé duše...“

[Orig. *Acerca te a la ventana, ay, ay, ay Palomba de la alma mia...*

Коего означава: „Приближи се до прозореца, ай-ай-ай, гълъбе на душата ми...“]

[...]

Potom se vydal dolů ulicí a znovu zapěl:

Que a la hora temprana, ay, ay, ay,

me muero, amor, de frio...

„Že v této ranní době, aj, aj, aj, umírám, lásko moje, chladem...“

[Orig. *Que a la hora temprana, ay, ay, ay me muero, amor, de frio...*

*„Че в този ранен час, ай-ай-ай, умирам, любов моя, от студ...“]*²⁸³

A peněz bylo třeba nejen na jídlo, tedy baklažány nebo cizrnu mé babičky, *los garbanzos* [orig. *суреч патладжаните или нахута на баба ми, los garbanzos*], pozůstalý závan maurské Hispánie [...].²⁸⁴

Tehdy se rabín dopustil činu neodpustitelného svou lehkomyšlností, když na ultimativní Ožungrovu otázku, [...] vykřikl v ladinu a nahlas na celé kolo: „*Que me besas el culo!* [orig. *Que me besas el culo!*]“ Není slušné překládat tato slova v přítomnosti duchovní osoby, ale pokud je vyslovil sám rabín... Označují ne více, ne méně než: „Polib mi prdel! [orig. *Да ми цунеш гъза*]“²⁸⁵

Existuje jedno turecké slovo – *merak* [orig. „*мерак*“]. [...] To slovo používali i židé, zapsalo se do jejich *judeo-español* s významem osudová vášeň, zaujetí, neuhasitelná touha po něčem nebo po někom.²⁸⁶

²⁸³ Tamtéž, s. 64-65.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 71.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 72.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 117.

[...] Ožungur se neovládl a zasténal dutým hlasem: „*Ah, querida, dolor dulce de mi corazón! Ah, palomba de la alma mia!*“ Překlad je zbytečný, hlavní je intonace [orig. *Ah, querida, dolor dulce de mi corazón! Ah, palomba de la alma mia! Преводът е излишен, важна е интонацията*] [...].²⁸⁷

Babička slavnostně roznášela na tácu sklenky mastiky [...] a dětem se rozdával *masapan* – ta mandlová pochoutka [orig. „*маспан*“ - *онзи бадемов сладкиш*], kterou se dodnes pyšní toledští cukráři [...].²⁸⁸

„*Hermanos y hermanas!*“ zvolal, tím řekl „bratři a sestry“. „Povedlo se! Povolili nám, sláva bohu! Jedeme do Izraele! *La tierra santa de Israel!* [orig. *Ерманос и ерманас! - извика той, а това ще рече „братя и сестри“.* - *Стана! Разрешиха, слава на бога! Заминаваме за Израел! Ла tierra саута де Израел!*]“²⁸⁹

Zoufale zalomila rukama a zakvílela v onom smíšeném bulharsko-španělském nářečí [orig. *на онова смесено българо-испанско наречие*] [...]. „*Que todos se van?* Když všichni odjíždějí? Abychom tu zůstali sami?“ „*Caminos de leche y miel!*“ mávl rukou děda. Ve zdejší jazyce jí popřál „šťastnou cestu z mléka a medu“ [orig. *Que todos se van? Всички да отиват? А ние сами да оставаме? - Caminos de leche y miel! – махна с ръка дядо. На тукашен език това ще рече „добри ти пътища от мляко и мед“*]. [...] „*Israel va esperar*, může počkat! [orig. *Israel va esperar, нека рочека!*]“²⁹⁰

Moje babička Mazal žila ve starostech, o něž se dělila s příbuznými a sousedkami, kterým pomáhala balit zavazadla, zadělat na *burekas a quesadas*, tedy na pečivo na dalekou cestu [orig. „*бурекас*“ и „*кезадас*“ *сиреч разни банички за из дългия път*] [...].²⁹¹

²⁸⁷ Tamtéž, s. 127.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 216.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 218.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 221.

²⁹¹ Tamtéž, s. 235.

Podobně jako tomu bylo u předchozích knih, v *Daleko od Toleda* se objevují výrazy pocházející z jiných jazyků: *bujrunus* (turecky, přeloženo jako „vítejte“), *džan* (turecky či arabsky,²⁹² přeloženo jako „dušinka“) a podobně.

Z překladatelského hlediska se v případě této knihy opakuje situace popsaná výše, tedy překladatelka judeošpanělské pasáže nepřekládá, pokud nejsou přeloženy již v předloze do bulharštiny, nedovysvětluje. Opět se tedy setkáváme s překladem z judeošpanělštiny z druhé ruky, který je součástí uměleckého překladu.

6.8 Jehošua, *Pan Mani*

Avraham B. Jehošua (1936–2022) byl jedním z nejsilnějších a nejpřekládanějších hlasů izraelské literatury již od roku 1977, kdy zaznamenal úspěch se svým debutovým románem *Milenec* (orig. *Ha-me'ahev*, 1977; přeložila Magdalena Křížová, Pistorius & Olšanská, 2008), přestože literárně činný byl již od šedesátých let, kdy vydával povídky. Ve stejném období žil v Paříži, poté co absolvoval izraelskou vojenskou službu a vystudoval na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě, kde rovněž vyučoval. Po návratu do Izraele pedagogicky působil v Haifě a literaturu přednášel také na Harvardu či Princetonu.

Jehošua se ve svých dílech zabýval složitostí izraelské společnosti a její identitou, která se musí vyrovnávat např. s tragédií holokaustu, životem v diaspoře, se spleťou historií Židů. Jeho dílo nabízí asociace k autorům jako Franz Kafka či William Faulkner, které sám spisovatel označoval za své zdroje inspirace.²⁹³

Čeští čtenáři si mohou kromě *Milence* přečíst další tři Jehošuovy romány: *Pan Mani* (orig. *Mar Mani*, 1990; česky Pistorius & Olšanská, 2010), *Molcho* (orig. 1987; česky Pistorius & Olšanská, 2012) a *Cesta na konec tisíciletí* (orig. *Masa' el tom Ha-elef*, 1997; Pistorius & Olšanská, 2013); všechny v překladu Magdaleny Jehličkové (dříve Křížové) z hebrejských originálů.²⁹⁴

Pramenným materiálem pro náš výzkum je z díla Avrahama Jehošuy experimentální román *Pan Mani*, za který autor získal izraelskou státní cenu za literaturu. Kniha je rozdělena do pěti oddílů, pěti rozhovorů (kde však spisovatel nechává promlouvat vždy jen jeden hlas a odpovědi partnera nechává na představivosti čtenáře),

²⁹² Přebíráme od autora, který doslova v textu uvádí „což v turečtině nebo možná arabštině odpovídá“; tamtéž, s. 29.

²⁹³ Viz články o autorovi, o jeho dílech a rozhovory s ním v: ILITERATURA, Avraham B. Jehošua, online [cit. 2024-01-29].

²⁹⁴ Překladatelka pro stejné nakladatelství připravuje Jehošuovu knihu *Osvobozená nevěsta*, která by měla vyjít v druhé polovině roku 2024. PISTORIUS & OLŠANSKÁ, *Osvobozená nevěsta*, online [cit. 2024-01-29].

kteřé pokrývají pět generací rodu Mani: Rozhovor první, Mašabej Sade 1982; Rozhovor druhý, Iraklion 1944; Rozhovor třetí, Jeruzalém 1918; Rozhovor čtvrtý, Jeleni Sad 1899; Rozhovor pátý, Athény 1848.

Pro tuto disertační práci je relevantní poslední, pátý oddíl, kde se objevují judeošpanělské výrazy a také ukázka orální poezie. V knize se setkáváme s označením *ladino*, zajímavé je, že tento výraz je však užit již ve čtvrtém oddílu pro charakterizaci postav, které ovšem judeošpanělsky v přímé ani nepřímé řeči nehovoří.

[...] Mani ji vřele objal, políbil jí ruku a pak nás s Linkou představil v ladinu, do něhož míchal arabská slova [...].²⁹⁵

My dva s Linkou v jidiš, oni v ladinu, občas Mani s Linkou něco prohodili anglicky, s Maniho ženou jsme mluvili francouzsky a to všechno jsme ještě prokládali hebrejštinou.²⁹⁶

Osamocené výrazy ve zmíněných jazycích pak lze nalézt i v pátém oddílu; např. anglické *little Moses* (přeloženo jako „malý Mojžíš“), hebrejské *brachot* či *azharot* (nepřeloženo), francouzské *disparition* (přeloženo jako „zmizení“).²⁹⁷ Judeošpanělština je v knize zastoupena pouze okrajově hrstkou následujících výrazů:

Já hlava tykvovitá, *cabeza de la calabaza*, já osel

[תמים אני, ראש קאלאבאסה, תמים גדול].²⁹⁸

Vidíte, vrátil jsem se, ctěný rabíne, vaše hlava dubová, váš hloupoučký *pisgado* je zpátky, a ještě vám zpívá

[הנה חזרתי, כבודו, חזר הפוקטמה שלו, חזר הפיסקאדו שלו, ועוד יזומר לפניו].²⁹⁹

Zde tedy leží důvod mého zmizení, mého *desaparación*, které vás tolik vyděsilo, vážení [וזה טיבה של ההיעלמות, הדיספאריסיון שלי, שכה הבהילה אתכם, רבותי].³⁰⁰

²⁹⁵ JEHOŠUA, *Pan Mani*, 2010, s. 251.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 252.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 298, 330, 331.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 303.

²⁹⁹ Tamtéž.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 313.

Vzpomínáte, pane, jak jsem stál před vámi v noční košili a zpíval vám *conacero* od Tía Loji

[האם נזכר בי, כבוד מעלתו, עומד לפניו קטן בקליוון שלי ושר את הרומנסירו של טיאָה לויָה].³⁰¹

Analyzujeme-li blíže uvedená překladatelská řešení, v prvním případě nenajdeme v předloze dosl. *cabeza de la calabaza*, nýbrž *roš kalabasa*; tedy „hlavu“ píše autor v hebrejštině a připojuje románské *calabaza*. Překladatelka tedy nejdříve toto slovní spojení převedla do češtiny a následně připojila jeho románský ekvivalent, zároveň postupovala v souladu se současným španělským pravopisem *calabaza* se „z“, nikoli „s“ dle hebrejštiny.

Problematičtějšími jsou výrazy z druhé ukázky: *ha-puštema*, *ha-pisgado*. První výraz v se v ivritu užívá mj. ve významu „hloupý“ a pochází z románského *pus*, v současné španělštině dosl. „hnis“; překladatelka tedy pouze převádí do češtiny jako „hlava dubová“. Výraz *pisgado* však v hebrejském ani španělském slovníku nenajdeme, stejně tak se nám ho nepodařilo dohledat ve slovníku judeošpanělském. Slovo se však používá v portugalštině; sloveso *pisgar-se* je synonymem pro *escapular-se* či *pirar-se* a znamená „spěšně odejít“.³⁰²

Do stejného sémantického pole spadá i následující výraz „zmizení“, který již předloha uvádí jak hebrejsky, tak „judeošpanělsky“, vyznačený *niḵud* naznačuje výslovnost *disparicion*; v současné španělštině by ekvivalentem bylo *desaparición*.

Poslední výraz *conacero* je překladatelkou převedené *ha-romansero* v předloze. Tímto výrazem je uvozena na s. 303 překladu píseň, která se následně na s. 329-330 objevuje v úplnosti; její znění je však hebrejské, nikoli judeošpanělské, jak by se dalo očekávat. Autor zde tedy za použití hebrejštiny vytváří aluzi na sefardskou orální poezii. Přestože se tedy v tomto případě jedná o přímý překlad z hebrejštiny, shledáváme zajímavým jej v této práci také ocitovat:

³⁰¹ Tamtéž, s. 303.

³⁰² ACADEMIA DAS CIÊNCIAS DE LISBOA, Dicionário da Língua Portuguesa, online [cit. 2024-01-30].

<p>Všichni už odešli do domu modlitby, Jen já spěchám do tvé světnice – Isteraiko, jasná zřítelnice.</p> <p>Všichni líbají mezuzu, Jen já líbám tvé líce, Isteraiko, jasná zřítelnice.</p> <p>Tvá matka odešla na hřbitov, tam za mou smrt se modlila, abych tvou ženou se nestala.</p> <p>Tvá matka odešla na hřbitov a s tvými sestrami prosila, abych se za tebe nevдала.³⁰³</p>	<p>כולם הולכים לקהילה אני – בית מגוריך איסטריאיקה בבת־עין כולם נושקים המזוזה אני נושק פנייך איסטריאיקה בבת־עין</p> <p>אמך הלכה בית החיים בעד מותי שְׁאַלָה אותי כלה בל קסת אמך הלכה בית החיים עם אהיותיך יחד גיטה זאת לא לקסת</p>
--	---

6.9 Závěry analýzy

Na základě pramenů pojednávaných v této kapitole lze říci, že judeošpanělština je v případě románů či povídkových sbírek (*Zachráněný jazyk*, *Obchodník se sny* (?), *Šalomounova pečeť*, *Láska pro začátečníky* (?), *Daleko od Toleda*, *Pan Mani*) zastoupena v malém měřítku jako sekundární jazyk v překladech z jiných jazyků. Vzhledem k tomu, že ve většině případů jsou judeošpanělské pasáže přeložené již v předloze, judeošpanělština se v českých knižních překladech převádí především z druhé ruky. Mezi překladateli jsme nenalezli žádného s hispanistickým vzděláním, přestože v případě Dušana Karpatského jsme objevili jeden překlad písně, který předloha neuvádí a je čistě dílem překladatele, který rovněž v paratextech ke sbírce *Šalomounova pečeť* projevil velký zájem jak o autora a srbochorvatskou literaturu, tak také o dějiny Sefardů.

Judeošpanělština se ve výše popsáných překladech z němčiny, srbochorvatštiny, hebrejštiny a bulharštiny objevuje v rámci tzv. přepínání kódů (ang. *code-switching*) a její funkcí je charakterizovat jednotlivé knižní postavy. Mluvní judeošpanělštiny nehovoří pouze tímto jazykem, nýbrž ho používají okrajově k silnějšímu ukotvení vlastní identity, a jinak hovoří jazykem ostatních postav (německy, hebrejsky, anglicky, srbochorvatsky,

³⁰³ Tamtéž, s. 329-330.

bulharsky). Koneckonců někteří autoři explicitně zdůrazňují, že Sefardové jsou polygloté, aby tak komunitu ještě lépe charakterizovali.

Zároveň má jistý exotizační rozměr, kdy např. v knize *Daleko od Toleda* vystupuje i v nepřímé řeči nebo parafrázi v podobě osamocených slov (viz např. baklažány a papriky – *las merendzenas y las paperizas*). V řadě případů však judeošpanělština není jediným jazykem, kde k přepínání kódů dochází; v kapitole jsme mohli vidět velké zastoupení turečtiny, arabštiny, angličtiny ad.

V rámci knižních překladů jsme narazili také na dvě publikace, jejichž cílem je sefardskou kulturu, historii a jazyk přiblížit čtenářům nikoli prostřednictvím krásné literatury, ale eseje, přestože námi zkoumaná tematika není hlavní či jedinou náplní pojednávaných knih (*Vymírající Evropané, Sarajevo, město poezie*). U těchto knih můžeme konstatovat, že judeošpanělština není prostředkem k vykreslení literární postavy, ale jedná se o pokus „vykřesat“ úločky judeošpanělských textů v rámci připomenutí téměř zaniklé kultury. Tyto texty svým rozsahem nemohou aspirovat na to, že by jazyk „zachraňovaly“, spíše lze hovořit o postesknutí autorů nad tím, že *de facto* mizí a jeho původní mluvčí také. Pokud bychom se podívali na širší kontext románů a povídkových knih a četné zmínky o vyhnání ze Španělska roku 1492 a o druhé světové válce, též lze soudit, že autoři (často sami potomci Sefardů) také „lamentují“ nad úpadkem kultury svých předků; judeošpanělština však v těchto knihách má úplně jinou funkci než zmíněné dvě publikace, připomíná téměř zaniklou kulturu, vrací autory do dětství (Canetti, Wagenstein). Zajímavým dílem je román *Pan Mani*, kde autor Avraham B. Jehošua navozuje atmosféru sefardských komunit nejen výrazy románského původu, ale také pomocí hebrejských jazykových prostředků. Výjimečným dílem v našem kontextu je pak kniha *Láska pro začátečníky*, která se jako jediná absolutně nevěnuje tématu sefardské komunity a užití jedné věty v judeošpanělštině je zcela nahodilé.

Závěr

Cílem této disertační práce bylo najít a analyzovat české překlady z judeošpanělštiny, a zahájit tak translátologický výzkum v této jazykové oblasti. Na přítomných stranách jsme se obraceli k české odborné veřejnosti z řad translátologů, hispanistů a hebraistů a stejně tak jsme usilovali o další rozšíření zpracovávané problematiky, která se v českém prostředí netěší velkému zájmu mj. kvůli velmi okrajovým vztahům mezi výchozím, tedy sefardským, a cílovým, tedy českým, polysystémem. Zároveň jsme nespouštěli ze zřetele skutečnost, že práce spadá primárně do oboru translátologie, a tomu výklad, metodologii i interpretaci dat přizpůsobili. Jsme si ale také vědomi toho, že bez interdisciplinárního přístupu by se náš výzkum neobešel.

V první kapitole jsme se věnovali užitému pojmosloví, resp. termínům zásadním pro tuto práci, kterými byly Sefarad, Sefardové a judeošpanělština. Jedná se o pojmy, ve kterých odborná literatura není jednotná, a proto bylo potřeba definovat, jakým způsobem je užívá tato práce a proč tomu tak je. Na základě prostudované literatury používáme slovo Sefardové ve významu „Židé původem z Pyrenejského poloostrova“ až od roku 1492, kdy byla komunita vyhnána ze Španělska katolickými králi. V kontextu předchozího období hovoříme o Židech žijících na území muslimského a křesťanského Španělska. Stejně tak i slovo judeošpanělština používáme ve významu „jazyka vlastního potomkům Židů vyhnaných z Pyrenejského poloostrova“, tedy až od roku 1492. Do tohoto okamžiku lze hovořit o židovských varietách středověkých iberorománských jazyků, neboť židovská komunita nežila izolovaně od ostatního obyvatelstva. V protikladu k ostatním termínům, především k označení *ladino*, jsme zvolili užitou terminologii na základě úzu odborníků madridského Consejo Superior de Investigaciones Científicas a také skutečnosti, že slovo „judeošpanělština“ není v českém kontextu – především vysokoškolských kvalifikačních prací – neznámé.

Druhá kapitola se zaměřovala na sefardský a český kulturně-historický a literární polysystém. Jak již bylo naznačeno výše v závěru, práce spadá především do translátologie, a proto jsou tyto reálie silně zredukované. Vzhledem ke komplexnosti tématu však kapitola nabízí některou doplňující literaturu pro případné zájemce o problematiku. Pro tuto část je důležité zpracování polysystémů v synchronní i diachronní perspektivě, které umožňuje pochopit povahu a vývoj česko-sefardských (ne)vztahů na základě geografických, jazykových a historických reálií. Porovnáním polysystémů podtrhujeme specifičnost tohoto výzkumu, jehož níže popsání závěry

shledáváme přinejmenším pozoruhodnými co do množství pramenů. Jak jsme zjistili, výraznou úlohu v dějinách českého překladu sefardských autorů sehrála hebraistka Jiřina Šedinová, která překládala hebrejskou poezii ve Španělsku 10.–13. století. Tento poznatek sice nelze zařadit do dějin překladu z románských jazyků, nicméně má vztah k dějinám překladu z hispánských kultur.

Třetí kapitola představila teoreticko-metodologické zasazení práce. V první části rozvedla problematiku užití terminologie ve vztahu k pojmům dialekt a minoritní jazyk. Judeošpanělštinu v této práci chápeme jako minoritní jazyk, nikoli jako dialekt španělštiny, především proto, že se vyvíjela odděleně od tzv. moderní španělštiny. Díky vymezení pojmosloví jsme se mohli ve třetí kapitole dále zabývat minoritními jazyky ve vztahu k translatologii, zasadit přítomnou práci do kontextu vývoje teorie a dějin překladu, a to především v souvislosti s úlohou překladů z minoritních jazyků a jejich kulturním přínosem. Pro tuto práci byl metodologicky velmi důležitý translatologický výzkum archivních pramenů. Zde jsme však narazili na problematiku hranice mezi translatologickým a historickým výzkumem. V souladu s názory českých (Středová) i zahraničních (Rundle, Bandia, Tyšš) translatologů jsme zaujali v otázce hledání pramenů interdisciplinární přístup, a i závěry této práce se snažíme skrze dějiny překladu přispívat k poznání kulturních dějin. Dostali jsme se také k otázkám „humanizace dějin překladu“ a etiky v překladu, která si v mezinárodní translatologii získává čím dál tím větší pozornost a vyvíjí se od problematiky jazykové ekvivalence a věrnosti ke kontextuálním otázkám závislým na kulturním prostředí. Pro tuto práci je etika stěžejní už ve fázi výběru předlohy, který je mnohdy motivován – jak se dozvídáme z paratextů – dvěma historickými událostmi: vyhnáním ze Španělska a holokaustem. Při analýze nalezených pramenů jsme se opírali o české i zahraniční teoretiky. Bylo pro nás důležité zjistit, zda pracujeme s přímými překlady či s tzv. překlady z druhé ruky. Dále jsme se při textové analýze opírali o teorii dvojí normy v překladu Jiřího Levého: normu reprodukční a estetickou. V případě dokumentárních a instrumentálních překladů nám teoretický základ poskytlo dílo Christiane Nord.

Před začátkem výzkumu jsme věděli pouze o jednom překladu z judeošpanělštiny do češtiny, obsaženém v bookletu k nosiči CD. V rámci výzkumu jsme však objevili významnou pramennou základnu v Židovském muzeu v Praze, kde jsou uloženy synagogální textilie sefardské provenience, jejichž donační nápisy byly přeloženy a částečně také přepsány do češtiny. Pro účely této disertační práce jsme měli od ŽMP k dispozici seznam obsahující více než třicet synagogálních textilií (opon a pláštíků), které

ŽMP shledalo relevantními pro náš výzkum o judeošpanělštině. Tento materiál jsme analyzovali a jeho snímky nabízíme jak v textu, tak obsáhleji v Příloze. Na základě analýzy a zjištěné absence jednotného transliteračního systému z judeošpanělštiny do češtiny jsme navrhli vlastní, který by zároveň mohl přispět ke zpřístupnění těchto textů hispanistům. Dále jsme shledali, že překlad textilií pořízený ŽMP má zcela informativní charakter, a splňuje tedy námi předpokládanou reprodukční normu; jeho cílem je informovat čtenáře o sdělení obsahu textie, čemuž napovídá i doplnění některých reálií z oblasti judaistiky.

V páté kapitole práce jsme se věnovali překladům sefardské orální poezie, již jsme rozdělili na žánry *coplas*, *romances* a *cantigas*. Zatímco u žánru judeošpanělských *coplas* jsme nenašli žádný český překlad, *romances* a *cantigas* byly co do pramenů bohatší. V roce 1962 byl v časopise *Nový Orient* publikován překlad judeošpanělské romance, a to v rámci článku pojednávajícího o středověké poezii, jak hebrejské, tak „ladino“. Na základě analýzy textu se jedná o umělecký překlad vzniklý pravděpodobně z judeošpanělské předlohy, a nikoli o překlad z druhé ruky. Také se jedná o nejrozsáhlejší pramen tohoto výzkumu ve smyslu uceleného textu. Rádi bychom o tento pramen rozšířili korpus českých překladů romancí, o který se významně zasadil Miloslav Uličný. Ostatně i celý tento výzkum nahlížíme jako jakési pokračování jeho výzkumu v oblasti českých překladů z hispánských literatur. Další překlady *romances* pak v roce 1971 nabídla kniha *Sarajevo, město poezie*, přeložená ze srbochorvatské předlohy. Překlady mají ovšem tak fragmentární charakter, že povahu překladu dle dvojí normy Jiřího Levého nelze určit. Domníváme se, že v tomto případě se jedná o překlad z druhé ruky, neboť kniha nabízí mimo českého překladu i předlohu judeošpanělských pasáží. Prameny týkající se *romances* a *cantigas* jsou dále zpracovány v rámci podkapitoly věnované bookletům k nosičům CD. V průběhu výzkumu jsme našli celkem dvanáct v Česku vydaných nosičů CD, které obsahují judeošpanělské *romances* a *cantigas*; deset z nich je opatřeno booklety s českými překlady. Nalezený materiál je poměrně rozsáhlý (padesát sedm přeložených písní), a proto jej shrnujeme do přehledové tabulky v Příloze. V textu práce jsme analyzovali pouze písně, které byly do češtiny přeloženy alespoň třikrát, což nám zároveň umožnilo komparaci jednotlivých překladatelských řešení. Kromě překladů jsme se také věnovali paratextům, vysílatelům a motivaci překladů. Zatímco výše jsme se setkali s edukačním či informativním (ŽMP) a uměleckým (*Nový Orient*) záměrem pořízení překladu, u písní lze hovořit o záměru popularizačním, a to jak v hudebním, tak také kulturním kontextu českého prostředí. Nelze opomenout, že nahrávky, a tedy i překlady,

vznikly po roce 1989, tedy v období otevírání české společnosti směrem do zahraničí, kde si exoticky znějící judeošpanělské písně našly své publikum. Na závěr páté kapitoly jsme také připojili pramen, který představují filmové titulky ke snímku *Po stopách ladina*, který do češtiny přes angličtinu převedla hebraistka Magdalena Jehličková. Tento pramen nabízí jak ukázky sefardské orální poezie, tak také modlitby či běžné denní konverzace v judeošpanělštině.

V šesté kapitole jsme představili a analyzovali prameny obsažené v knižních překladech z němčiny, angličtiny, srbochorvatštiny, hebrejštiny a bulharštiny. Zjistili jsme, že se až na jednu výjimku jedná o překlady z druhé ruky, neboť samotné předlohy, které se nám podařilo dohledat, překlady judeošpanělských pasáží nabízejí. Tyto pasáže mají povahu samostatných slov či slovních spojení, větných konstrukcí, ale i písní, taktéž se ve dvou knihách objevují slovníky judeošpanělských pojmů. Zajímavými shledáváme také překlady přísloví a dále epitafů ze sarajevského židovského hřbitova. Na tomto místě bychom rádi zdůraznili velký význam židovských epitafů coby pramenů pro studium židovských dějin. Judeošpanělštinu autoři knih používají také pro její exotizační povahu (ale také např. z nostalgie spojené s kulturou na některých místech již zaniklou – Sarajevo apod.), a charakterizují tak některé postavy; v těchto případech hovoříme o tzv. přepínání kódů. Český čtenář však nenaráží pouze na lingvistický rozměr judeošpanělštiny, nýbrž také na kontext vzniku, vývoje a úpadku tohoto jazyka a na kulturně-společenské realie spojené s jeho mluvčími. Pozoruhodný autorský přístup jsme našli u Avrahama B. Jehošuy, který pomocí hebrejštiny „imituje“ sefardskou orální poezii.

V rámci našeho výzkumu jsme neobjevili žádný knižní překlad pouze z judeošpanělštiny do češtiny a rádi bychom využili těchto řádek k poukázání na tento překladatelský dluh, obzvláště vzhledem k bohatství výchozího polysystému a v teoretickém kontextu i v souvislosti se značným zájmem teoretiků překladu o minoritní kultury a jazyky. Obzvláště velký prostor se zde nabízí hispanistům, kteří by mohli latinkou zapsané texty překládat přímo a se znalostí hebrejské abecedy i tzv. *textos aljamiados*, tedy zapsané hebrejskou abecedou. Rovněž shledáváme pozoruhodným, že judeošpanělské prameny nebyly nalezeny v rámci překladů ze španělštiny oproti zmíněné němčině, srbochorvatštině ad. Dovolíme si zde tedy nabídnout jeden konkrétní příklad možné další aktivity v této oblasti, kterým je dílo argentinského básníka, nositele Cervantesovy ceny Juana Gelmana (1930–2014), který v judeošpanělštině napsal sbírku *Dibaxu*.

Rovněž bychom rádi motivovali zájemce o námi zpracovanou tematiku k pokračování výzkumu, který jsme načrtli v souvislosti s bádáním o původu pojednávaných sefardských textilií, a který však přesahuje rámec této práce a byl by relevantní spíše pro historiky či judaisty. Dalším zdrojem, který by si zasloužil samostatné zpracování, jsou prameny týkající se vztahu výchozího a cílového polysystému, uložené v zahraničních institucích. Domníváme se, že relevantní materiál by se mohl skrývat především v Sarajevu, kde roku 1924 vzniklo studentské sdružení Esperansa, jehož členové, tedy studenti z řad bosenských Židů, udržovali kontakty se svými československými kolegy.³⁰⁴

Tato disertační práce byla sepsána s cílem navázat na neustále se zvyšující zájem translatologie o minoritní kultury a zároveň zahájit výzkum v oblasti dosud zcela či částečně opomíjených kultur a jazyků. Nalezenými prameny jsme potvrdili metodologickou nosnost práce s archivními materiály v translatologii (synagogální textilie), ale také s neknižními publikacemi (booklety k CD, časopisecky vydané překlady). Tímto vším jsme shromáždili korpus českých překladů z judeošpanělštiny, o jehož existenci dříve nebylo nikde pojednáno, a doplnili jsme tak znalosti dějin překladu z hispánských literatur. Na druhou stranu jsme však také potvrdili absenci českých knižních překladů pouze z judeošpanělské předlohy, a to navzdory bohaté literatuře výchozí kultury a silné překladatelské tradici cílové kultury. Doložili jsme tedy i působení kulturních reálií na překladatelskou tradici, která však může díky jazykové vybavenosti translatologů zpětně působit na kulturu – v našem případě podpořit zájem o ohroženou kulturu a jazyk a přinášet o ní nové poznatky.

Tento výzkum tak navazuje také na kulturní obrat v translatologii. Chápe překlad jako produkt kulturní výměny mezi výchozím a cílovým polysystémem, jejíž existenci se mu na předchozích stranách podařilo doložit. Tento vliv lze nahlížet i v opačném směru, tedy překladem podnítit kulturní výměnu, například v souvislosti s naznačenými možnými pokračováními tohoto výzkumu.

Společná kultura dala vzniknout společnému jazyku. Lidé z jiných jazykových oblastí potřebovali komunikovat [dosl. *exchange*] a taková komunikace musí být následována překladem, neboť jazyk je nejdůležitějším nástrojem kultury. Toto lze nahlížet tak, že kultura a kulturní výměna jsou původci překladu a překlad je

³⁰⁴ VOLFOVÁ, *Sefardští Židé v Sarajevu*, 2010.

produkt kulturní výměny. Jinými slovy překlad nemůže nikdy existovat bez kultury. Překlad a kulturu od sebe nelze nikdy oddělit.³⁰⁵

Na základě řečeného se domníváme, že tato práce nepřispěla pouze do translatologie, ale také do obecnějších kulturních dějin. Translatologické bádání a studium kulturních dějin od sebe totiž nelze oddělit, a i k tomuto interdisciplinárnímu nahlížení translatologie předkládaný výzkum přispěl a potvrdil svou oprávněnost v současné translatologii a svůj přínos pro bádání v obou disciplínách.

„Překládat znamená nechat na sebe vzájemně působit kultury, jejichž vztah je častokrát asymetrický,“ poznamenává k tématu María del Carmen África Vidal Claramonte a dle Umberta Eca dodává, že „v současnosti je překlad jazykem Evropy“.³⁰⁶ Rádi bychom tuto práci zakončili shrnutím jejích slov, s nimiž se v této disertační práci identifikujeme. Překlad je z etického hlediska výzva, a to obzvláště v dnešní době globalizace, protože pracuje s identitami a jejich vzájemnými odlišnostmi, a to ve světě charakterizovaném bohatstvím migrace a příslušným kulturním pluralismem a relativismem.

³⁰⁵ YAN a HUANG, *The Culture Turn in Translation Studies*, 2014, s. 490.

³⁰⁶ VIDAL CLARAMONTE, *A vueltas con la traducción en el siglo XXI*, 2009, s. 52.

Bibliografie

Prameny

Synagogální textilie

ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, opona k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.034]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209027 [cit. 2023-02-02].

ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, opona k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.216]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209125 [cit. 2023-02-02].

ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, opona k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.244]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209147 [cit. 2023-02-02].

ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, opona k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.245]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209148 [cit. 2023-02-02].

ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, opona k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.249]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209151 [cit. 2023-02-02].

ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, opona k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.337]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209209 [cit. 2023-02-02].

ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, opona k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.339]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209210 [cit. 2023-02-02].

- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, opona [inv. č. 121.079]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209033 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.288]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209177 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.304]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209190 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.306]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209192 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.313]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/218291 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík k úmrtí či jeho výročí [inv. č. 121.315]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/218290 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík na Tóru [inv. č. 121.285]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209176 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík na Tóru [inv. č. 121.299]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209186 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík na Tóru [inv. č. 121.301]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209186 [cit. 2023-02-02].

- z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209188 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík na Tóru [inv. č. 121.307]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/209193 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík na Tóru [inv. č. 121.309]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/218083 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík na Tóru [inv. č. 121.310]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/218289 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík na Tóru [inv. č. 121.311]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/218287 [cit. 2023-02-02].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil, textilie synagogální, pláštík na Tóru [inv. č. 121.312]. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/218288 [cit. 2023-02-02].

Booklety k CD

- ADASH. *Hebrew songs. Hebrejské písně*. CD. Praha: Rosa, 2001.
- DEMUTHOVÁ, Daniela; MĚŘINSKÝ, Rudolf. *Songs of the Sephardic Jews. Písně sefarditů*. CD. Praha: Oliverius Records, 1996.
- GOTHART. *Adio querida*. CD. Praha: Black Point, 1999.
- HAJDOVSKÝ, Lesik; TLUSTÁ, Kateřina. *To you, Jerusalem. Tobě Jeruzaléme*. CD. Praha: Rosa, 1996.
- HAJDOVSKÝ, Lesik; HAJDOVSKÁ-TLUSTÁ, Kateřina. *ESTER: Shalom, chaverim. Šalom, přátelé, Shalom, friends*. CD. Praha: Rosa, 1998.
- KON SIRA. *Sefardské písně. Songs from the Sephardic tradition*. CD. Praha: Good Day Records, 2013.

- KVINTERNA. *Krajina želobudná. Landscape of Sweet Sorrow*. CD. Praha: ZHP Production, 2004.
- LEWITOVÁ, Jana; MĚŘINSKÝ, Rudolf. *Sephardic Songs*. CD. Praha: ARTA Records, 1993.
- LEWITOVÁ, Jana; MERTA, Vladimír. *Sephardic Inspiration. Písně noci a osamění*. CD. Praha: ARTA Records, 1996.
- NERUŠILOVÁ, V.; SHONERT, A.; SHONERT, N. *Nigun*. CD. Praha: Black Point music, 2001.
- Ostatní
- CANETTI, Elias. *Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend*. Vyd. 1. Mnichov: Carl Hanser, 1977. ISBN 978-3446123359.
- CANETTI, Elias. *Zachráněný jazyk: Příběh jednoho mládí*. Přeložil Jiří Stromšík. Vyd. 1. Praha: Hynek, 1995. ISBN 80-85906-11-2.
- GAUß, Karl-Markus. *Die sterbenden Europäer. Unterwegs zu den Sepharden von Sarajevo, Gottscheer Deutschen, Arbëreshe, Sorben und Aromunen*. Vyd. 1. Wien: Paul Zsolnay, 2001. ISBN 9783552051584.
- GAUß, Karl-Markus. *Vymírající Evropané. Putování za Sefardy do Sarajeva, za Němci z Kočevje, za Arbëreshi, za Lužickými Srby a Arumuny*. Přeložila Zlata Kufnerová. Vyd. 1. Praha: Vitalis, 2003. ISBN 80-7253-122-0.
- JEHOŠUA, Avraham B. *Pan Mani*. Přeložila Magdalena Křížová. Vyd. 1. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2010. ISBN 978-80-87053-40-9.
- JEHOŠUA, Avraham B. *Mar Mani*. Vyd. 1. Tel Aviv: Ha-ķibuš ha-me'uhad, 1990.
- KRAUS, Ota B. *Obchodník se sny a jiné galilejské povídky*. Přeložila Dita Adlerová. Vyd. 1. Praha: Sefer, 2009. ISBN 978-80-85924-57-2.
- OSCAVA. Nosač Samuel. *Oscava.com*. Online. Dostupné z: <http://oscava.com/wp-content/uploads/2015/04/Isak-Samokovlija.pdf> [cit. 2023-09-30].
- PERLOV, David (režisér). *In Search of Ladino [Po stopách ladina]*. Film. Online. Přeložila Magdalena Křížová. Izrael: Israeli Film Service, 1981. 49 min. Dostupné z: https://jfc.org.il/en/news_journal/51048-2/ [cit. 2024-01-28].
- SADEK, Vladimír; ŠTOLBOVÁ, Eva. Středověká hebrejská a ‚ladino‘ poezie. *Nový Orient*. 1962, roč. 17, č. 10, s. 235-236. ISSN 0029-5302.
- SAMOKOVLIIJA, Isak. *Od proljeća do proljeća: pripovijetke*. Vyd. 1. Sarajevo: Grupa sarajevskih književnika, 1929.
- SAMOKOVLIIJA, Isak. *Šalomounova pečeť*. Přeložil Dušan Karpatský. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1989. ISBN 80-207-0660-7.

- SEMELOVÁ, Nava. *Láska pro začátečníky*. Přeložila Hana Mayerová. Vyd. 1. Praha: Albatros, 2009. ISBN 978-80-00-02273-4.
- TAHMIŠČIĆ, Husein (ed.). *Sarajevo, město poezie*. Přeložil kolektiv. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1971.
- WAGENSTEIN, Angel. *Daleko od Toleda*. Přeložila Oru Bernsteinová. Vyd. 1. Praha: Havran, 2006. ISBN 80-86515-66-4.
- WAGENSTEIN, Angel. *Далеч от Толедо*. Vyd. 1. Sofie: Colibri, 2002. ISBN 978-954-529-948-3.

Literatura

- ACADEMIA DAS CIÊNCIAS DE LISBOA. Dicionário da Língua Portuguesa. *Dicionario.acad-ciencias.pt*. Online. Dostupné z: <https://dicionario.acad-ciencias.pt/> [cit. 2024-01-30].
- AGUILERA CASTRO, María del Carmen (ed.). *Vida cotidiana en la España medieval. Actas del VI Curso de Cultura Medieval*. Vyd. 1. Aguilar de Campo: Fundación Santa María la Real – Centro de Estudios del Románico, 1994. ISBN 84-86547-46-6.
- ALBALADEJO MARTÍNEZ, Juan Antonio. *Diatopía, diacronía y diacultura: problemas en la traducción de la literatura austro-alemana al español*. Disertační práce. Alicante: Universidad de Alicante, 2009.
- ALEXANDER, Tamar; BENTOLILA, Yaakov (eds.). *La cultura Judeo-Española del Norte de Marruecos*. Vyd. 1. El Presente. Estudios sobre la cultura sefardí 2. Beer Sheva: Ben Gurion University of the Negev, 2008. ISBN 9789659116416.
- ÁLVAREZ SUÁREZ, Alejandra. La organización de los no musulmanes en el Imperio Otomano. *Collectanea Christiana Orientalia*. 2012, č. 9, s. 23-45. ISSN 2386-7442.
- ANGELES VOLAIT, María. El español más insólito: la judeohispanología. Entrevista con Haïm Vidal Sephiha, París. *Boletín de la Asociación Europea de Profesores de Español*. 1982, roč. 27, č. 14, s. 69-72.
- AZAOLA PIAZZA, Bárbara. La Escuela de Traductores de Toledo: presente, pasado y futuro. *Idea La Mancha*. 2007, č. 5, s. 122-129. ISSN 1699-6429.
- BAER, Yitzhak. *Historia de los judíos en la España Cristiana*. Vyd. 1. Barcelona: Riopiedras, 1945.
- BASTIN, Georges; BANDIA, Paul (eds.). *Charting the Future of Translation History*. Vyd. 1. Ottawa: University of Ottawa Press, 2006. ISBN 978-0-7766-1561-5.

- BEL, María Antonia. *Sefarad: los judíos en España*. Vyd. 1. Madrid: Sílex, 1997. ISBN 9788477370628.
- BEN-UR, Aviva. *Sephardic Jews in America. A Diasporic History*. Vyd. 1. New York – London: New York University Press, 2009. ISBN 9780814799826.
- BENBASSA, Esther; RODRIGUE, Aron. *Historia de los judíos sefardíes: de Toledo a Salónica*. Vyd. 1. Madrid: Abada, 2004. ISBN 9788496258310.
- BENDAĤAN, Esther. *Déjalo, ya volveremos*. Vyd. 1. Barcelona: Seix Barral, 2006. ISBN 9788432212185.
- BENDAĤAN, Esther. *Tetuán*. Vyd. 1. Almería: Confluencias, 2017. ISBN 978-8494585357.
- BENJAMIN Z TUDELY; PETACHJA Z ŘEZNA. *Dva středověké hebrejské cestopisy*. Přeložila Jiřina Šedinová. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-436-7.
- INSTITUTO CERVANTES. Bibliografía sefardí. *Cervantes.es*. Online. ©1991-2024. Dostupné z: https://www.cervantes.es/imagenes/file/biblioteca/bibliografia_sefardi.pdf [cit. 2023-07-17].
- BORÁK, Mečislav (ed.). *Restituce zkonfiskovaných uměleckých předmětů. Přání nebo realita?: dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války: příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Liberci (24.-26. října 2007)*. Vyd. 1. Praha: Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. ISBN 978-80-7285-099-0.
- BOUŠEK, Daniel. Náboženské pronásledování Židů Almohady a otázka Maimonidovy konverze k islámu. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. 2012, č. 1, s. 69-86. ISSN 1802-0364.
- BOUŠEK, Daniel. Právní postavení Židů v islámských zemích ve středověku. In: ŠEDINOVÁ, Jiřina (ed.). *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011, s. 90-195. ISBN 978-80-200-1910-3.
- BRANCHADELL, Albert. Minority languages and translation. In: GAMBIER, Yves; VAN DOORSLAER, Luc. *Handbook of Translation Studies*. Vyd. 1. Sv. 2. Amsterdam: John Benjamins, s. 97-101. ISBN 9789027203311.
- BRITANNICA. Elias Canetti. *Britannica.com*. Online. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Elias-Canetti> [cit. 2023-06-07].
- BRITANNICA. Ladin language. *Britannica.com*. Online. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Ladin-language> [cit. 2023-05-09].

- BUNIS, David. Types of Nonregional Variation in Early Modern Eastern Spoken Judezmo. *International Journal of the Sociology of Language*. 1982, č. 37, s. 41-70. ISSN 1613-3668.
- BUNIS, David. Judezmo (Ladino/Judeo-Spanish): A Historical and Sociolinguistic Portrait. In: HARY, Benjamin; BUNIN BENOR, Sarah (eds.). *Languages in Jewish Communities, Past and Present*. Vyd. 1. Contributions to the Sociology of Language. Sv. 112. Berlin – Boston: Walter De Gruyter, 2018, s. 185-238. ISBN 9781501512988.
- BÜRKI, Yvette; ROMERO, Elena (eds.). *La lengua sefardí, Aspectos lingüísticos, literarios y culturales*. Vyd. 1. Berlín: Frank & Timme, 2014. ISBN 978-3865965004.
- CADAVID OTERO, Margarita. ‚El camino desde Sefarad‘. La historiografía de la presencia judía en España. *Desafíos*. 2009, č. 20, s. 304-330. ISSN 0124-4035.
- CÁRDENAS, John. Judeo-Spanish and the Living Museum Claim: A Synchronic View of a Diachronic Dilemma. *California Linguistic Notes*. 2004, roč. 29, č. 1, 22 s. ISSN 1548-1484.
- CASTELL, Juan. *Luz de Sefarad*. Vyd. 1. Zaragoza: Libros Certeza, 2015. ISBN 978-84-92524-67-9.
- CENTRUM KURTA KROLOPA PRO NĚMECKOU LITERATURU V ČECHÁCH. Prof. PhDr. Jiří Stromšík, CSc. *Kurt-krolop.ff.cuni.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: <https://kurt-krolop.ff.cuni.cz/cz/prof-phdr-jiri-stromsik-csc/> [cit. 2023-06-16].
- CERMANOVÁ, Iveta; SCHEIBOVÁ, Michaela. *Hebrejské zkratky*. Vyd. 1. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2005. ISBN 80-86889-12-2.
- COHEN, Judith R. Women and Judeo-Spanish Music. *Bridges*. 1993, roč. 3, č. 2, s. 113-119. ISSN 1046-8358.
- COHEN, Judith R. Women's Role in Judeo-Spanish Song. In: SACKS, Maurie. *Active Voices: Women in Jewish Culture*. Vyd. 1. Champaign, IL: University of Illinois Press, 1995, s. 182-200. ISBN 9780252021541.
- COHEN, Matt. *Španělský doktor*. Přeložila Barbora Punge Puchalská. Vyd. 1. Praha: Domino, 2000. ISBN 80-86128-91-1.
- COONROD MARTÍNEZ, Elizabeth. Rosa Nissán: Cultural Memory and the Mexican Sephardic Woman. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*. 2004, roč. 37, č. 1, s. 101-117. ISSN 0027-1276.
- CRONIN, Michael. *Translating Ireland: Translation, Languages, Cultures*. Vyd. 1. Cork: Cork University Press, 1996. ISBN 9781859180181.

- ČECH, Pavel. Sefardové v Amsterdamu aneb Holandský Jeruzalém. In: ŠEDINOVÁ, Jiřina (ed.). *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011, s. 463-512. ISBN 978-80-200-1910-3.
- ČECH, Pavel; SLÁDEK, Pavel. Transliterace a transkripce hebrejštiny. Základní problémy a návrhy jejich řešení. *Listy filologické*. 2009, roč. 132, č. 2-3, s. 305-339. ISSN 0024-4457.
- ČERMÁK, Jan. Pavel Trost a jeho celostní filologie. *Časopis pro moderní filologii*. 2010, roč. 92, č. 1-2, s. 5-9. ISSN 2336-6591.
- ČERNÝ, Václav (ed.). *Kytice ze španělských romancí: v překladech Josefa Čejky, Václava Nebeského a Jaroslava Vrchlického*. Vyd. 1. Praha: SNKLHU, 1957.
- DATABÁZE ČESKÉHO UMĚLECKÉHO PŘEKLADU. Eva Štolbová. *Databaze-prekladu.cz*. Online. ©2008-2024. Dostupné z: <https://www.databaze-prekladu.cz/prekladatel/000005874> [cit. 2023-04-19].
- DATABÁZE ČESKÉHO UMĚLECKÉHO PŘEKLADU. Zlata Kufnerová. *Databaze-prekladu.cz*. Online. ©2008-2024. Dostupné z: <https://www.databaze-prekladu.cz/prekladatel/000001504> [cit. 2023-04-19].
- DE LA CRUZ MUÑOZ, Julio (ed.). *Historia de Toledo. De la prehistoria al presente*. Vyd. 1. Toledo: Tilia, 2010. ISBN 978-84-937951-4-6.
- DELISLE, Jean. *Notions d'histoire de la traduction*. Vyd. 1. Québec: Université Laval, 2021. ISBN 978-2-7637-5455-0.
- DÍAZ-MAS, Paloma. *Poesía oral sefardí*. Vyd. 1. La Coruña: Esquíu-Ferrol, 1994. ISBN 84-8606-66-1.
- DÍAZ-MAS, Paloma. El Romancero, vínculo entre sefardíes y españoles. In: JUARISTI LINACERO, Jon (ed.). *Rostros judíos del Occidente medieval*. XLV Semana Internacional de Estudios Medievales Estella-Lizarra. Vyd. 1. Pamplona: Gobierno de Navarra, 2019, s. 29-52. ISBN 978-84-235-3528-6.
- DÍAZ-MAS, Paloma. Escritura y oralidad en la literatura sefardí. *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*. 2003, č. 11, s. 37-57. ISSN 1134-1165.
- DÍAZ-MAS, Paloma; SÁNCHEZ PÉREZ, María (eds.). *Los sefardíes ante los retos del mundo contemporáneo: identidad y mentalidades*. Vyd. 1. Madrid: CSIC, 2010. ISBN 978-84-00-09257-3.
- DÍAZ-MAS, Paloma; MARTÍN ORTEGA, Elisa (eds.). *Mujeres sefardíes lectoras y escritoras, siglos XIX-XX*. Vyd. 1. Madrid – Frankfurt: Iberoamericana – Vervuert, 2016. ISBN 978-84-8489-933-4.

- ESEFARAD. El Ladino. *Esefarad.com*. Online. ©2008-2024. Dostupné z: <https://esefarad.com/el-ladino/> [cit. 2023-05-05].
- EVEN-ZOHAR, Itamar. Polysystem Studies. *Poetics Today*. 1990, roč. 11, č. 1, s. 9-26. ISSN 0333-5372.
- FEUCHTWANGER, Lion. *Židovka z Toleda*. Přeložil Valter Feldstein. Vyd. 4. Praha: Svoboda, 1969.
- FIEDLER, Jiří. *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Vyd. 1. Praha: Sefer, 1992. ISBN 80-900895-1-8.
- FINKELSTEIN, Israel; SILBERMAN, Neil Asher. *Objevování Bible: Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-869-3.
- FLORES, Marcela; MELIS, Chantal. Periodización del español. Evidencia para una tercera etapa evolutiva. *Études Romanes de Brno*. 2015, roč. 36, č. 2, s. 11-28. ISSN 1803-7399.
- FLORES, Marcela; MELIS, Chantal; BOGARD, Sergio. La historia del español. Propuesta de un tercer período evolutivo. *Nueva Revista de Filología Hispánica*. 2003, roč. 51, č. 1, s. 1-56. ISSN 0185-0121.
- FLORIDA ATLANTIC UNIVERSITY. El decreto de la Alhambra 1492 – Edicto de la Expulsión de los Judíos de España. *Fau.edu*. Online. Dostupné z: <https://www.fau.edu/artsandletters/pjhr/chhre/pdf/hh-alhambra-1492-spanish.pdf> [cit. 2023-07-25].
- FONETICKÝ ÚSTAV FF UK. Česká fonetická transkripce. *Fonetika.ff.cuni.cz*. Online. ©2015. Dostupné z: <https://fonetika.ff.cuni.cz/o-fonetice/foneticka-transkripce/ceska-foneticka-transkripce/> [cit. 2024-01-28].
- GARCÍA DE TORO, Cristina. Translation between Spanish and Catalan today. In: BRANCHADELL, Albert; WEST, Lovell Margaret (eds.). *Less Translated Languages*. Vyd. 1. Amsterdam – Philadelphia: Benjamins, 2005, s. 269-287. ISBN 9789027216649.
- GARCÍA LORCA, Federico. *Romancero gitano = Cikánské romance*. Přeložil Miloslav Uličný. Vyd. 1. Praha: Triton, 2007. ISBN 978-80-7387-059-1.
- GARCÍA MORENO, Aitor. El judeoespañol. In: *La influencia económica y comercial de los idiomas de base española*. Vyd. 1. Madrid: Ministerio de Economía, Industria y Competitividad, 2018, s. 15-34. ISBN 978-84-92546-46-6.

- GARCIA, Kateřina. *Aspekty soluňské varianty judeošpanělštiny*. Rigorózní práce. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta, 2007.
- GARCIA, Kateřina. Singing the Memory of Sepharad: Traditional Sephardic Song and its Interpretation. *Ethnomusicology Ireland*. 2017, č. 5, s. 172-191. ISSN 2009-4094.
- GIL, José. *La Escuela de Traductores de Toledo y sus colaboradores judíos*. Vyd. 1. Toledo: Instituto Provincial de Investigaciones y Estudios Toledanos, 1985. ISBN 84-00-06135-7.
- GORDON, Noah. *Poslední žid*. Přeložil Jaroslav Höfer. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2001. ISBN 80-242-0553-X.
- GROMOVÁ, Edita; RONDZIKOVÁ, Natália; TYŠŠ, Igor (eds.). *Archívny výskum (textov) v interdisciplinárnych súvislostiach*. Vyd. 1. Nitra: Katedra translológie FF UKF v Nitre, 2021. ISBN 978-80-558-1677-7.
- HARRIS, Tracy. *Death of a language. The History of Judeo-Spanish*. Vyd. 1. Newark – London – Toronto: University of Delaware, 1994. ISBN 9780874134971.
- HASSÁN, Iacob; IZQUIERDO BENITO, Ricardo (eds.). *Sefardíes: literatura y lengua de una nación dispersa*. Vyd. 1. Cuenca: Universidad Castilla-La Mancha, 2008. ISBN 9788484275534.
- HAVASSY, Rivka. The Sephardi Cantigas at the Dawn of the Twentieth Century. *European Judaism*. 2011, roč. 44, č. 1, s. 121-135. ISSN 0014-3006.
- CHLOUPEK, Jan. *Aspekty dialektu*. Vyd. 1. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971.
- ILITERATURA. Avraham B. Jehošua. *Iliteratura.cz*. Online. Dostupné z: <https://www.iliteratura.cz/spisovatel/1656-avraham-b-jehosua> [cit. 2024-01-29].
- INSTITUT TEREZÍNSKÉ INICIATIVY. Ota B. Kraus. *holocaust.cz*. Online. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2000/prosinec-2/ota-b-kraus/> [cit. 2023-08-22].
- ITURBE, Antonio G. *Osvětinská knihovnice*. Přeložil Štěpán Zajac. Vyd. 1. Praha: Akropolis, 2013. ISBN 978-80-7470-031-6.
- KAMEN, Henry. *La inquisición española. Una revisión histórica*. Vyd. 1. Barcelona: Crítica, 1999. ISBN 9788474239539.
- KAMHI, Samuel. Písně a přísloví bosensko-hercegovských Sefardů. In: TAHMIŠČIĆ, Husein (ed.). *Sarajevo, město poezie*. Přeložil kolektiv. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1971, s. 156-162.

- KATEDRA JIHOSLOVANSKÝCH A BALKANISTICKÝCH STUDIÍ FF UK. Zesnul Dušan Karpatský. *Kjbs.ff.cuni.cz*. Online. ©2015. Dostupné z: <https://kjbs.ff.cuni.cz/cs/2017/02/09/zesnul-prekladatel-dusan-karpatsky/> [cit. 2023-05-25].
- KOSÁKOVÁ, Eva et al. *Slovník judaik*. Vyd. 2. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2006. ISBN 80-86889-39-4.
- KOŠTÁL, Arnošt. *Canciones Sefarditas de los Balcanes = Písňe balkánských Sefardů*. Úprava a revize Arnošt Košťál. Úvod Juan Manuel Molina Lamothe. Vyd. 1. Praga: Comisión Nacional del Quinto Centenario – Ministerio de Asuntos Exteriores, 1993.
- KUBA, Ludvík. *Křížem krážem slovanským světem*, Vyd. 1. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1956.
- KUBOVÁ, Kristina. *Interpretační tvorba Jany Lewitové a konceptualizace sefardských písní v České republice*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta humanitních studií, 2016.
- KUKUČKOVÁ, Marie. *Política lingüística del judeoespañol hoy día*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, 2016.
- KURZOVÁ, Helena. Pavel Trost (3. 10. 1907 – 6. 1. 1987). *Listy filologické*. 1987, roč. 110 č. 3, s. 175-177. ISSN 0024-4457.
- KUSHNER, Aviya. Ladino Today. *Myjewishlearning.com*. Online. ©2002-2024. Dostupné z: https://www.myjewishlearning.com/article/ladino-today/?gl=1*16335m6*ga*MTUxMjY3NTY3Mi4xNjkyNzM4Mjkz*ga_Z30XND384V*MTY5MjczODI5My4xLjAuMTY5MjczODI5My42MC4wLjA.&ga=2.23151674.1461033591.1692738293-1512675672.1692738293 [cit. 2023-11-08].
- KUTKOVÁ, Martina. Volver a la patria: el renacer del judeoespañol desde la perspectiva de la lengua y cultura checas. *Verba hispanica*. 2021, č. 29, s. 77-95. ISSN 0353-9660.
- KUTKOVÁ, Martina a KŘÍŽOVÁ, Magdalena. *Po stopách ladina*. 2020-10-30. Email [osobní komunikace].
- KUUSI, Päivi; KOLEHMAINEN, Leena; RIIONHEIMO, Helka. Introduction: Multiple Roles of Translation in the Context of Minority Languages and Revitalisation. *Trans-kom*. 2017, roč. 10, č. 2, s. 138-163. ISSN 1867-4844.
- LADERO QUESADA, Miguel Ángel. *España en 1492*. Vyd. 1. Madrid: Hernando, 1978. ISBN 9788471552617.

- LAPESA, Rafael. *Historia de la lengua española*. Vyd. 1. Madrid: Gredos, 1981.
- LEÓN TELLO, Pilar. *Judíos de Toledo*. Vyd. 1. 2 sv. Madrid: CSIC, 1979. ISBN 84-00-04572-6.
- LEVÝ, Jiří. *Bude literární věda exaktní vědou?*. Překlad a edice Miroslav Červenka. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1971.
- LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. Vyd. 3., upr. a rozš. verze 2. Praha: Ivo Železný, 1998. ISBN 80-237-3539-X.
- LLÓRENS, Chufo. *La saga de los malditos*. Vyd. 1. Barcelona: Ediciones B, 2003. ISBN 9788466606691.
- LÓPEZ ALVAREZ, Ana María; IZQUIERDO BENITO, Ricardo (eds.). *Juderías y sinagogas de la Sefarad medieval*. Vyd. 1. Humanidades 73. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2003. ISBN 84-8427-226-5.
- MACKAY, Angus. *La España en la Edad Media: De la frontera al imperio 1000–1500*. Vyd. 1. Madrid: Cátedra, 1980. ISBN 84-376-0244-0.
- MAHIR, Saul; HUALDE, José Ignacio (eds.). *Sepharad as Imagined Community. Language, History and Religion from the Early Modern Period to the 21st Century*. Studies in Judaism 8. New York – Bern: Peter Lang, 2017. ISBN 9781433131370.
- MAIMONIDES. *Výběr z korespondence*. Překlad Daniel Boušek a Dita Rukliglová. Vyd. 1. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1848-9.
- MANRIQUE, Luis Esteban. Los sefardíes, testigos de mundos desaparecidos. *Políticaexterior.com*. Online. ©2024. Dostupné z: <https://www.politicaexterior.com/los-sefardies-testigos-mundos-desaparecidos/> [cit. 2023-04-11].
- MARTÍN ORTEGA, Elisa. Para una nómina de poetisas sefardíes posteriores al Holocausto. *eHumanista*. 2014, roč. 28, s. 790-812. ISSN 1540 5877.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón. Flor nueva de romances viejos. *Publicconsulting.com*. Online. Dostupné z: <https://www.publicconsulting.com/wordpress/flornueva/> [cit. 2023-07-05].
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón. *Historia de la Lengua Española*. Vyd. 1. 2 sv. Madrid: Fundación Ramón Menéndez Pidal – Real Academia Española, 2005. ISBN 84-89934-11-8.
- MINISTERIO DE ASUNTOS EXTERIORES, UNIÓN EUROPEA Y COOPERACIÓN. Ley 12/2015, de 24 de junio, en materia de concesión de la nacionalidad española a los sefardíes originarios de España. *Exteriores.gob.es*. Online. Dostupné

- z: <https://www.exteriores.gob.es/Consulados/estambul/es/Comunicacion/Noticias/Documents/Lay%20ley%20de%20nacionalidad%20de%20los%20sefardies%20en%20BOE.pdf> [cit. 2023-07-01].
- MINISTERIO DE JUSTICIA. Datos estadísticos básicos de nacionalidad a 30/06/2023. *Mjusticia.gob.es*. Online. Dostupné z: https://www.mjusticia.gob.es/es/Ciudadano/Nacionalidad/Documents/Estad%c3%adsticas%20nacionalidad%2030_06_2023.pdf [cit. 2023-06-07].
- MIRA, Manuel. *El olivo que no ardió en Salónica*. Vyd. 1. Madrid: La esfera de los libros, 2015. ISBN 9788490603635.
- MOSCONA, Myriam; SEFAMÍ, Jacobo. *Por mi boka: Textos de la diáspora sefardí en ladino*. Vyd. 1. Mexiko: Penguin Random House, 2013. ISBN 9786073119740.
- MOUČKOVÁ, Naděžda. *Sefardské texty ve vídeňském archivu*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta, 2008.
- MRAČKOVÁ VAVROUŠOVÁ, Petra. *Las aventuras de la literatura checa en España*. Vyd. 1. Madrid: Ommpress, 2019. ISBN 9788417387501.
- NAAR, Devin. *Jewish Salonica. Between the Ottoman Empire and Modern Greece*. Vyd. 1. Stanford: Stanford University Press, 2016. ISBN 9780804798877.
- NAVARRO, Julia. *Dispara, yo ya estoy muerto*. Vyd. 1. Barcelona: Debolsillo, 2015. ISBN 9786073136716.
- NEBESKÝ, Václav Bolemír. O španělských romancích. *Časopis Národního muzea*. 1856.
- NIRENBERG, David. *Comunidades de violencia: La persecución de las minorías en la Edad Media*. Vyd. 1. Barcelona: Península, 2001. ISBN 9788483073773.
- NORD, Christiane. *Text analysis in translation: theory, methodology, and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*. Vyd. 1. Amsterdam: Rodopi, 1991. ISBN 90-5183-311-3.
- NOSEK, Bedřich. Sefardové. In: NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.). *Religionistická encyklopedie*. Online. Dostupné z: [https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/Sefardov%C3%A9_\(JKI-J\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/Sefardov%C3%A9_(JKI-J)) [cit. 2023-03-05].
- OBEC PŘEKLADATELŮ. Fiedler Jiří. *Databaze.obecprekladatelu.cz*. Online. ©2016-2024. Dostupné z: <http://databaze.obecprekladatelu.cz/databaze/F/fiedlerjiri.htm> [cit. 2023-06-09].

- ORIENTÁLNÍ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY. Nový Orient. *Orient.cas.cz*. Online. Dostupný z: <https://orient.cas.cz/cs/edicni-cinnost/novy-orient/> [cit. 2023-07-21].
- PAPOUŠEK, Dalibor. Chrám. In: NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.). *Religionistická encyklopedie*. Online. Dostupné z: [https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/chr%C3%A1m_\(JKI-J\)](https://rg-encyklopedie.soc.cas.cz/index.php/chr%C3%A1m_(JKI-J)) [cit. 2023-03-05].
- PASSINI, Jean. *La judería de Toledo*. Vyd. 1. Toledo: Ediciones del Sofer, 2011. ISBN 9788461552146.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1.
- PÉREZ, Joseph. *Historia de una tragedia. La expulsión de los judíos de España*. Vyd. 1. Barcelona: Crítica, 1993. ISBN 84-7423-597-9.
- PÉREZ, Joseph. *Los judíos en España*. Vyd. 1. Madrid: Marcial Pons Historia, 2005. ISBN 9788496467033.
- PISTORIUS & OLŠANSKÁ. Osvobozená nevěsta. *Pistorius.cz*. Online. Dostupné z: <https://www.pistorius.cz/index.php?&p=book&id=219> [cit. 2023-01-29].
- POPOVIČ, Anton. *Teória umeleckého prekladu*. 2. preprac. a rozš. vyd. Bratislava: Tatran, 1975.
- PROCHÁZKOVÁ, Markéta. Ottoman Fabric in Synagogue Textiles of the Jewish Museum in Prague. In: KYBALOVÁ, Ludmila et al. (eds.). *Textiles from Bohemian and Moravian synagogues: from the collections of the Jewish Museum in Prague*. Vyd. 1. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2003, s. 61-67. ISBN 80-85608-60-X.
- PUTÍK, Alexandr. *Dějiny Židů v českých zemích v 10.–18. století*. Vyd. 1. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2015. ISBN 978-80-87366-48-6.
- PYM, Anthony. The Return to Ethics. *The Translator*. 2001, roč. 7, s. 129-138. ISSN 1355-6509.
- QUILIS MORALES, Antonio. *Introducción a la Historia de la Lengua Española*. Vyd. 1. Madrid: UNED, 2003. ISBN 9788436249231.
- QUINTANA RODRÍGUEZ, Aldina. *Geografía lingüística del judeoespañol*. Vyd. 1. Bern: Peter Lang, 2006. ISBN 9783035102758.
- RAINE, Roberta. Minority, Language and Translation in Tibet. *mTm*. 2010, č. 2, s. 35-53. ISSN 1791-8421.

- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. El director de la RAE participa en la presentación de la Academia Nacional del Ladino. *Rae.es*. Online. ©2019. Dostupné z: <https://www.rae.es/noticia/el-director-de-la-rae-participa-en-la-presentacion-de-la-academia-nacional-del-ladino> [cit. 2023-09-01].
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. Diccionario de la Real Academia Española. *Dle.rae.es*. Online. ©2024. Dostupné z: <https://dle.rae.es> [cit. 2024-01-20].
- RECUERO, Pascual. *Diccionario básico ladino-español*. Vyd. 1. Barcelona: Riopiedras Ediciones, 1977. Dostupné také z: <https://manoa.files.wordpress.com/2013/11/diccionario-judeo-espac3b1ol.pdf> [cit. 2023-05-12].
- REFAEL, Shmuel. *Un grito en el silencio. La poesía sobre el Holocausto en lengua sefardí*. Vyd. 1. Barcelona: Tirocinio, 2008. ISBN 978-84-935671-0-1.
- REISS, Katharina. *Translation Criticism – The Potentials and Limitations*. Vyd. 1. London: Routledge, 2000. ISBN 9781900650267.
- ROMERO, Elena. *La creación literaria en lengua sefardí*. Vyd. 1. Madrid: Mapfre, 1992. ISBN 84-7100-355-4.
- ROMERO, Elena. *Entre dos (o más) fuegos: Fuentes poéticas para la historia de los sefardíes de los Balcanes*. Madrid: CSIC, 2008. ISBN 9788400086435.
- ROMERO, Elena. *Los yantares de Purim: coplas y poemas sefardíes de contenido folclórico*. Vyd. 1. Barcelona: Tirocinio, 2011. ISBN 978-84-935671-7-0.
- ROMERO, Elena; ALBARRAL, Purificación. *El libro bíblico de Ester entre los sefardíes de los Balcanes: Mitos y leyendas*. Vyd. 1. Granada: Universidad de Granada, 2013. ISBN 978-84-338-5590-9.
- ROMERO, Elena (ed.). Voces hispanas nacidas en el exilio: Textos y estudios de literatura sefardí, Homenaje a Iacob M Hassán (ז"ל). *eHumanista*. 2014, č. 28, monografický svazek. ISSN 1540 5877.
- RUIZ SOUSA, Juan Carlos. La llegada de los judíos a la Península Ibérica y la leyenda del nacimiento de Sefarad. *Cvc.cervantes.es*. Online. ©1997-2024. Dostupné z: <https://cvc.cervantes.es/artes/sefarad/sefardita/llegada.htm> [cit. 2023-08-18].
- RUKLIGLOVÁ, Dita. Básník a filosof Šelomo ibn Gabirol. In: ŠEDINOVÁ, Jiřina (ed.). *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011, s. 196-254. ISBN 978-80-200-1910-3.

- RUKLIGLOVÁ, Dita et al. *Moše ben Majmon – Maimonides. Filosof, právník a lékař*. Edice Pavel Sládek. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2367-4.
- RUNDLE, Christopher. History through a Translation Perspective. In: CHALVIN, Antoine; LANGE, Anne; MONTICELLI, Daniele (eds.). *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History*. Vyd. 1. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011, s. 33-43. ISBN 978-3-631-61744-1.
- RUNDLE, Christopher. Translation as an approach to history. *Translation Studies*. 2012, roč. 5, č. 5, s. 232-248. ISSN 2065-3514.
- SADEK, Vladimír. Josef Šelomo Delmedigo z Kréty (k 400. výročí jeho narození). *Židovská ročenka*. 1991-1992, s. 55-60. ISSN 0514-3616.
- SADEK, Vladimír. Od středověku do nové doby. In: SADEK, Vladimír; ŠEDINOVÁ, Jiřina; FRANKOVÁ, Anita. *Židovské dějiny, kultura a náboženství*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 25-39. ISBN 80-04-25998-7.
- SADEK, Vladimír. ‚Pramen života‘ Šeloma ibn Gabirola. *Roš chodeš*. 1992, roč. 54, č. 1, s. 6-7. ISSN 1210-7468.
- SANTOYO, Julio-César. Blank Spaces in the History of Translation. In: BASTIN, Georges; BANDIA, Paul (eds.). *Charting the Future of Translation History*. Vyd. 1. Ottawa: University of Ottawa Press, 2006, s. 11-43. ISBN 978-0-7766-1561-5.
- Sefarad: lengua, historia y cultura en Toledo. Curso I*. Skripta k přednáškám prosloveným 21.–25. června 2021. Toledo: Universidad Castilla-La Mancha – Instituto Cervantes, 2021.
- Sefarad: lengua, historia y cultura en Toledo. Curso II*. Skripta k přednáškám prosloveným 4.–8. července 2022. Toledo: Universidad Castilla-La Mancha – Instituto Cervantes, 2022.
- SEFARDIWEB. La literatura sefardí. *Sefardiweb.com*. Online. Dostupné z: <http://sefardiweb.com/node/12> [cit. 2023-07-12].
- SCHMID, Beatrice. De Salónica a Ladinokomunita. El judeoespañol desde los umbrales del siglo XX hasta la actualidad. In: COLÓN, G.; GIMENO BETÍ, Ll. (eds.). *Ecología lingüística i desaparició de llengües*. Vyd. 1. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, 2007, s. 9-33. ISBN 8480216069.
- SCHWARZWALD, Ora (red.). *Las Ortografías del Ladino*. Vyd. 1. Tel Aviv: La Akademia Nacionala del Ladino, 2021. Dostupné také z: https://ef06bf25-489a-42bd-aa50-0a0371d42a7a.filesusr.com/ugd/8ec7ec_4c066024a3924618b3b21985d477eb48.pdf [cit. 2023-05-16].

- SIXTOVÁ, Olga; SLÁDEK, Pavel; HOLEČEK, Kajetán; KUTKOVÁ, Martina; SMOLÍK, Tobiáš. *Čítanka raně novověké aškenázské paleografie*. Vyd. 1. Praha: Vydavatelství Filozofické fakulty, 2020. ISBN 978-80-7308-990-0.
- SRBKOVÁ, Ivana. Daleko od Toleda. *Iliteratura.cz*. Online. ©2007. Dostupné z: <https://www.iliteratura.cz/clanek/20553-wagenstein-angel-daleko-od-toleda> [cit. 2023-10-05].
- ŠTŘEDOVÁ, Kateřina. Archivní prameny v translatologickém výzkumu – kde je hledat a jak s nimi pracovat?. *AUC Philologica*. 2019, č. 1, s. 93-106. ISSN 0567-8269.
- SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis. *La expulsión de los judíos de España*. Vyd. 1. Madrid: Mapfre, 1994. ISBN 978-8471001962.
- ŠEDINOVÁ, Jiřina. Hebrejská světská poezie ve středověkém Španělsku a Itálii. *Židovská ročenka*. 1972-1973, s. 103-109. ISSN 0514-3616.
- ŠEDINOVÁ, Jiřina. Jehuda ha-Levi – básník. *Nový Orient*. 1991, roč. 46, č. 5, s. 150. ISSN 0029-5302.
- ŠEDINOVÁ, Jiřina. Básník ibn Gabirol. *Roš chodeš*. 1992, roč. 54, č. 1, s. 7. ISSN 1210-7468.
- ŠEDINOVÁ, Jiřina. Čas moudrosti a čas zpěvu. *Roš chodeš*. 1992, roč. 54, č. 5, s. 7. ISSN 1210-7468.
- ŠEDINOVÁ, Jiřina. Dedicatory Inscriptions of Synagogue Textiles. In: KYBALOVÁ, Ludmila et al. (eds.). *Textiles from Bohemian and Moravian synagogues: from the collections of the Jewish Museum in Prague*. Vyd. 1. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2003, s. 93-97. ISBN 80-85608-60-X.
- ŠEDINOVÁ, Jiřina. Literatura a jazyk Židů v českých zemích. In: ULIČNÝ, Oldřich (ed.). *Euroletteraria et Eurolingua 2005*. Sborník z druhého ročníku konference pořádané Katedrou českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Technické univerzity v Liberci. Vyd. 1. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005, s. 28-35. ISBN 80-7372-040-X.
- ŠEDINOVÁ, Jiřina. Ze sefardské poezie. In: ŠEDINOVÁ, Jiřina (ed.). *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011, s. 254-267. ISBN 978-80-200-1910-3.
- THE INSTITUTE FOR TRANSLATION OF HEBREW LITERATURE. Nava Semel. *Ithl.org.il*. Online. ©2012. Dostupné z: https://www.ithl.org.il/page_13244 [cit. 2023-08-15].
- UBRIC RABANEDA, Purificación. ¿Cuándo llegaron los primeros judíos a España?. *Clío: Revista de historia*. 2011, č. 120, s. 26-33. ISSN 1579-3532.

- ULIČNÝ, Miloslav. *Meč i růže: špan. romance o hrdinství a lásce*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1986.
- ULIČNÝ, Miloslav. České překlady poezie, zvláště Cikánských romancí, Federika Garcíi Lorky. In: *15x o překladu*. Vyd. 1. Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů, 1999. ISBN 80-86261-03-4.
- ULIČNÝ, Miloslav (ed. a přel.). *Romance o Cidovi = Romancero del Cid*. Vyd. 1. Praha: IŽ, 1999. ISBN 80-240-1159-X.
- ULIČNÝ, Miloslav (ed. a přel.). *Romancero antiguo = Španělské romancero*. Vyd. 1. Praha: Ivo Železný, 2001. ISBN 80-237-3619-1.
- ULIČNÝ, Miloslav. *Historia de las traducciones checas de literaturas de España e Hispanoamérica*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0888-X.
- ULIČNÝ, Miloslav (ed. a přel.). *V Barceloně, velkém městě: sto katalánských romancí*. Vyd. 1. Praha: Nová vlna, 2015. ISBN 978-80-85845-45-7.
- ULIČNÝ, Miloslav. Hispánská literatura v Českých teoriích překladu Jiřího Levého. *Svět literatury*. 2016, č. 54, s. 165-173. ISSN 2336-6729.
- VESELSKÁ, Dana. *Necht' mu Bůh dá vyrůst*. Vyd. 1. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2003. ISBN 978-80-86889-94-8.
- VESELSKÁ, Dana; SCHEIBOVÁ, Michaela. The Kapporet as a Synagogue Item: Its Origin and Development. In: KYBALOVÁ, Ludmila et al. (eds.). *Textiles from Bohemian and Moravian synagogues: from the collections of the Jewish Museum in Prague*. Vyd. 1. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2003, s. 47-59. ISBN 80-85608-60-X.
- VIDAL CLARAMONTE, María del Carmen África. A vueltas con la traducción en el siglo XXI. *MonTI*. 2009, č. 1, s. 49-58. ISSN 1889-4178.
- VIDAL SÉPHIHA, Haïm. Yiddish and Judeo-Spanish, a European Heritage. *Brewminate.com*. Online. ©2021. Dostupné z: <https://brewminate.com/yiddish-and-judeo-spanish-aeuropean-heritage> [cit. 2023-03-23].
- VLÁDA ČESKÉ REPUBLIKY. Evropská charta regionálních či menšinových jazyků. *Vláda.gov.cz*. Online. ©2009-2023. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm%20/dokumenty/mezinarodni-dokumenty/evropska-charta-regionalnich-ci-mensinovyech%20-jazyku-17547/> [cit. 2023-03-21].
- VOLFOVÁ, Lenka. *Sefardští Židé v Sarajevu*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, 2010.

- VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Cid v zrcadle španělských romancí: parafrase: (1899-1900)*. Praha: Bursík & Kohout, 1901.
- WEICH-SHAHAK, Susana. The Bosnian Judeo-Spanish musical repertoire in a hundred year old manuscript. *Jahrbuch für musikalische Volks-und Völkerkunde*. 1990, č. 14, s. 97-122. ISSN 0075-2703.
- YAN, Chen; HUANG, Jingjing. The Culture Turn in Translation Studies. *Open Journal of Modern Linguistics*. 2014, č. 4, s. 487-494. ISSN 2164-2818.
- YOUNGER, Markéta Pnina. Mobility of Jewish Captives between Moravia and the Ottoman Empire in the Second Half of the Seventeenth Century. *Judaica Olomoucensia*. 2015, č. 2, s. 8-32. ISSN 1805-9139.
- ZAJAC, Ondřej. Překlady bulharské krásné literatury do češtiny po roce 1989. *Svetovka.cz*. Online. Dostupné z: <https://www.svetovka.cz/2013/10/10-2013-teorie/> [cit. 2023-11-05].
- ŽIDOVSKÁ OBEC V PRAZE. Dokumentace náhrobních kamenů a epitařů v roce 2022. *Kehilaprag.cz*. Online. ©2023. Dostupné z: <https://www.kehilaprag.cz/cs/novinky/dokumentace-nahrobnich-kamenu-a-epitafu-v-roce-2022> [cit. 2023-08-20].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Katalog sbírek. *Collections.jewishmuseum.cz*. Online. ©2024. Dostupné z: <https://collections.jewishmuseum.cz/index.php> [cit. 2023-12-11].
- ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE. Textil. *Jewishmuseum.cz*. Online. ©2013-2024. Dostupné z: <https://www.jewishmuseum.cz/sbirky-a-vyzkum/sbirky-a-fondy/textil/> [cit. 2023-09-21].

Ostatní

Osobní poznámky k přednášce Aitora Garcíi na Universidad Castilla-La Mancha 6. července 2022.

Osobní poznámky k přednášce Eleny Romero na Universidad Castilla-La Mancha 7. července 2022.

Seznam zkratk

1Kr	biblická První kniha královská
1S	biblická První kniha Samuelova
Abd	biblická kniha Abdiáš
ang.	anglicky
CSIC	Consejo Superior de Investigaciones Científicas
<i>DRAE</i>	<i>Diccionario de la Real Academia Española</i>
Ex	biblická kniha Exodus
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
fr.	francouzsky
heb.	Hebrejsky
HTF UK	Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy
IPA	Mezinárodní fonetická abeceda
<i>MonTI</i>	<i>Monografías de Traducción e Interpretación</i>
o. l.	občanského letopočtu, zkratka užívaná v židovské tradici místo výrazu „našeho letopočtu“, odvíjejícího se od narození Krista
port.	portugalsky
př. Kr.	před Kristem
RAE	Real Academia Española
šp.	španělsky
Ž	biblická kniha Žalmů
ŽMP	Židovské muzeum v Praze

Přílohy

Příloha ke kapitole 4 Synagogální textilie

Opona inv. č.	Materiál	Technika	Rozměry v mm	Způsob nabytí	Datace vzniku	Místo vzniku
121.034	samet, příze	steh řetízkový	2 750 (v) x 1 900 (š)	ze skladiště	1934	-
121.079	hedvábí, samet, dracoun	-	1 700 (v) x 1 300 (š)	ze skladiště	1921	Balkán
121.216	samet	-	1 910 (v) x 1 320 (š)	ze skladiště	1923	Balkán
121.244	-	-	2 870 (v) x 1 865 (š)	ze skladiště	1935	-
121.245	samet, dracoun, třásně	-	1 800 (v) x 1 200 (š)	ze skladiště	1929	Balkán
121.249	damašek, samet, třásně	-	1 600 (v) x 1 200 (š)	ze skladiště	1928	Balkán
121.337	-	-	-	ze skladiště	1922	Balkán (Unterpullendorf)
121.339	hedvábí	-	1 900 (v) x 1 200 (š)	ze skladiště	1927	Turecko

Tab. 1

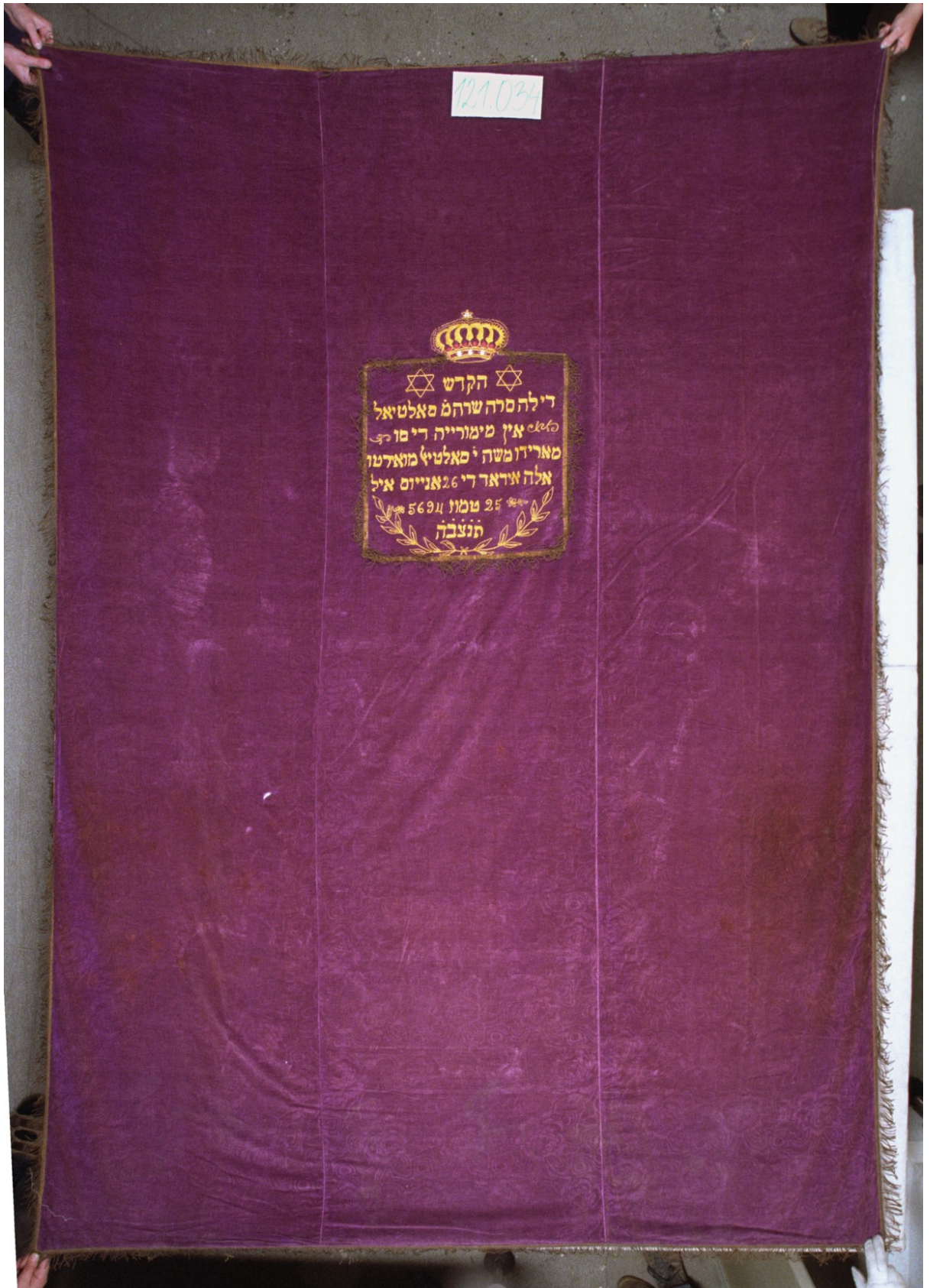
Pláštík inv. č.	Materiál	Technika	Rozměry v mm	Způsob nabytí	Datace vzniku	Místo vzniku
?1977/0070	-	-	-	-	-	-
?1994/0021	-	-	-	-	-	-
(031.953)	samet, hedvábí, dracoun	steh plný podkládaný, aplikace	840 (v) x 1 100 (š)	válečný svoz z Prahy-Libně (1942–1945)	1895	Bulharsko (Varna)
(121.082)	hedvábí	steh plný	720 (v) x 470 (š)	ze skladiště	počátek 20. století	Balkán
121.201	-	-	-	-	-	-
121.202	-	-	780 (v)	ze skladiště	počátek 20. století	Balkán
121.231	-	-	-	-	-	-
121.283	-	-	-	-	-	-

121.284	bavlna, atlas, hedvábí	steh plný podkládaný	70 (v)	ze skladiště	konec 19. století	Balkán
121.285	samet	-	850 (v) x 390 (š)	ze skladiště	1925	Balkán
121.288	samet	-	820 (v) x 400 (š)	ze skladiště	1925	Balkán
121.299	samet	-	840 (v) x 360 (š)	ze skladiště	1929	Balkán (Soluň)
121.301	samet, taft, klot	kresba/malba (textil, kovy), steh přední	880 (v)	ze skladiště	1922	Balkán
(121.303)	samet	steh plný	800 (v) x 410 (š)	ze skladiště	1925	Čechy, Morava
121.304	hedvábí	-	840 (v) x 360 (š)	ze skladiště	1912	Balkán
121.305	hedvábí, bavlna, plátno	steh plný podkládaný	740 (v)	ze skladiště	1910	Balkán
121.306	hedvábí	aplikace	840 (v) x 440 (š)	z depozitáře	1926	Balkán
121.307	hedvábí	steh plný	880 (v) x 380 (š)	ze skladiště	1927	-
121.308	bavlna, příze	steh stonkový	800 (v) x 350 (š)	ze skladiště	počátek 20. století	Balkán
121.309	bavlna, atlas, příze	steh řetízkový, aplikace	650 (v)	ze skladiště	1914	Balkán
121.310	samet	-	980 (v) x 380 (š)	ze skladiště	1924	Balkán
121.311	vlna, hedvábí	steh plný podkládaný	800 (v) x 360 (š)	ze skladiště	1912	Balkán
121.312	samet	-	720 (v) x 420 (š)	ze skladiště	1937	Balkán
121.313	atlas, samet	steh stonkový	820 (v)	ze skladiště	1924	Balkán
121.315	samet, příze	výšivka strojová	820 (v) x 280 (průměr)	ze skladiště	1929	-
(121.318)	hedvábí	výšivka ruční	850 (v) x 820 (š)	ze skladiště	1914	Balkán

Tab. 2

Polštář inv. č.	Materiál	Technika	Rozměry v mm	Způsob nabytí	Datace vzniku	Místo vzniku
P1978/0247	-	-	-	z depozitáře	-	-

Tab. 3

Inv. č. ŽMP 121.034

Inv. č. ŽMP 121.079

Inv. č. ŽMP 121.216

121.244

Inv. č. ŽMP 121.244

Inv. č. ŽMP 121.245

121249

Inv. č. ŽMP 121.249

121.337

Inv. č. ŽMP 121.337

121.339

Inv. č. ŽMP 121.339

Inv. č. ŽMP ?1977/0070

Inv. č. ŽMP ?1994/0021

Inv. č. ŽMP 121.201

Inv. č. ŽMP 121.202

Inv. č. ŽMP 121.231

Inv. č. ŽMP 121.283

Inv. č. ŽMP 121.284

Inv. č. ŽMP 121.285

Inv. č. ŽMP 121.288

Inv. č. ŽMP 121.299

Inv. č. ŽMP 121.301

Inv. č. ŽMP 121.304

Inv. č. ŽMP 121.305

Inv. č. ŽMP 121.306

Inv. č. ŽMP 121.307

Inv. č. ŽMP 121.308

Inv. č. ŽMP 121.309

Inv. č. ŽMP 121.310

Inv. č. ŽMP 121.311

Inv. č. ŽMP 121.312

Inv. č. ŽMP 121.313

Inv. č. ŽMP 121.315

Inv. č. ŽMP P1978/0247

Příloha ke kapitole 5 Orální poezie

	Interpret (rok vydání)	Název CD	Počet <i>Cantigas</i> na CD	Název <i>cantigas</i>	Přepis	Překlad do češtiny	Překlad do angličtiny	Poznámka k písním	Úvodní/ závěrečný komentář
1	Adash (2001)	<i>Hebrew Songs. Hebrejské písně</i>	1 ze 17	Adio	Ne	Ano	Ano	„Milostná píseň v ladinu“	Ne
2	Braagas (2014)	<i>Yallah!</i>	7 z 12	Frego; Morena; Ocho kandelikas; Si verías; La comida; Yo hanino; Mi suegra	Ne	Ne	Ne	„Sefard- ská“ a u Si verías „sefardsko- turecká“	Ne
3	Daniela Demuth- ová, Rudolf Měřinský (1996)	<i>Songs of the Sephardic Jews. Písně sefarditů</i>	14 z 25	Hija mia mi querida; Avre este abajour; Don Amadi; Morena me yaman; Por la tu puerta yo pasí; Avre tu puerta cerrada; Yo en prizion, tu en las flores; Povereta muchachica; Por que llorax blanca niña; Durme, durme; Arvoles lloran por lluvias; Tres hermanicas; Los bilbilicos; Puncha, puncha	Ne	Ano	Ano	„Původní španělské texty“	Ano
4	Gothard (1999)	<i>Adio querida</i>	5 ze 17	Hija mia mi querida; Adio querida; Por que llorax; Avrix mi galanica; La rosa enflorencia	Ano	Ano	Ano	„Sefard- ská“	Ne
5	Jana Lewitová, Rudolf Měřinský (1993)	<i>Sephardic Songs</i>	18 z 22	Avrix mi galanica; A la nana, a la buba; Aire de mujer; Variace „El rey de Francia“ I; Adio querida; Al pasar por Casablanca; Irme quiero; El rey que muncho madruga; Ven querida; La serena; Partos trocados;	Ano	Ano	Ano	U „El rey de Francia“ poznámka: „Variace na píseň „Král francouz- ský““	Ano

				Durme, durme; Paxaro d'hermozura; Noches, noches; Un lunes por la mañana; Ya viene el cativo; Esta montaña; ³⁰⁷ Quando el rey Nimrod					
6	Jana Lewitová, Vladimír Merta (1996)	<i>Sephardic Inspiration. Písně noci a osamění</i>	13 z 14	Yo en prizion, tu en las flores; Una matica de ruda; Casada con un viejo; Morenica; Hija mia mi querida; Noches, noches; Puncha, puncha; Triste está el rey David; Entre las huertas paseando; Esta noche; Yo me n'amorí d'un aire; Nani, nani; Durmite	Ano	Ano	Ano	Ano ³⁰⁸	Ano
7	Kon Sira (2013)	<i>Sefardské písně. Songs from the Sephardic Tradition</i>	10 z 11	Por la tu puerta yo pasí; La galána i el mar; Esta montanya d'enfrente; Si verias a la rana; Morena; Partos trokados; La alegría de Jako; Syete modos de gizar la berendjena; Madre miya, si mi muero; Durme, durme	Ano	Ano ³⁰⁹	Ano ³¹⁰	„Trad. sefardská“ či země původu	Ano

³⁰⁷ Název této písně je v přehledu nahrávek na CD psán s českým háčkem nad „n“ (montaña), u textu písně se objevuje se španělskou vlnovkou (montaña).

³⁰⁸ Booklet obsahuje rozsáhlejší poznámky o původu písně (místo, čas, kdo ji zaznamenal, pokud lze).

³⁰⁹ Překlady předchází krátký komentář se stručným obsahem, variantními názvy písně, slavnými interprety apod.

³¹⁰ Ibid.

8	Kvinterna (2004)	<i>Krajina želobudná</i>	10 z 16	Por qué llorax blanca niña; Tres hermanicas eran; A la una nací yo; Yo me levantara un lunes; Ir me quería yo por este caminico; Mi suegra la negra; Nacimiendo de Moxé; Consagración de Moxé; Nani, nani; Madre, la mi madre	Ano	Ano	Ne	Země/ město původu	Ano
9	Kvinterna, Hana Blochová (2001)	<i>La rosa enflorece. Sephardic Romances and Ashkenazi Prayers</i>	7 z 13	Avrix mi galanica; El rey de Francia; Yo m'enamori d'un aire de una mujer; La rosa enflorece; Morena; El rey que muncho; Adio querida	Ne	Ne	Ne		Ano
10	Lesik Hajdovský, Kateřina Hajdovská Tlustá (1998)	<i>Shalom, chaverim. Shalom, přátelé. Shalom friends. Židovské tradiční písně. Jewish Traditional Songs</i>	3 z 16	Adio, querida; Durme, durme; Esta montaña	Ano	Ano	Ano	„Ladino, anonym“	Ano
11	Lesik Hajdovský, Kateřina Tlustá (1996)	<i>To You, Jerusalem. Tobě, Jeruzaléme</i>	1 z 18	Durme, durme	Ano	Ano	Ne	„Starobylá ukolébav- ka v jazyce ladino“	
12	Věra Nerušilová, Alexandr Shonert, Natalie Shonert (2001)	<i>Nigun. Jewish Songs. Židovské písně</i>	2 z 16	Cuando el rey Nimrod; Aire de mujer	Ne	Ano	Ano		Ne

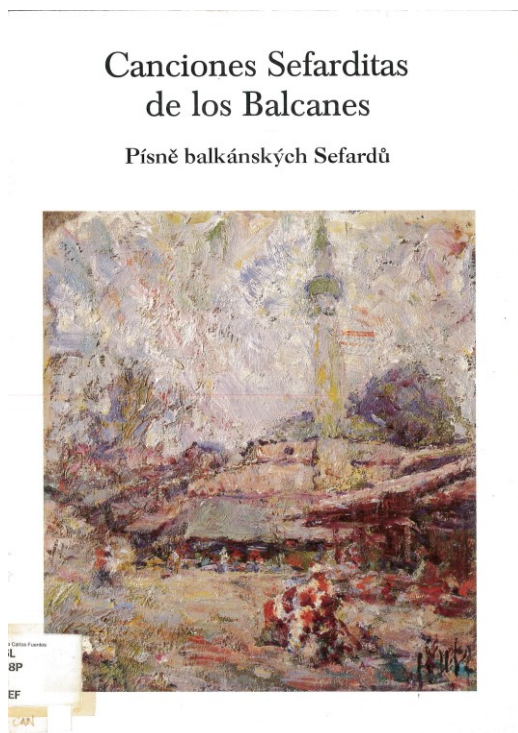
Tab. 4

1. A la nana, a la buba	30. Madre miya, si mi muero
2. A la una nací yo	31. Madre, la mi madre
3. Adio querida (4x) ³¹¹	32. Mi suegra la negra
4. Aire de mujer (2x)	33. Morena
5. Al pasar por Casablanca	34. Morena me yaman
6. Arvoles lloran por lluvias	35. Morenica
7. Avre este abajour	36. Nacimiendo de Moxé
8. Avre tu puerta cerrada	37. Nani, nani (2x)
9. Avrix mi galanica (2x)	38. Noches, noches (2x)
10. Casada con un viejo	39. Partos trocados (2x)
11. Consagración de Moxé	40. Paxaro d'hermozura
12. Cuando el rey Nimrod	41. Por la tu puerta yo pasí (2x)
13. Don Amadi	42. Por que llorax blanca niña / Por que llorax / Por qué llorax blanca niña (3x)
14. Durme, durme (2x)	43. Povereta muchachica
15. Durme, durme (2x) ³¹²	44. Puncha, puncha (2x)
16. Durme, durme	45. Quando el rey Nimrod
17. Durmite	46. Si veriash a la rana
18. El rey que muncho madruga	47. Syete modos de gizar la berendjena
19. Entre las huertas paseando	48. Tres hermanicas (2x)
20. Esta montaña / Esta montanya d'enfrente / Esta montaña d'enfrente (3x)	49. Triste está el rey David
21. Esta noche	50. Un lunes por la mañana
22. Hija mia mi querida (3x)	51. Una matica de ruda
23. Ir me quería yo por este caminico	52. Variace „El rey de Francia“ I
24. Irme quiero	53. Ven querida
25. La alegría de Jako	54. Ya viene el cativo
26. La galana i el mar	55. Yo en prizion, tu en las flores (2x)
27. La rosa enflorence	56. Yo me levantara un lunes
28. La serena	57. Yo me n'amorí d'un aire
29. Los bilbilicos	

Tab. 5

³¹¹ V závorce uvádíme, kolik různých překladů téže písně se v našich pramenech objevuje.

³¹² Zjistili jsme, že Durme, durme se objevuje celkem pětkrát, ovšem obsahově se liší, a proto oddělujeme ve výčtu jako tři rozdílné písně. V prvním případě se ukolébavka obrací na „chlapečka“, jemuž říká – parafrázujeme –, že až vyroste, naučí se číst a psát. Ve druhém případě se zpívá o lásce a o duši, která se pro ni trápí. Ve třetím případě se zpívá o chlapečkovi, „stvoření ze Sijóna“, který ještě neví, jak bolestivý svět na něj čeká. Poté následuje s číslem 17 podobný název Durmite. Tato píseň se objevuje v CD *Sephardic Inspiration* a zde si dovoluujeme ocitovat zajímavý doprovodný komentář: „Tuto ukolébavku zaznamenal roku 1921 Alberto Hemi tak, jak ji zpívala jeho matka. Je to romance prastarého hispánského původu. Matka zpívá dítěti o jeho otci, který chodí za novou láskou – ‚muevo amor‘. Ta má sice bohaté záclony a stůl plný jídla, ale není krásnější, jen si barví obličej na bílo a černí obočí. Uprostřed noci se muž vrací a chce otevřít, protože ‚je unaven z cesty‘. ‚Nevracíš se z cesty, ale od své nové milenky!‘“ LEWITOVÁ a MERTA, *Sephardic Inspiration. Písně noci a osamění*, 1996.

KOŠTÁL, Arnošt. *Canciones Sefarditas de los Balcanes = Písně balkánských Sefardů*. Úprava a revize Arnošt Košťál. Úvod Juan Manuel Molina Lamothe. Vyd. 1. Praga: Comisión Nacional del Quinto Centenario – Ministerio de Asuntos Exteriores, 1993.

ADASH. *Hebrew songs. Hebrejské písně*. CD. Praha: Rosa, 2001.

BRAAGAS. *Yallah!*. CD. Dolní Loučky: Indies Scope Records, 2014.

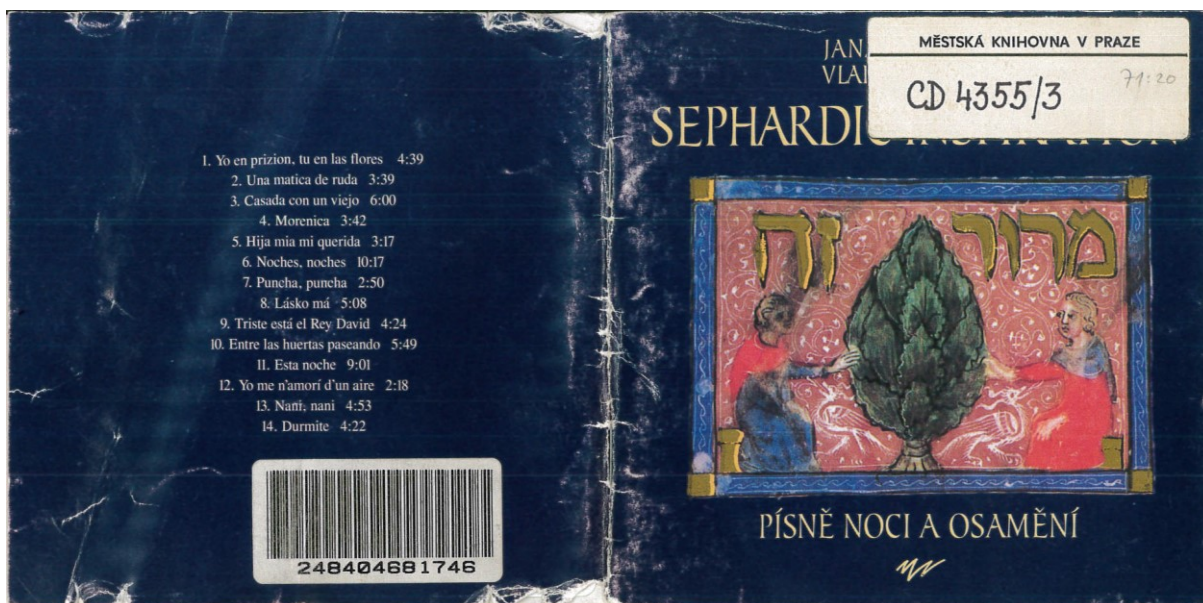
DEMUTHOVÁ, Daniela; MĚŘINSKÝ, Rudolf. *Songs of the Sephardic Jews. Písně sefarditů*. CD. Praha: Oliverius Records, 1996.

GOTHART. *Adio querida*. CD. Praha: Black Point, 1999.

LEWITOVÁ, Jana; MĚŘINSKÝ, Rudolf. *Sephardic Songs*. CD. Praha: ARTA Records, 1993.

LEWITOVÁ, Jana; MERTA, Vladimír. *Sephardic Inspiration. Písně noci a osamění*. CD. Praha: ARTA Records, 1996.

KON SIRA. *Sefardské písně. Songs from the Sephardic tradition*. CD. Praha: Good Day Records, 2013.

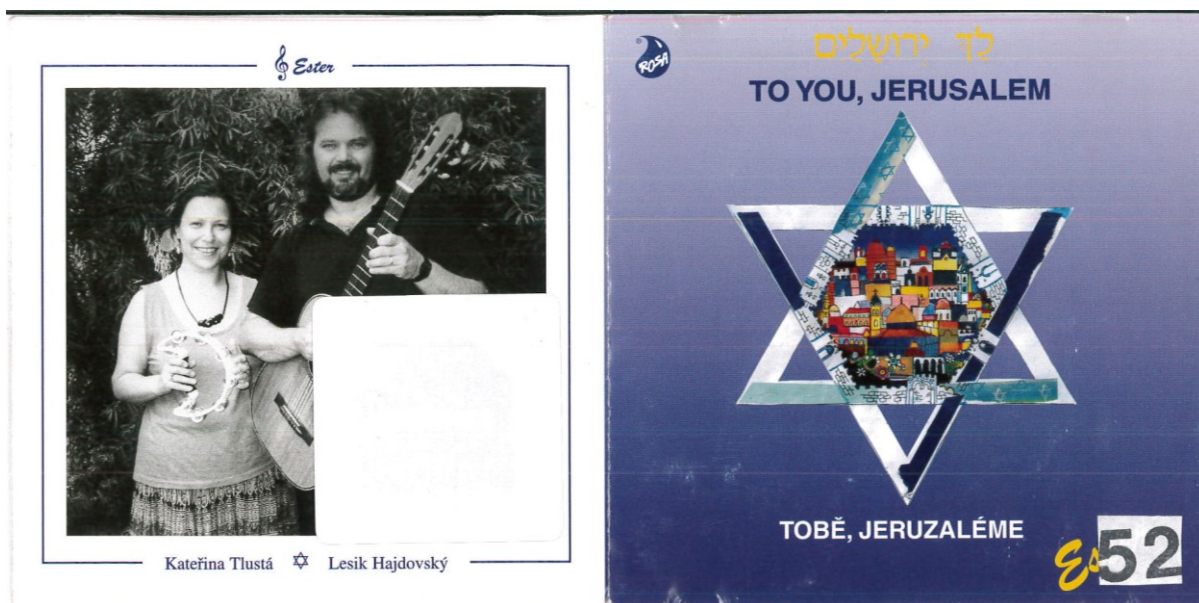
KVINTERNA. *Krajina želobudná. Landscape of Sweet Sorrow*. CD. Praha: 2HP Production, 2004.

KVINTERNA. *La rosa enflorece. Sephardic Romances and Ashkenazi Prayers*. CD. Praha: Artec, 2002.

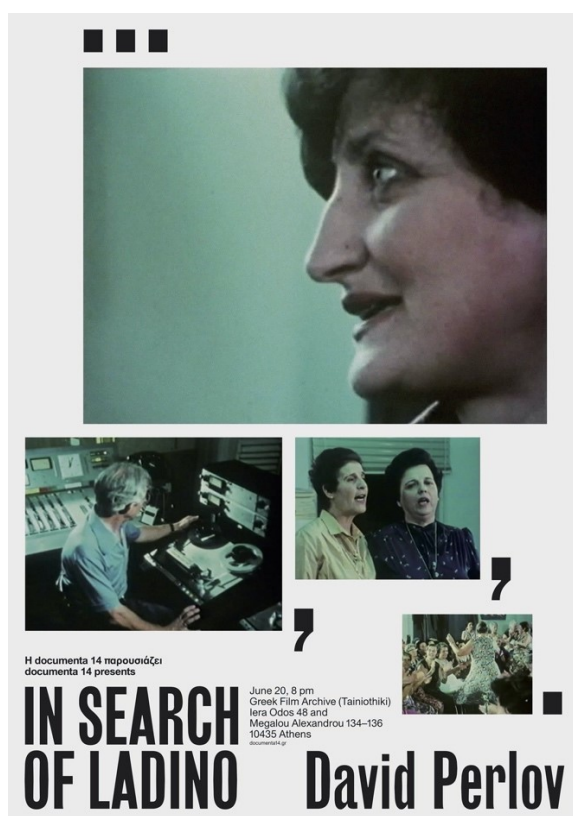
HAJDOVSKÝ, Lesik; HAJDOVSKÁ-TLUSTÁ, Kateřina. *ESTER: Shalom, chaverim. Šalom, přátelé, Shalom, friends.* CD. Praha: Rosa, 1998.

HAJDOVSKÝ, Lesik; TLUSTÁ, Kateřina. *To you, Jerusalem. Tobě Jeruzaléme.* CD. Praha: Rosa, 1996.

NERUŠILOVÁ, V.; SHONERT, A.; SHONERT, N. *Nigun*. CD. Praha: Black Point music, 2001.

PERLOV, David (režisér). *In Search of Ladino* [Po stopách ladina]. Film. Online. Přeložila Magdalena Křížová. Izrael: Israeli Film Service, 1981. 49 min.